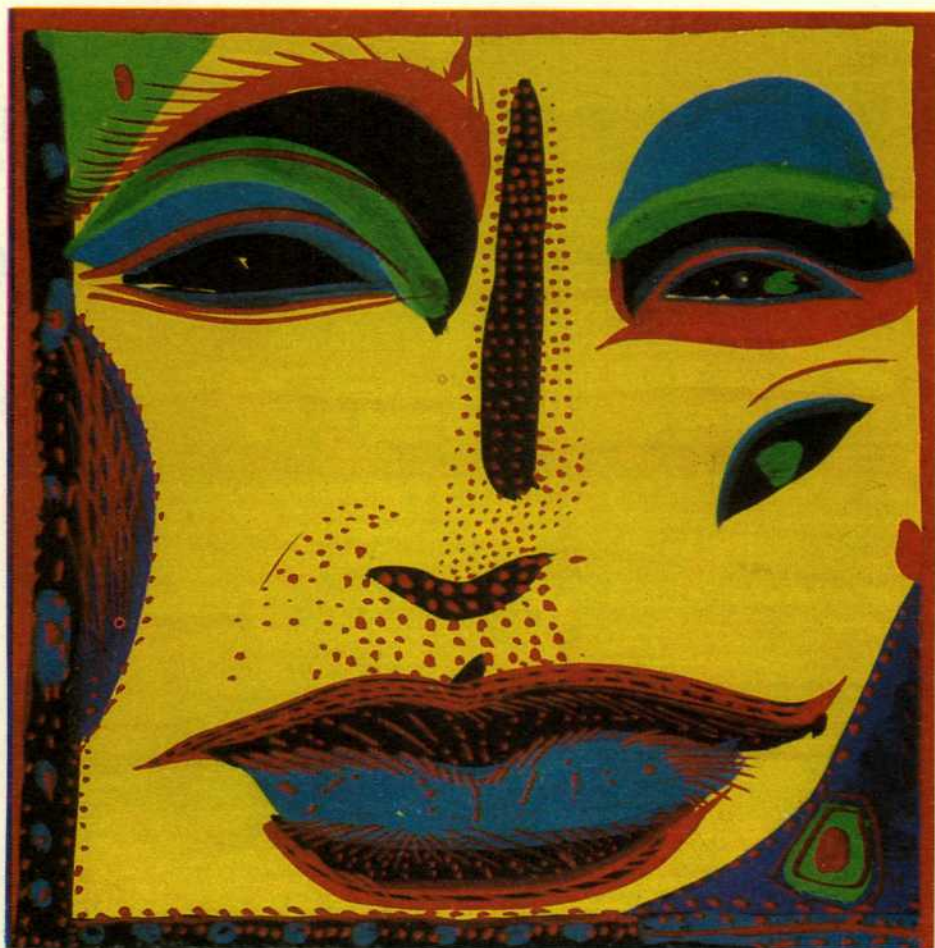

Vikerkaar

7/1991

Krahvinna de Noailles' «Ehatäht»; Sylvia Plathi jt daamide luulet; Rosa Liksoni, Virginia Woolfi jt daamide proosat; esse «Kõnelev naine»; Tiina Kirss Maimu Bergi loomingu-
gust; feministlik kirjanduskriitika; Piret Viiresele vastab Aime Hansen; Barbi Pilvre Soome feminismist; Teeme ise Maria-Kristiina Ulase pildi; 5aastane «Vikerkaar»

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

Juul 1991. Nr 7

Sisukord

Krahvinna de Noailles *Ehatäht* 1
Sylvia Plath *Luulet* 2
Rosa Liksom *Ühe õõ peatuspaik* 7
Unustatud veerandtund 11
Liiu Kotter *Ühe õõ hääled* 19
Veidi ilmast 25
Marilyn Hacker *Luulet* 28
Sharon Old *Luulet* 31
Tiina Aleman *Luulet* 32
Maimu Berg *Estonian dream* 33
Virginia Woolf *Kolm pilti* 49
Peeter Laurits *Teeme ise Maria-Kristiina Ulase pildi* 52
Remy de Gourmont *Kõnelev naine* 55
Tiina Kirss «*Veskitondist*» «*Kirjutajate-
ni*». *Pilk Maimu Bergi loomingu* 61
Toril Moi *Feministlik kirjanduskriitika* 68

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvifotod: Jüri Kaarma

Esikaanel: Maria Kristiina Ulas. «*Gar-
neeritud pilk.*» Guašš. 1991. Fragment.

Meie intervjuu

*Aime Hanseni intervjuu Piret Viire-
sele* 79

Vaatenurk

Olev Remsu *Põlvkonna individuaalpsüh-
holoogiline kroonika* 84

Paula Sering *Võimetus õunast loobu-
da* 85

Kauksi Ulle *Armuraamatust armu and-
mata* 86

Merle Pajula *Ühel pool aeda ehk . . .* 87

Kaleidoskoop

Barbi Pilvre *Soome mahe ja visa fe-
minism* 88

Jüri Talvet (*Uusim*) *uusimast hispaania
kirjandusest* 91

Foorum

Ain Kaalep *Veel veidi admiral Pitka
viimasesest võitlusest* 94

Rein Veidemann *Viis aastat «Viker-
kaart»* 95

Tagakaanel: Maria-Kristiina Ulas. «*Tii-
givirvendus.*» Guašš. 1991.

KRAHVINNA DE NOAILLES

Ehatäht

Prantsuse keelest tõlkinud Silvi-Aire Pähnapuu

Kas sind otsisin vaid, et siis surra ma võiks?

Ehatäht hõõgab nii kuumalt, et on nagu tilluke hõbedane päike, nagu rusikas käsi, mis pillub teemantnooli kesk Rooma ööde indigot. All terrassil, üks palm suuremas raugusest; roosipuud ja toapalmid keraamilistes pottides näivad aeglaselt, vastu tahtmist kasvavat, ümber ringi varjud. Tänav jäi vaikseks; seal heljub plaatani lõhn ja õbluke tuul, ikka ühel samal kohal. Vaikus isegi on jahmund, et ei kohta enam kedagi peale nõrga briisi; mingi hull, müstiline himu on kätkus kõigis asjades, ja need on pingul naudingu ja surma ootusest. Kalgi helgiga laterna all madal majake, kiirgav ja valge, nii valge nagu välgulööb rajupilve südames.

Tahaksin, et siin, sellel tänaval, läheks praegu mööda üks mees ja tapaks naise, keda ta armastab . . .

Kogust «*Exactitudes*», 1930

SYLVIA PLATH

Sündmus

Inglise keelest tõlkinud Krista Mits

Kui selgelt eristuvad üksikasjad! —
Kuuvalgus, see kriidipank,
mille uurdes me lamame

selg selja vastas. Kuulen öökulli huiget
läbi karge ja sinkja öö.
Talumatud hääled tungivad hinge.

Laps valges voodis vähkreb ja ohkab,
avab oma nõudliku suu.
Ta väike nägu on lõigatud punasest, valusast puust.

Ja siis jälle tähed — ärakustutatamad ja kalgid.
Üks puude: see põletab ja teeb haiget.
Ma ei näe su silmi.

Kui õunapuu õitelumi jäätab öist õhku,
siis kõnnin ma ringiratast
mööda vanu vigu, nii kibedalt sügavaid.

Armastus siia ei tule.
Avaneb mustendav pragu.
Huulel minu vastas

viipab üks väike valge hing, üks väike valge vagel.
Ka mu liikmed on mind jätnud.
Kes meid tükeldas?

Ahetab. Kõndistatute embus.

Isata pojale

Inglise keelest tõlkinud Krista Mits

Varsti adud sa ilmaolekut,
puuna kasub ta sinu kõrval,
surmapuuna, luitund, nahkjalehise kummipuuna,
varistab lehti, äikesest kohitset — pettekujutus.
Aga taevale on see ükskõik, nagu hane selga vesi.

Praegu oled veel lollike,
ja su rumalus meeldib mulle,
selle pime peegeldus. Sinu näos
näen vaid iseennast ja see teeb sulle nalja.
Küll on lõbus,

kui võtad kinni mu ninast nagu redelipulgast.
Ühel päeval puudutad valet,
ristatud kondid, varisend sinavad mäed, jumalajube vaikus.
Õnnerahana särab su naeratus — selle hetkeni.

Piir

Inglise keelest tõlkinud Krista Mits

See naine on täius ise.
Naeratus

tema surnukehal on saavutatu märk.
Illusioon paratamatusest nagu antiiktragöödias

voogamas tooga voltides
ja jalad paljad,

mis näivad ütlevat:
«Oleme jõudnud siia, see on lõpp.»

Surnud laps kummalgi pool, kahvatu, ussina keerdus
väikese piima-

astja ümber, aga see on tühi.
Naine on võtnud

nad tagasi oma ihhu, nagu roos
suleb kroonlehed ööjahedas aias,

siis kui öölille sügav-magus kurk
pakatab verehurmas.

Kiigates luise tanu varjust,
ei oska Kuu tunda kurbust,

asjade selline kulg on liiga tavaline.
Ööpimedus naksub ja venib.

Pretendent

Inglise keelest tõlkinud Hasso Krull

Kuulge, olete te üldse meie inimesi?
On teil ette näidata
klaassilm, hambaproteesid või kark,
mõni klamber või konks,
rinnal kummist tissid või püksis kummist hark,

õmblused seal, kust miski lõigati ära? Ei? Sel juhul,
mida te siit üldse otsite?

Aga ärge nutke.

Näidake, mis teil pihus on.

Ei midagi? Ei midagi. Noh, siin ongi üks käsi,

mille võib pihku võtta, mis hea meelega
ulatab tassi teed, pühib ära peavalud
ja üldse teeb kõik, mis teil vaja.

Eks ju, te naite ta?

On täiesti garanteeritud,

et see põial siin vajutab kord kinni teie laud
ja ise sulab ära kurbusest.

See pole probleem, me teeme soolast uue kõndi.

Aga ma vaatan, te olete ju täitsa alasti.

Kuulge, kuidas teile tundub see ülikond —

must ja kangevõitu küll, aga istub hästi.

Eks ju, te naite ta?

Ta on veekindel, põrumiskindel, tulekindel ja
kui pomm kukub läbi katuse, selle kindel ka.

Uskuge või mitte, selles maetakse teid.

Nüüd teie pea — ka selles, vabandage, pole midagi.
Noh, mul on siin üks, mis täpselt passib.
Tule, musirullike, kapi seest välja.
No mis te arvate sellest?
Praegu on ta alles valge leht,

aga veerand sajandi pärast hõbedane,
ja kui viiskümmend täis, kuldne.
Keera teda kuidas tahad, täitsa elav nukk.
Ta võib olla õmbleja, võib olla kokk,
ikka jookseb tal jutt, jutt, jutt.

Ta on tip-top korras, töötab hästi.
Kui sinus on auk, on ta sinna prunt.
Kui sul on silm, on ta selles pilt.
Kulla poiss, see on su viimane šanss.
Eks ju, te naite ta, naite ta, naite ta.

Väikene fuuga

Inglise keelest tõlkinud Hasso Krull

Jugapuu mustad sõrmed vabisevad,
jäised pilved libisevad üle.
Nii püüab kurtumm
pimeda tähelepanu, asjata.

Mina pean tumedatest ütlustest lugu.
Missugune kujutu pilv, kas sa näe!
Üleni valge nagu silm.
Nagu tolle pimeda pianisti silm

laeva peal, minu lauas.
Ta kobas oma toitu.
Iga sõrme otsas nirginina.
Mina ei saand silmi ära.

Ta võis kuulda Beethovenit:
musta jugapuud, valget pilve,
midagi õudselt keerulist.
Sõrmelõksud, klahvidemöll.

Lage ja nõme nagu taldrik,
nõnda naeratab pime.
Mul on kade meel, kui kujutlen võimsat jõminat,
Suure Fuuga jugapuuhekki.

On midagi muud, kui olla kurt.
Niisugune tume lehter, oi isa!
Näen sinu häält
mustana ja lehti täis, nagu lapsena,

käskude ja korralduste jugapuuhekki,
barbaarset, gootilikku, puhtalt saksa.
Selle sees kisendavad surnud.
Ma pole milleski süüdi.

Jugapuu on mu Kristus, niisiis,
Kas ei paista ta piinatud?
Ja sind, suure sõja aegu,
Kalifornia kulinaarakaupluses

vorstijuppe lõikumas!
Minu unenäodki on seda värvi,
punaseviirulised nagu läbilõigatud kaelad.
Missugune vaikus!

Ühe teise käsu suur vaikus.
Olin seitsmene, ma ei teadnud midagi.
Kuskilt ilmus maailm.
Sinul oli üksainus jalg, ja preisi vaim.

Jälle laotavad sarnased pilved
oma tühje, kõledaid voodilinu.
Mis, sa ei ütle midagi?
Mina olen mälust lombakas.

Mul on meeles üks sinine silm,
kohver täis mandariine.
Selline siis oligi mees!
Surm läks lahti, nagu must puu, mustalt.

Elan selle hetke üle,
oma hommikut korraldades.
Need on mu sõrmed, see mu titt.
Pilved on pulmakleit, niisama kahvatu.

ROSA LIKSOM

Soome keelest tõlkinud Piret Saluri

ÜHE ÖÖ PEATUSPAIK

Ta sündis kevadises rutus kell üks viisteist, aknata toas põles ere neonvalgus. Kolmeselt jättis ta öösiti allategemise järele ja pistis käe keeva vette. Tema tädi tõi talle Stockholmist kaugjuhitava kosmose-laeva, neid oli saada ka ostukeskuse odavas poes. Viieselt vahtis ta aknast välja ja nägi asfalti ja õlist poriloiku. Tema ema ostis talle valge taskuhiire. Kahe kuu pärast poetas ta hiire keeva vette ja hiir suri ära. Ta koukis hiire kastrulipõhjast supilusikaga välja ja uhtis koos kaerapudruga peldikupotist alla. Seitsmeselt keeldus ta pärast esimest koolipäeva kooli minemast. Ta lamas, pea padja all, voodis ja teeskles kurti. Siis tuli talv ja ta pani suusad alla ja sõitis üle raudteesilla. Ta vaatas kurval meelel valgeid kivimaju, mis kobaras põlluservas seisid. Kaheksaselt näppas ta kesklinna kaubahallidest osavalt šokolaadi ja muud pudi-padi, aga vahele ei jäänud. Üheksaselt nuusutas ta bensiini ja tundis, kuidas pingul keha maha rahunes. Kümneselt pistis ta koolile tule otsa. Selleks oli tarvis bensiini ja tuletikke. Nädal hiljem viidi ta taksoga lastekliiniku psühhiaatriaosakonda. Seal ehitas ta Hitleri armee pommituslennukeid ja vaikis. Laupäevaõhtuti tohtis ta kella üheteistkümmeni televiisorit vaadata. Tuli kevad ja ta istus kaljul, liimikott nina all, ja vaatas saabuvat kevadet. Ta nägi maastikus naerul nägusid ja mitmevärvilisi valguslaike. Siis tulid pulmad. Tema ema läks uuesti mehele. Üheteistkümmeselt lõpetas ta bensiini nuusutamise ära ja läks tulemasinate peale üle. Nende mõju oli mitu korda suurem ja kasutamine lihtsam. Kaheteistkümmesena varastas ta auto ja sõitis ringteelt kraavi. Keegi ei surnud ära, ei saanud isegi vigastada. Siis saabus suvi ja ta saadeti maale. Seal haises kõik sõnniku järele ja öösiti oli nii vaikne, et tal ei tulnud und. Kolmeteistkümmeselt jättis ta keemia maha ja läks üle valge veini ja kangete sigarettide peale. Ta ostis suitsupoest sulenoa ja loopis sellega seitse päeva nädalas iga päev kaks tundi toaust. Tuli sügis ja tossud said märjaks. Ta läks veinilt üle halja kraami peale ja murdis sisse ostukeskuse hamburgeriputkasse. Neljateistkümmeselt jõi ta valge viina pudeli ühe sõõmuga tühjaks ja ei jäänud õieti purjugi. Ta sõitis bussi tagumisel istmel Maunulast linna ja soovis, et ta kunagi viisteist täis ei saaks. Kuueteistkümmeselt tegi ta nurgapealses poes puhta töö. Suitsu jätkus mitmeks kuuks ja põrand ei paistnud šokolaaditahvlite alt väljagi. Tuli talv ja ta loobus haljast ja läks üle õltsi peale. Ta käis ikka harvemini kesklinnas, istus rohkem kodus tugitoolis ja ladus õllepudeleid mitmes

Tõlgitud kogust *Yhden yön pysäkki*, Weilin+Göös 1986

pikkuses ridadesse. Seitsmeteistkümnenaastaselt ütles ta ära süstlanõelast, mille ta oleks võinud vasema käe veeni sisse torgata. Ta kiskus üheksandal õllepudelil korgi pealt ega teinud teist nägugi. Tuli talv ja ta ei tahtnud enam süüa ega televiisorit vaadata. Ta kõhis hommikuti, õhtuti ja öösiti nagu kopsutõbine. Üheksateistkümnesealt kõssitas ta kahvatuna sügaval tugitoolis ja kasvatas kõhtu. Ta ootas, et kätte jõuaks lahkamise tund, mil arst ütleks, et ta siseelundid on täiesti hävinud.

* * *

Me läksime esimeses kevadises lumetuisus mööda kiirteed. Taevast pudenes alla tähti ja tähtede seas togisid üksteist punnkõhulised inglilapsed. Kõikjal ümberringi möllas torm.

Ta süütas suitsu ja kissitas auto kiirtevihus silmi. Ta oli ennast viina ja Lääne-Saksa lahjutustablette täis puukinud.

«Is this the reality,» ütles ta, kui tuul tule suitsu otsast ära viis. Kii-kasin teeservas tukkuvat küla. Küla magas sõbralikult steriilset und ega teadnud maailma asjadest midagi.

Igal hommikul, kui ta oma toas üksi üles ärkas, pani ta kõigepealt suitsu ette ja avas siis silmahambaga õllepudeli. Ta vahtis riietekapi valget ust ja vandus uut päeva. Ta lootis, et saab maksatsirroosi või kopsuvähi.

Läksime külasse tagasi kõige kaugemat teed pidi. Torm tahtis juuksed peast kiskuda ja käed kohmetasid ära. Teeäärsed porised põllud vahtisid vastu, sisikonnad paljad. Kajakakarjad olid juba enne videviku saabumist minema lennanud.

Kõigepealt kustus tänavalatern, siis kadus terve küla ja lõpuks ka kaugel põldude taga kumav linn. Olid vaid pimedus, lumetuisk ja mudased põllud. Pudenevad tähed ja inglilapsed.

Kaks esimest nädalat ta istus vaikselt. Ta istus nagu indiaanlaste pealik, pilk maha löödud. Kui järgmine reede lõpuks kätte jõudis, läks ta poodi, tuli, kirev kilekott näpus, tagasi ja läks oma tuppa.

Kell kaksteist tegin ukse lahti. Kaks pudelit oli veel puutumata.

Kui jõudsime jälle majja ja pimedasse koridori, ütles ta: «Kolm kuud Gröönimaal, ümberringi vaid jää ja joodikud kalamehed. Kui maale saime, siis tead ju küll...?»

Ta tegi oma toa ukse lahti. Kumbki meist ei pannud lampi põlema. Ta suudles mul kätt ja palus, et ma ära läheksin.¹ Panin ukse enda järelt hoolikalt kinni.

Veebruari alguses tuli ta ühel ööl pärast kella kolme minu tuppa ja istus, põlev sigaret käes, tugitooli. Ta istus kaua ja vaikselt. Mina ei teinud silmi lahti. «Poos end teisel korrusel üles nagu Joy Division,» ütles ta.

Kui ma hommikul üles ärkasin, siis istus ta endiselt tugitoolis ja ta lapsenägu oli sügavas unes.

¹ «Pornography, that's my only love,» ütles ta.

Enne kui ma koridori teise otsa jõudsin, kuulsin, kuidas nõud vastu kõögiseina lendasid. Avasin välisukse ja tuul haaras mu lahtiste hõlmadega mantlist kinni. Enne kui ma üle õue jõudsin, lendasid asfaldile aken, pika juhtmega põrandalamp ja päris hea kassettmakk. Läksin tagasi vaatamata oma tupp, jõin täielikus vaikuses tassi teed, võtsin riidest lahti ja jäin silmapilk magama.

* * *

See ubrik hakkas pikapeale kitsaks jääma. Õhk läks paksemaks ja oli lõpuks nagu elavhõbe. Seinad tulid üksteisele lähemale. Lagi küünitas otsustavalt kivipõranda poole.

Seisin väikese akna all. Rahutus kõrvetas jalataldu, peopesad higistasid. Aken, uks, voodi. Aken — uks — voodi.

Siis tuli hirm. Heitsin voodisse pikali. Kiskusin viledaks kulunud teki oma lahjale ihule katteks peale. Ruum muutus üha väiksemaks ja iga hingetõmbega kasvas hirm minu sees suuremaks. Higistasin ja lõdisesin. Lagi litsus meeletu raskusega mu kopse, suutsin vaevu hingata. Peas lainetas, süda peksis nagu 15 megavati võimsusega aatomijaam.

Kiskusin end teki all kõverasse, oli pime.

Lamasin täiesti vaikselt, iga lihas viimseni pingul ja veri soontes kuivamas. Laubalt, kaenlaalustest ja põlveõnnaldest voolas higi. Seestpoolt olin üleni jääs.

Kusagilt kaugelt kukla tagant hakkas lähenema ühtlane, tugev rütm. See tuli muudkui lähemale, muutus tugevamaks ja ägenes. Lõpuks tuikas rütm ajukoos, südames ja kõhuõõnes.

Toast sai mängutoos, surnukirst. Surm. Just siis, kui viimased valgusekübemed olid mind maha jätmas, suutsin endast välja pigistada pika, valju ja toore karjatuse.

Kargasin üles. Lagi laskis küüned betoonpõrandast lahti, seinad rebenesid ja olid jälle õiges kohas. Kargasin üles ja veri tormas meeletu survega kuivanud soontesse. Pea käis ringi nagu teerull ja kätesse voolas tohutut jõudu. Tormasin uksele. Raev kasvas nagu läkakõha, levis jäsemetest pealaeni välja. Ta täitis toa ja pressis end lae all olevast ventilatsioonaugust välja.

Ma tagusin halliks värvitud raudust, peksin rusikatega, nii et lõpuks jooksis sõrmenukkidest küünarnukkide poole ojana verd. Ma kisendasin, karjusin, sülitasin, kloppisin. Möllasin nagu taifuun. Hammustasin põsest tüki marrasknahka ja neelasin alla.

Siis pinge langes. Veri voolas näost ja kätest ära, valu tegi tundetuks. Varisesin jõuetult põrandale ja nutsin. Nutsin lahinal nii kaua, kui hääl vastu pidas, ja kui hääl enam vastu ei pidanud, nuutsusin nagu kodutu koer.

Laskisin verel suhu voolata ja neelasin januga alla. Pisaratest ja verest tekkis põrandale pisike lomp.

Lamasin ja hoidsin hinge kinni. Koridoris valitses vaikus. Tõusin ettevaatlikult püsti ja komberdasin voodisse. Ma ei tundnud midagi.

Kõlkusin voodi ja põranda vahekohas nagu konksu otsa pandud liha-keha.

Kaugel linnas lõi kolm korda toomkiriku kell. Pärastlõuna oli käes. Enne kui ma päriselt voodisse sain, tehti uks lahti. Sisse astus kaks siniste riietega meest. Nad haarasid must kinni ja lohistasid poonitud põrandaga koridori. Ripnesin meeste tugevatel käsivartel nagu märg paber. Ma ei öelnud ühtegi sõna ega üritanudki oma abitud keha kaitsta. Jälestus, viha ja lootusetus olid mu ära kurnanud. Olin piinatud metsloom, kes kaotanud elutahte.

Nad viisid mu alla. Ma teadsin seda.

«Seda sa ju tahad,» ütles üks mees.

«Ja seda sa ka saad,» jätkas teine.

Kiviseinad, võrgud, raudtorud ja piirded käisid mul silme ees ringi. Muutusid suuremaks ja väiksemaks, kadusid uttu ära või kerkisid vee alt välja.

Nad panid mu kõige alumisse põrgusse luku taha. Mitmes kord see oli? Pärast ütles keegi, et see kestnud üheksa päeva. Üheksa päeva. Ja neli aknata seinu. Pimedus ja polster.

Pärast üheksat päeva olin ikka veel kuivanud verega üleni koos. Ma ei tundnud kehas mitte ühtegi elumärki. Üdi mu luude sees oli muutunud selgeks veeks. Ma ei suutnud leida endas ühtegi refleksi, suu avamisest rääkimata. Mul oli vappekülmu.

Need üheksa polsterdatud ööpäeva võtsid mult viha, võtsid inimese ihad ja lootused. Nad tapsid mu. Võib-olla viimast korda. Need päevad tegid mu alandlikuks ja õpetasid end jälestama:

Kui aeg täis sai, tulid sinised mehed. Nad viisid mu kanderaamiga üle õue vangla hullumajja. Mind uuriti kaks minutit, pesti ja kaaluti. Psühhiaater palus, et ma kõik avameelselt südame pealt ära räägiks. Istusin tooli peal ja olin vait. Olin kurt ja tumm. Mulle pandi kraadiklaas keele alla ja öeldi, et ma edaspidi rohkem ja mitmekülgsemalt sööks.

Mulle toodi öölauale klaas külma vett ja pandi puhas pidžaama selga. Lõpuks nad vaatasisid mulle kooris otsa nagu rida õndsalt koolnud paavste Vatikanis.

Hetk hiljem tuli valgete riietega naine ja ühendas mu käe vooliku abil veepudeliga. Siis tuli teine samasugune ja tõmbas süstla eredavärvilist vedelikku täis. Ta nühhkis õrnalt mu pahema käe veeni ja naeratas. Kipitas natuke, siis tekkis mu ette suur valge loor. Tulid udu ja uni.

Kolme nädala pärast olin nii auklikuks torgitud, et nad pidid kasutusele võtma pahklupealsed sooned. Iga kaheksa tunni järel tuli valgete riietega ingel ja torkas nõela soonde.

Kaotasin mälu. Kadusid minevik ja tulevik, aeg ja ruum. Olid üksnes voodi, valge loor ja vaikus. Oli igavene öö, mida valgustasid tuhanded säravad ja vilkuvad tähed.

UNUSTATUD VEERANDTUND

Ema sünnitas mu vannitoa põrandal südasuvel, kui tema vanemad olid Kreekas puhkusel. Isa oli ämmaemandaks ja ta oli magamistoast head vedrumadratsid vannituppa lohistanud, et ema võiks sünnitada kápuli asendis. Ema oli vanni kuuma vett täis lasknud ja vannitoas oli soe ja niiske. Ema oli kuusteist ja isa seitseteist. Ema kõht oli olnud enne minu sündimist nii väike, et naabrid ei teadnudki, et ta rase oli.

Ma sündisin vastu hommikut ja isa näris nabaväädi katki ja sidus jämeda niidiga kinni. Niiske õhuga vannituppa saabudes ma ei karjunud, nagu lapsed alati teevad. Olin täitsa vait ja isa haaras mul jalgadest kinni nagu arst ja raputas suures hädas nii kaua, kuni ma kisendama hakkasin. Ma sündisin valge kesta sees ja ema kokkus ära, ta kartis, et on sünnitanud mongoloidi või astronaudi. Keskpäevaks kaapis isa nimetissõrme terava küünega kesta maha. Ema lamas rahulolevalt vannitoa põrandal madratsite peal ja isa istus mind süles hoides peldikupotil. Olin alasti ja sinine.

Minu emal olid pikad mustad juuksed ja ta oli väikest kasvu nagu kaheteistaastane. Ta naeratas tihti ja rääkis harva. Loksutas teed lauale ja pühkis märja oma musta kleidi saba sisse. Minu ema kandis alati musti riideid. Must on pidulik värv. Minu ema oli ilus, nagu on oma laste silmis kõik emad. Mina olin saanud tema suured ja elavad silmad. Mul oli minu ema silmavaade.

Isa oli kõhn nagu õlekõrs. Tal oli sirge nina ja ilus kael. Isa oli veel rohkem laps kui ema. Ta ei uskunud iseendasse ja ka kellessegi teisesse mitte.

Kui ma olin imik, siis me reisisime kogu aeg, mul polnud mitte üks, vaid kümme kodu. Me reisisime ühelt maalt teise, ühest linnast teise, ühest külast teise. Meil oli kaasas kaks suurt kohvrit, kuhu mahtus ära kogu meie varandus. Ja lapsevanker, mille valitseja olin mina. Me magasime vahel teeservas, vahel bensiinijaamas, vahel majades, bussides ja rongides. Vahel jäime pooleks aastaks paigale kuhugi Portugali küla-kohta, kus olid ilusad ja head inimesed. Isa käis kalal ja ema koostas horoskooppe. Kõik oli hästi, aga siis tuli jälle minema hakata. Isa muutus rahutuks ja me seadsime end reisivalmis. Talveks reisisime alla ja suveks üles. Suviti tundis isa end üleval hästi, aga kui sügis esimesi märke näitama hakkas, siis ei saanud ta enam magada, ei öösel pimedas ega ka päevavalgel. Ja kui ta oli olnud kolmandat nädalat magamata ja segast juttu ajanud, siis pakkis ema kohvrid ja lapsevankri kokku ja me hakkasime lõuna poole rändama. Sõidu ajal jäi isa magama ja kõik oli jälle hästi. Isa puges emale kaenla alla nagu mina väikesest peast ja ema kussutas ta magama. Ta käskis mul tasa olla ja endale ise süüa otsida. Ma sain aru ja ei jonninud.

Siis sündis meile teine poeg. Mina olin tollal kolmeaastane pikkade juustega piltilus poisilaps. Vallutasin kohe kõigi südamed, ükskõik kus me ka olime. Mu väikevend sündis kõrgel mägedes Lõuna-Prantsusmaal ja mina olin kogu aeg juures. Isa, mina ja Michelle võtsime sünnituse vastu. Isa säras õnnest ja ema oli valudest kuum. Ja kui sünnitus oli läbi, jälestasin ma oma ema, sest ta oli olnud nii inetu ja nii palju karjunud ja nutnud, kui ta mu väikevenda ilmale pressis. Isa oli mulle küll kõik ära rääkinud, aga ikkagi ei võinud ma emale andeks anda.

Siis saabus kevad ja me pidime üles rändama.

Mina rääkisin kolmeaastaselt nelja keelt ja kõiki segamini. Üksnes ema sai minust aru. Siis jätsin aastaks ajaks rääkimise hoopis järele. Kui ma keele uuesti leidsin, oli see minu ema keel. Hakkasin selgelt ja palju rääkima. Rääkisin vahetpidamata hommikust õhtuni ja mu vanemad väsisid sellest ära.

Kahekümneselt hakkas mu ema noorust taga igatsema. Ta tahtis armuda ja asuda elama ilusasse majja mõne mehega, kes ei oleks nii rahutu ja nõrk nagu minu isa. Ema võttis väikevenna kaasa ja läks oma teed. Mina jäin isaga, kes oli murest murtud. Ma olin nelja-aastane ja katsusin isa toetada, aga see ei õnnestunud. Isa ei maganud enam ja rääkis vahetpidamata segast juttu sõduritest, aatomisõdadest, autovõidusõitudest, tähesõdadest ja kadunud astronautidest. Ma kuulasin, aga ei saanud aru, mis ta rääkis. Isa ütles mulle, et võta oma säng ja mine. Kindlasti ei saanud ta ka ise aru, mida öelda tahab. Ta jutt oli nagu ühtlane nire, mis voolas päevast teise. Sõnad täitsid toa, valgusid akende ja uste toppimata pragudest välja, täitsid õue ja kasvasid kõrgeks kivikangruks, mis ulatus tähtedeni.

Vahel isa vehkis kirvega. Ta oleks tahtnud asjad algelementideks lammutada ja purustada kõik, mis liigub, aga siis jooksin mina naabrite poole ja mehed tulid ja sidusid isa seniks puu külge kinni, kuni punaseristiauto kohale jõudis ja isa ära viis. Mina jäin naabrite juurde ja isast ei olnud kaua aega midagi kuulda.

Siis tuli ema tagasi. Ta oli leidnud endale ilusa ja tugeva mehe. Mehest pidi meie uus isa saama. Ma armastasin teda ja väikevend armastas niisamuti. Isa oli uskumatult osav ja leebe loomuga nagu soe piim. Me elasime väikeses külas ja kõik oli ilus. Oma isa olime juba õnnelikult ära unustanud, kui ta ühel päeval uksest sisse astus ja kaks päeva tuima näoga laua otsas istus. Uus isa katsus temaga jutule saada, kuid asjata. Isa ei võtnud meid isegi sülle. Oli paha, et isa oli tagasi tulnud. See oli esimene märk, et kõik ei olnudki õnnelikult lõppenud. Isa oli must lind, ta tõi muret ja kurba meelt emale.

Kolmandal päeval isa toibus ja sai lõplikult aru, mis oli juhtunud, et on uus ema, uus isa ja uus, parem elu. Minu isa ei tahtnud seda näha, ta ei tahtnud koos meiega rõõmus olla, vaid läks välja ja pani öösel

majale tule otsa. Ehmatasime kõik ära, välja arvatud minu isa, kes oli end bensiiniga üle valanud. Nõnda põles mu õige isa tuhaks. Me leinasime teda natuke aega ja unustasime varsti ära, sest uues isas olid ühendatud kõik vana isa head omadused. Me reisisime ringi nagu varemaltki, aga kõik oli rahulikum. Mu uus isa oli rohkem õige isa. Võisime kõik talle kaenlasse pugeda, ka ema. Minu uus isa oli ilus mees, ilusa näoga ja hea kehaehitusega. Ma oleksin tahtnud kasvada samasuguseks nagu tema, aga minus elab teistsugune veri ja ma ei saa seda vahetada.

Väikevend Bombadilist kasvas terane ja hea mängukaaslane. Kasvatasin tast sõduri, sest olin ise ikka tahtnud sõdur olla. Tundsime oma väikevenna üle uhkust ja me veetsime kõik päevad üheskoos. Ükskord murdsime ühe vana mehe majja sisse. Väikevend oli kolmene ja mina kuuene. Lõhkusime köögiakna ära ja läksime majja. Maja oli korras ja kõik asjad olid omal kohal. Tegime teleka lahti, tuli lumesadu ja muusikat. Me istusime köögis ja jõime klaaspudelitest külma kakaod. Siis avas Bombadil nõudekapi ukse ja pühkis ühe käeliigutusega nõud põrandale. Me naersime. Mina tegin sedasama. Läksime toidukapi juurde: kallasime suhkrud ja jahud ja oad ja ketšupid lõhutud nõudele otsa. Lasksime läbi akna jalga. Televiisor jäi elutuppa üksi särisema.

Pärastlõunal me mängisime metsas Robin Hoodi ja itsitasime naerda. Kui me koju jõudsime, siis ema nuttis. Ta ei löönud meid ega öelnud midagi. Üksnes nuttis kibedasti. Mõistsin, et kõik on välja tulnud. Mul oli häbi. Järgmisel päeval läksin sinna majja tagasi ja andsin vanale mehele merekaardi, mille olin varastanud. Mees vaatas mind kurbade silmadega ja pöördus ära. Ma kahetsesin oma tegu nii väga, et oleksin hea meelega puu otsa roninud ja sealt pea ees kanarbikku hüpanud.

Me käisime kord nädalas suures ühissaunas. Suured tüsedad taadid ja vanaeided lösutasid norgus päi laval, silitades oma pekist ihu. Sauna kõrvetavas leitses nad naeratasid üksteisele läbi poolune ja mina vaatasin, kuidas vanaeitede tühjajad rinnad ripendasid ja taatide peenisid olid kuhugi kolmanda rasvarulli taha ära kadunud. Ema pesi mind ja väikevenda ja isa pesi ema. Ema istus, raske pärlikee kaelas, parempoolsel laval ja isa istus pahempoolsel. Nad vaatasid teineteist ja meid imetleval pilgul. Meie istusime suures pruunis plastvannis kerise ees keskpõrandal ja kühveldasime vett pisikeste kappadega vannist põrandale. Minul olid sageli täid, sest ma ei kannatanud juuste pesemist. Pea sügeles vastikult. Pärast sauna panime puhtad või juba kantud riided selga, need panime pahupidi. Pärast läksime lähemasse kohvikusse ja jõime läbi kõrre külma siidrit.

Minu uus isa oli õiglane ja hea inimene, nagu oli olnud ka mu vana isa. Nad olid väga teineteise moodi. Vähemalt kõiges heas. Minu isal oli

harva raha ja nii me elasime teiste jäätmetest, mida isa suurte linnade suurte poodide prügikastidest korjamas käis. Meil oli kodus alati puuvilja ja juurvilja. Ja kui tuli nädalalõpp, ladus isa söögilauale igasuguseid maiuspalu. Poodide prügikastidest sai mõnikord terve kastitäie juustu või kottidesse pakitud ploome või näiteks vanu päikesepriile. Prügikastiringid olid nagu jõuluõhtu. Suvel püüdis isa kala ja sügisel me käisime marjul ja seenel.

Ükskord südatalvel, kui isa leidis, et korterite ja varanduste asjas valitseb kõikjal ülekohus, võttis ta minu ja väikevenna küla peale kaasa. Ta valis välja küla kõige ilusama maja, mis südatalvel alati tühjalt seisis. Läksime verandaaknast majja sisse ja isa pani keskkütte tööle. See on nüüd meie kodu, ütles ta ja naeratas. Me jooksime mõnusalt soojades tubades ilma riieteta ringi. Isa kuulas stereo pealt Stravinskit ja suitsetas sigarette. Vahepeal keetis ta itaalia kohvi ja meile andis soodavett. Õhtul tuli ema meile järele, aga meie ei tahtnud ära minna. Meie ei saanud aru, miks ema meie uue kauni kodu üle ei rõõmusta. Isa istus tugitoolis ja ütles, et see ongi õigus ja kohus. Ema oli mureliku näoga ja rääkis naabritest, aga jäi lõpuks ka ise isale seltsiks itaalia kohvi jooma.

Me magasime lastetoas uhketes barokkvoodites ja isa ja ema magamistoas oli lavendli lõhn. Mõne päeva pärast tulid politseinikud ja viisid isa ära. Meid nad ajasid tee peale. Läksime koos emaga koju ja panime tule ahju. Isa tuli järgmisel päeval tagasi ja oli heas tujus. Talle oli määratud trahv, mida ta ei mõelnudki maksta. Meie peeretustel oli kõigil üks hais, musta leiva ja või hais. Me sõime hommikuti ja õhtuti musta leiba ja jõime iga päev kannude viisi teed.

Ükskord, kui me elasime madalas vanas puumajas, tuli isa koju koos Bernardiga. Isa oli Bernardi leidnud kusagilt kesklinna kaubamajast suure peegli eest. Bernard ja isa olid vanad sõbrad. Nad olid lapsena üheskoos Teist maailmasõda mänginud. Bernard oli olnud mitu aastat hullumajas, aga isa ei olnud teda kunagi vaatamas käinud. Bernard elas meil mitu nädalat. Ta istus kangelt tooli peal ja naeratas kogu aeg. Tal olid kollased hambad ja suunurgad olid ilased. Ema tegi süüa ja rääkis temaga rahustavalt. Bernard ei vastanud, üksnes naeratas.

Ma istusin sageli Bernardi tardunud süles ja vahtisin ta naeratust ja kissitõmbunud silmi. Siis ütles isa ühel päeval, et viib Bernardi haiglasse tagasi. See polnud eriti hea lahendus, aga meile Bernard ka jääda ei võinud.

Nii nad läksidki koos bussipeatusse. Bernard lühikeste, tõntside sammudega. Pärast seda ma ei ole Bernardit näinud ja ma ei ole tema kohta ka isalt midagi küsinud.

Isa ja ema ei teadnud sugugi alati, kuhu me parasjagu teel olime. Vahetevahel jäid nad mitmeks päevaks sõprade juurde pidama ja käskisid meil oma mängud ise välja mõelda. Ma käisin jää peal uisutamas või sõitsin rulluisukudega külmunud õuel ja mul ei olnud mütsi peas

ega kindaid käes. Mul oli alati külm. Väikevend istus õues kelgu peal ja plaksutas vaimustusest käsi. Ta oleks tahtnud niisama suureks ja osavaks kasvada kui mina.

Ükskord suvel me ronisime kusagil Lõuna-Hispaanias kõrge mäe otsa. Olime pärast keskpäeva orust minema hakanud ja mööda järsku mäerinnakut kogu aeg ülespoole läinud. Alguses ma käisin ise, vahepeal olin isa õlal (kuidas küll põõsad mu nägu ja paljaid jalgu kriimustasid) ja pärast ronisin jälle ise. Minu arvates oli see põnev, sest kitsas rada tõusis otse taevasse. Pidime kividest ja põõsaste juurtest kinni hoidma. Isa ütles, et tagasi ei maksa vaadata, aga mina kiikasin kogu aeg üle õla küla poole, mis oli all orus kui kustuv punkt. Pärastlõunal jõudsime tippu ja sedamaid tõi tuul vihma kohale. Mäetipus oli tasane pikk ja kitsas väli, ei olnud ei põõsaid ega rohtu ega kive. Oli sile kaljupind. Sealt paistis sinisena loksuv meri, väike küla ja lõputu taevakaar. Teisel pool oli tohutu suur tehishärv, tohutu suur tamm ja tammi peal maantee.

Seda oli imelik vaadata.

Isa ütles, et see kõik on inimeste kätetöö, et me olime kogu päeva mööda tammiserva üles roninud.

Vihm oli soe ja tuul vinge. Jooksime tammiservale ja pugesime lillepeenardesse peitu. Lõpuks tuli buss ja viis meid alla orgu tagasi.

Ma ei saanud iial teada selle tüdruku nime ega ka seda, kust ta tuli ja kuhu läks.

Olin koos emaga turul, kus korjasime asfaldilt köögivilju ja päästsime puuvilju tõstukaauto alt ära, kui nägin teda ühes väravaaluses istumas. Ma vaatasin tüdrukut kaua ja ta naeratas mulle. Ma jooksin tema juurde ja ta võttis mu sülle. Ta võttis mu sülle ja pigistas mu kõvasti vastu oma pisikesi rindu.

Siis tuli ema ja rääkis selle tüdrukuga tükk aega. Ema kutsus tüdruku meiega kaasa ja tüdruk tuligi.

Tüdrukul olid pikad punased juuksed, kus rippus loomakonte, sulgi ja kirevaid helmeid. Me mängisime kogu õhtu printsi ja printsessi ja kumbki meist ei tüdinenud ära. Hilisõhtul sõime ema küpsetatud kartulipannkooke ja jõime peterselliteed. Ma jäin tüdruku sülle magama ja ta silitas mind, et näeksin ilusaid unenägusid.

Kui ma hommikul üles ärkasin, oli printsess kadunud. Ma ei leinanud teda taga, vaid lasksin armastusel täie jõuga üle magamistoa möllata.

Ükskord laenas isa ühelt pika habemega sõbralt mootorratta. Me pakkisime asjad kahte väikesesse seljakotti ja sidusime tugevasti väikese pakiraami külge. Isa startis ja mina istusin tagaistmel ja hoidsin isa paksust nahkpintsakust kõvasti kinni. Me sõitsime läbi küla ja läbi linna ja mina ajasin pea nii kuklasse, kui vähegi sai. Mu isa sõitis kiiresti ja mina kriiskasin ja tundsin mõnu. Kiirtee haises põlenud asfaldi ja nafta järele. Isa tegi bensiinijaamades peatusi. Mina käisin

pissil, jõin soodavett ja mängisin kosmosemänge. Isa kontrollis, kas kummid on täis, ja me sõitsime edasi. Kujutlesin, et olen kaugete galaktikate kosmonaut. Kiivri seest tundus maailm nii väike olevat. Vastu õhtut jäime kuhugi järvekaldale või metsaserva laagrisse. Tegime lõkke üles ja jäime lageda taeva all kõrvuti magama.

Ma sain kord kingituseks tibatillukese kõrvaklapistereo. Mu ema sõber tõi selle mulle Ameerikast. Stereo oli pruugitud, aga töötas väga hästi. Keris edasi ja tagasi. Tal oli sees itaalia muinasjutude kassett ja ma kuulasin seda kassetti kümneid kordi. Kujutlesin, et väikese aparaadi sees elab väike itaalia näiteseltskond, imelised väikesed muinasjutuinimesed Roomast.

Isa ütles mulle, et see on aparaat ja et seal sees ei ole elu. Ma uskusin teda, aga ikkagi kujutlesin kogu aeg, missugust elu elavad need võõrast keelt kõnelevad pisikesed inimesed. Patareid said kiiresti tühjaks ja ema tüdines uute ostmisest ära. Ometi kandsin seda itaalia maailma kaua endaga kaasas. Päeval käis aparaat vöö küljes ja öösel hoidsin teda padja all. Kui mul vahel paha tuju oli, siis kujutlesin, et olen ise aparaadi sees, ja unustasin kõik mure ja kurbuse.

Isa läks ükskord teisele maale tööle ja lubas järgmisel suvel tagasi tulla. Suvi saabus, aga isa ei tulnud. Ema muutus kurvaks ja külmaks. Me elasime väikeses toas ja toidukorrad jäid ära. Hea, kui jõudsin meile hommikuti teed keeta. Mina virisesin ja kiusasin ema ja väikevend hakkas püksi tegema. Olime julmad ja ajasime ema nutma, ja kui ema nutma hakkas, siis ma kohkusin ära ja hüppasin emale sülle ja lohutasin teda kõikide ilusate sõnadega, mis iganes teadsin.

Lõpuks isa tuligi. Sügise poolt suve. Tal oli palju raha, sest ta oli suures kalatehases tööl käinud ja püüdnud merest tohtu suure noodaga kalu. Isa viis meid loomaaeda. Seal oli palju loomi ja inimesi veelgi rohkem. Käisime ühe puuri juurest teise juurde ja loopisime põhjapõtradele maapähkleid. Lõpuks jõudsime ussuuri tiigrini. Tiiger oli kuulikindla seinaga publikust eraldatud. Isa ronis üle tara ja surus näo tihedasti vastu kuulikindlat klaasi. Ta vahtis tiigrile vapralt silma sisse. Tiiger ei liigutanud, tõmbas vaid laisalt keelega üle klaasi. Kõik lapsed plaksutasid käsi ja mina hüüdsin kõigest jõust, et see on minu isa.

Me istusime kusagil Istanbuli ja Bukaresti vahel rongis. Rong oli reisi- jaid täis, ka pingivahed olid tuubil täis. Oli juunikuu ja higi voolas mööda selga alla plastkattega pingile ja tegi püksitagumiku märjaks. Ma istusin akna all ja vaatasin kollaseid maisiistandusi, valgeid külasid ja päikest, mis lõõskas üle maastike. Me istusime kaheteistkümnekesi kupees. Kümme täiskasvanut, minu vend ja mina.

Minu vastas istus vana, suure kõhuga mees, kellel oli peas väike ümar poolik murumüts. Mees heitis silma kollase seelikuga naisele, kes istus pingi teises otsas. Naisel olid erkrohelised plastmassist pärlid ja valged lakk-kingad. Minu arvates nägi ta jugoslaavia litsi

moodi välja. Naine vaatas meest ja mees naist. Teised reisijad tegid, nagu ei näeks. Pärast järgmist jaama läksid mees ja naine vaguni tagumisse ossa avatud akna alla ja ajasid lõbusalt naerdes juttu.

Paari tunni pärast tulid nad vagunisse tagasi. Nende kohad laenuks võtnud inimesed aeti minema. Naine istus paksu mehe kõrvale ja paistis väga pisike ja tühine. Teised reisijad langetasid uudishimulikud pilgud põrandale. Mina vahtisin naist ja nägin, kuidas mees pahema käega naise suurt rinda kobas.

Südatalvel elasime ruumikas kahekordses majas, kus oli suur kamin. Ma voltisin paberist ja papist väikesi maju ja ehitasin kaminasse uhke puumajadest linna. Kinnitasin majad steariiniga resti külge ja pritsisin steariini majade katustele lumeks, et nad kauem põleksid. Kui kõik oli valmis, süütasin ühe maja nurka tule ja nii hakkas kahju-tuli linnas ühest majast teise levima, kirikutornist puumajadesse. Vahepeal kustus tuli ära ja ma ehitasin puumajad uuesti üles ja süütasin teisest nurgast uue tule. Ma seisin ja vaatasin ilusaid pisikesi tuleleeke ja püüdsin mõistatada, missugused majad tulest puutumata jäävad. Ma mängisin seda mängu nädalate kaupa. Bombadil istus kamina ees ja vaatas võlutud näoga pealt. Siis läksin suuremate majade peale üle, ehitasin linnu piimapakkidest ja jogurtipurkidest. Katsin piimapakid mitmevärvilise paberiga ja tegin lahtikäivad ukсед ja aknad. Põletasin kõik tuhaks ja viisin tuha köögiahju. Ühel päeval tüdinesin ära ja jätsin linnaplaanide tegemise ja linnade ehitamise järele.

Kolisin kamina äärest vannituppa. Lasksin vanni vett täis ja panin omaehitatud reisilaeva ujuma. Võtsin peeglikapist küünelakieemaldajat ja pritsisin seda laevatekile. Bombadil seisis mu kõrval, dušš käes ja pritsimehe kiiver peas, kohe hakkamas, kui laevatulekahju peaks liiga suureks paisuma.

Ma pistsin laevale tule otsa. Plastmass sulas ära ja laev põles ühe hetkega vormituks känkkraks. Vannituba oli musta suitsu ja põlenud plastmassi vastikut haisu täis. Bobmadil heitis duši käest ja me jooksime õue. Õues oli rahulik, nagu ei oleks midagi üldse juhtunudki.

Ühel suvel me elasime Londonis, õigemini väikelinnas Londoni serval. Ema oli saanud ühe sõbra korteri selleks ajaks, kui sõber ise all Aafrikas oli. Mu isa parandas eesõues mootorratast ja ema kandis hommikuti posti laiali. Teisel pool väikest küngast oli jaamahoonne. Iga tunni tagant tulid London-Cityst lähiringid. Mind meelitas mõte ümbermaailmareisist ja ma olin sellest emale sageli rääkinud, aga emale tegi see üksnes nalja.

Ühel hommikul, kui ema posti laiali kandis ja isa magas, hiilisime Bombadiliga kahekesi alumisele korrusele. Pakkisime kaks kampsunit ja labakud seljakotti. Läksime jaama ja astusime esimesse rongi. See ei olnud kollane lähiring. Istusime kaua pehmel istmel ja vaatasime akna taga kiiresti mööduvaid eeslinna.

Konduktor tuli sõidupileteid küsima ja mina ulatasin uhkelt vana kortsunud lähirongipileti.

— Kuhu reis läheb? küsis konduktor.

— Ümber maailma, vastasin õhinal.

Konduktor imestas ja teised reisijad vahtisid meid. See rong läks Liverpooli. Esimeses vahejaamas võeti meid rongilt maha ja politseinik viis meid autoga sinna jaama, kust olime peale istunud, sest ma ei olnud nõus oma kodust aadressi andma. Politseinike pahurad näod ajasid Bombadili itsitama ja mina ütlesin Bombadilile, et esimene katse läheb sageli nurja. Otsustasime, et ei võta seda südamesse. Läksime hilja õhtul koju ja politseinikud käisid meil järel. Isa ja ema sõid rahumeeles õhtust ja olid rõõmsad meie tagasituleku üle. Politseinikud seletasid midagi isale ja isa tänas ja näitas ust. Me sõime makarone ja läksime varakult magama.

Läinud suvel olime viis kuud Kreekas. Seal on alati soe ja inimesed lahked. Meri lainetab vägevasti ja isa lubab ka minul veini juua pidulike sündmuste puhul, mida korraldatakse sageli.

Emaga tegi talvel, kui olime maal, kakskümmend kostüümi. Isa tegi kulissid ja saksofonile muusika. Mängisime Ateena keskväljakul nukuteatrit ja Bombadil käis raha korjamas. Vaatajaid oli vahel palju ja vahel ainult paar last, kellel polnud pennigi. Päeval tegid turistid meist pilti ja andsid raha. Isa mängis saksofoni, vahel ka elektrikitarr ja laulis, ema ja mina vahetasime kostüüme. Me mängisime inglise keeles, aga see ei seganud kedagi. Kui etendus läbi sai, siis ema kallistas mind ja me läksime kuhugi odavasse taverni sööma. Me otsime isale alati suure õlle.

Rosa Liksom (Anni Ylävaara) on sündinud 1958. aastal. Ta on õppinud Helsingi ja Kopenhaageni ülikoolides antropoloogiat ja Moskvas ühiskonnateadusi. Ta on tänapäeva soome lühiproosa põnevamaid nimesid, esindades soome naiskirjanike nooremat, tõrksalt uuendushimulist põlvkonda. Rosa Liksom ei pelga järske põikeid suurlinna allmaailmast tundruküla vaikellu, kus on tema enese juured. Ta kasutab väga vabalt keelt: koguni nõnda vabalt, et mõnede juttude puhul peab tõlkija alla vanduma. Kõrvuti korrektse

kirjakeelega valdab ta nii linnaslängi kui ka vanu Põhja-Soome murdeid, mis mõjub vahel ju üksluiseski soome novellivaras värskendavalt. Rosa Liksom avaldas oma esimesed palad 1984. aastal noorte autorite antoloogias «Kalender 84» (*Kalenteri 84*). Tänapäevaks on temalt ilmunud novellikogud «Ühe öö peatuspaik» (*Yhden yön pysäkki*, 1985) ja «Ununenud veerandtund» (*Unohdettu vartti*, 1988) ning reportaažiraamatud «Vahejaam Gagarin» (*Välisema Gagarin*, 1987) ja *Go Moskova Go*, 1988. P. S.

LIJU KOTTER

ÜHE ÖÖ HÄÄLED

Telefon helises pikkade tuutudega, see pidi olema kaugekõne. Richard toibus üsna kiiresti, tõusis voodist ja jooksis telefoni juurde, võttis toru, ütles halloo, kuid juba kostis Roberta ärev hääl:

«Sõida kohe siia, mul on hirm. Mul on nii imelik tunne, midagi peab juhtuma. Asi ei ole õige. Palun, sõida kohe siia!»

Ta polnud isegi teretanud. Ta polnud isegi kindlaks teinud, kas ta on õigesse kohta sattunud, vaid vuristas oma teksti nagu päheõpitult maha. Richard oli hämmeldunud, jahmumisest jäi aga midagi puudu. Roberta hääl oli kuidagi ebatõepärane, ärevusnoodid vastasid ta jutu sisule, aga monotoonne vuristamine, see tuimus pani meest imestama.

«Mis siis lahti on,» sundis ta end küsima ja otsis silmadega, mida õlgade ümber heita.

«Mul lõpevad mündid kohe ära,» hüüdis naine ärritatult või erutatult, Richard ei saanud kohe aru, kuid ütles siiski mahedalt:

«Sul on veel nelikümmend sekundit.»

«Ei, kohe lõpeb kõne, ma ei jõua sulle enam midagi rääkida,» karjus naine torusse.

«Sul on veel vähemalt pool minutit. Räägi, mis on lahti!» karjus nüüd ka Richard.

«Ma ei saa, ma ei jõua, kohe katkeb ühendus. Sõida siia, sõida kohe siia. Sõida kohe siia!»

Richard püüdis midagi öelda, kuid naine ei kuulnud teda, vaid karjus edasi, tuimus ta häälest oli kadunud. Mees mõistis, et seda polnud olnudki.

«Kohe lõpeb, ma ei saa enam rääkida, sõida siia, sõida siia, kohe! Kuuled sa, sa pead siia sõitma. Sa pead! Palun! Palun, sa pead!»

«Millal ma sõidan? Kuhu?» küsis mees ärevusest nakatunult.

«Kohe, praegu, praegu! Siia, sa pead! Sa ei tohi tulemata jätta! Sa pead, sa pead, ma palun, tule kohe. Tule otsekohe, sa pead otsekohe tulema. Sa pead siia tulema!»

Richardi süda läks väga raskeks. Paistis, et midagi oli tõesti juhtunud. Aga tõenäoliselt naise närvidega, need olid tal üpris nõrgad.

«Kõik läheb hästi,» ütles ta nii lohutavalt ja rahulikult kui suutis, tammudes külmal põrandal jalalt jalale — ta polnud jõudnud susse jalga panna.

«Ma ei saa, kohe lõpeb kõne. Sa ei või mind siia üksi jätta! Sa pead otsekohe siia tulema. Sa pead otsekohe . . .» Torus plõksatas ja hakkas piiksuma.

Richard jäi külmatundest välja tegemata viivuks telefoni juurde. Ta

istus selle lähedale ja ootas masinlikult uut helisemist. Midagi on tõesti lahti. Mis võis Roberta niiviisi rööpast välja viia, ja veel peaaegu võõras linnas. Asi on vist tõsine. Mees vaatas kella. See näitas pisut üle südaöö. Ta oli maganud vaevalt veerand tundi.

Mida teeb Roberta sel kellaajal linnas? Või helistas ta hotellist? Oli ta kuskil üksi? Kui mitte, siis on naise enesevalitsus niivõrd kadunud, et ta niisugust teksti ja niisuguse häälega torusse karjub. Paistab, et naisel on närvivapustus.

Ikka veel külmale tähelepanu pööramata tõusis Richard tugitoolist, õlad kühmus. Niisuguse väsimusega ei tohtinuks ta nii pikka sõitu lumisel maanteel ette võtta. Ta otsis välja transporditeatmiku ja uuris närviliselt lehekülgi keerates busside ja rongide väljasõiduaegu. Nagu ta oligi arvanud, olid selleks ajaks juba kõik läinud. Järelikult pidi ta hommikul teele asuma, kui ta ikkagi läheb. Ilmselt peab minema, leidis ta ning ta mõtted muutusid raskeks. Kuid enne peab ta pisutki magama, hommikul vaatab, kas läheb bussi, rongi või siiski autoga. Ta vaatas aknast välja, masin oli kohal.

Kui Robertaga peaks midagi juhtuma . . . Mees sammus pealekippuvat tardumust maha raputades ühest toast teise, pani kõikides ruumides tuled põlema. Viimaks istus ta telefoni lähedale ja jäi seda silmitsema. Telefon ei vastanud ta küsimustele, üha enam masenduses lahkus Richard toast ja kustutas tule. Ta otsustas pisut magada, et siis esimese bussiga ära sõita.

Kõige enam häiris teda distants, mis tegi täiesti abituks. Roberta on võõras linnas ja kannatab, tema aga ei suuda midagi ette võtta, mitte midagi naise heaks teha. Richard viskas end soovale pikali ja lasi südamel valutada. Väsitav päev sai suurepärase punkti, mõtles ta enesehaletsushoos ning uinus ootamatult.

Ta ärkas pikkade telefonihelinate peale. Richardi mure oli olnud nii suur, et ta otsekohe virgus, mäletas naise kõnet viimse üksikasjani ja oli nüüd ärevuse haripunktis, kui ta pimedasse tuppa sööstis ja paari hüppega telefoni juures oli. Ta haaras toru, kuid ei julgenud häält teha: teda valdasid kohutavad eelaimused.

«Halloo . . . Richard?» kostis Roberta endiselt katkendlik hääl.

«Jah,» vastas mees kähedalt. Mõne hetke püsis vaikus.

«Roberta, mis on lahti, mis on juhtunud?» karjus Richard meeletu heites ja pigistas toru, justkui sellelt vastuist nõudes.

«Sa oled nii kaugel,» ütles naine vaikselt.

«Ma tulen kohe hommikul, praegu ei käi ükski buss. Või tulen ma autoga?! Ütle! Kui vaja, siis tulen otsekohe. Mis on juhtunud? Vasta! Sul lõpeb kõne kohe ära!» Richard ei suutnud oma häält rahulikuks sundida.

«Kõik on korras, kallis, aega on veel küll, ainult . . .»

Mehele jäi märkamatuks Roberta leebe toon.

«Mis ometi juhtunud on? Miks sa ei räägi! Kohe katke ühendus! Roberta! Kas sa kuuled mind?!»

«Richard. . .» Hääl torus muutus äkki nii vaikseks, et mees ei kuulnud enam: «Kas sa armastad mind?»

«Mis sa ütlesid? Mis juhtus? Räägi valjemini! Räägi ruttu! Ütle, mis on juhtunud?» karjus Richard peaaegu metsikuks muutunud hääl. Ta otsis lülitit ja süütas laelambi. Kell oli veerand kaks.

«Kus sa oled? Oled sa üksi?»

«Üksi . . . Richard . . .»

«Vasta ometi, mis on lahti!» hüüdis mees, tundes, et ta mõistus ütleb üles.

«Kas sa armastad mind?» oli naise hääl ootamatult kalk.

Seekord kuulis Richard küsitut, ta sattus segadusse.

«Miks sa seda küsid?! Praegu pole selleks aega, ütle, mis on juhtunud?» ning teda tabas mõte, et Roberta ei armasta teda enam ning tahab nüüd teda jumalaga jätta.

«Roberta, muidugi armastan ma sind, aga miks sa seda praegu küsid? Sa pead mulle ütlema, mis sinuga juhtunud on. Kuuled?»

«Sa ei armasta mind,» ütles naine. «Ma teadsin, et sa mind enam ei armasta, sa pole mind kunagi armastanud.»

«Ma armastan sind, olen alati armastanud. Jumal küll, Roberta, ütle ometi, mis lahti on, miks ma pean kohe sinu juurde sõitma?!»

«Sa ei saagi mind armastada,» sosistas naine ja Richardile tundus, et torust kostab nuukseid.

«Roberta! Ma lähen hulluks, ütle, mis on juhtunud?! Miks sa ei ütle? On see midagi kohutavat! Ma ei saa enam, ma hakkam kohe tulema! Kuhu ma tulen? Ütle ruttu, kõne katkeb kohe!»

«Mul on veel mitu münti,» ütles naine vaikselt. Richard kuulis, kuidas ta nina luristas. «Aga mina armastan sind, ära sina mind armasta, mina armastan sind ikka.» Nuukseist hakitult kordas naise hääl viimaseid sõnu.

«Roberta,» mees surus hingeliigutuse maha, «ütle, mis on juhtunud. Sa pead ütlema! Ma ei saa enam, ma pean teadma!»

«Mis on juhtunud . . . Olgu, kui sa nii väga teada tahad . . .»

«Noh,» hüüdis mees kärsitult, tema ettevaatamatust liigutusest pidi ühendus äärepealt katkema.

«Mul oli nii imelik tunne, kuidagi hirmus paha meeleolu. Oli tunne, et kõik on nii halvasti ja et midagi kohutavat võib juhtuda. Ma magasin juba, kui ärkasin äkki müristamise peale. Siis hakkaski mul õudne: kujutad ette — äike talvel. Pidevalt löi valku, ma elan viimasel korrusel ja . . . ma nägin veel ka midagi halba unes. Võib-olla isegi mitte halba, aga mul oli selle järel paha olla. Siis ma sain äkki aru, kui . . .» ja naine tasandas häält, kuid mitte nii, et Richard teda enam ei kuuleks, «kallis sa mulle tegelikult oled.»

Pärast üürikest pausi, ka mees ei sõندانud midagi öelda, tal oli klimp kurgus, ta neelatas ja vaikis, püüdes torusse mitte valjusti hingata, jätkas Roberta:

«Siis tulin ma siia alla sulle helistama, sest mul hakkas äkki just sinu pärast hirm, mulle tundus, et sinuga võib iga hetk midagi juhtuda. Ma ei tea, olin vist veel halva unenäo mõju all, ja see äike . . . Kas teil oli ka äikest?»

«Ei olnud,» ütles nüüd mees ja ei tahtnud sellele midagi lisada.

«Ja siis tundus mulle, et ka minuga juhtub mingi õnnetus. Aga midagi ei juhtunud. Mul oli üksainus kopikas. Kui ma üles tупpa jõudsin, oli äike juba kaugemale läinud ja ma jäin üsna kohe magama. Ja siis nägin ma jälle und, mul on meeles, et . . . Richard, kuuled sa mind veel?»

«Jah,» vastas mees. Ta juba haihtuma hakanud mure naasis äkki. «Mida sa nägid?»

«Ma nägin algul, et sa ei armasta mind enam või et sa läksid minu juurest ära kuhugi kaugele, nii kaugele, et sind polnud enam näha, et sind polnud enam. Ja kui ma siis nii kohutavalt nutma hakkasin, kuulsin ma su häält, mis ütles . . .»

«Mida ma siis ütlesin,» küsis teine, kui paus liiga pikaks veninud oli. Ta vaatas enda ümber ega näinud midagi, ta silmad olid niisked.

«Sa ütlesid, ma ei näinud sind, aga kuulsin su häält. Sa ütlesid, et sa pole enam niisugune tulisüda kui enne.»

Siinkohal puhkes Richard pinget murdes naerma. Ka Roberta naeris nõrgalt, kuid jätkas siis kiirustamata ja mõtlikult.

«Siis ütlesid sa veel, et mis ka ei juhtuks, sa armastad mind ikka, et armastad mind surmani. Et kui mulle tundubki, et sa minust enam ei hooli, siis armastavat sa mind ikka edasi. Ma küsisin siis, et kus sa oled, et miks ma sind ei näe, et kui sa mind nii väga armastad, miks sa siis minu juurest ära läksid. Ja sina vastasid, et sa oled kõikjal mu ümber; ainult et mina ei oska sind ära tunda. Ja siis vaatasin ma hoolega enda ümber ja ei näinud sind ikka veel. Sa ütlesid siis, et ma ei tunne sind kunagi ära, et mul pole selleks silmi, kuid sina pidid mind alati nägema. Ja vaatamata kõigele olin ma sinu häält kuuldes nii õnnelik, nii kohutavalt õnnelik. Richard, kas sa kuuled mind?»

«Kuulen . . . sinu häält,» ütles mees, «kuid ei näe sind.»

«Oli ju kummaline unenägu,» küsis naine nagu painest vabanenult naerdes.

«Oli küll,» ütles Richard õrnalt. «Ma muretsesin su eelmise kõne järel kohutavalt. Ma mõtlesin juba kõige õudsematest asjadest.»

«Ma ärkasin üsna pea, vaatasin kella, ma olin maganud ainult tund aega. Hakkasin mõtlema, et unenägudes on kõik vastupidi, et äkki sa tõesti ei armasta mind enam. Toanaaber vahetas mulle peotäie münte. Tulingi sulle helistama. Andesta, sa ei saa üldse magada, aga mul on nii hea meel, et sain sinuga rääkida.»

«Ma siis ei tule homme, kui sul kõik korras on?» küsis Richard, kuid ütles siis eneselegi ootamatult: «Ma siiski tulen. Ma arvan, et ma pean sind nägema.»

«Ei, ära tule,» vaidles naine vastu. «Kõik on kena, eriti pärast

seda, kui ma sain sulle helistada. Ära tule. Ma pean nüüd need viimased päevad siin veel vastu. Ära tõesti tule.»

«Ma pean tulema. Ainult et ma ei tule mitte praegu, vaid hommikul. Püüan veidi magada. Ütle oma aadress.» Ning naine nimetas hotelli ja oma toa numbri. Nad soovisid teineteisele head ööd, kumbki naeratas omäette, mõeldes hommikusele kohtumisele.

Richard pani telefonitoru hargile. Ta läks toast aeglaselt välja, kustutas seal ja mujalgi tuled. Viimaks läks ta segaste tunnetega sängi. Ta oli peaaegu lakanud muretsemast Roberta pärast. Esimene telefonikõne oli ta sisemiselt ära piinanud, sai ta äkki aru, ning pingelangus teise kõne järel oli kosutav. Kuigi hommikune jälleenägemine teda juba ette erutas, uinus ta peagi.

Ta nägi unes, kuidas nemad, tema ja Roberta, olles täies riides, hellitasid teineteist suures voodis, palju laiemas, kui neil tegelikult. Juba unes hämmastas teda igasuguse erutuse või pinge puudumine. Kõik oli spontaanne ja loomulik: ta silitas naise pead ja embas teda. Nad mõistsid teineteist sõnadetagi, vahetasid hellitusi ilma kireta, kuid see rahunas ja rahuldas seda enam.

Roberta oli pärast mehele helistamist õndsalikus meeleolus. Enne valitsenud üksindus- ja äraeksimistunne, õnnetuse eelaimus, halb unenägu — need kõik panid teda oma nüüdseid tundmusi tajuma enneolematute ja imelistena. See oli mingi tänulikkuse- ja armastusesegune õrnus Richardi vastu, mis pani ta hingepõhjani heldima, täitis ta vastupandamatu sooviga meest hellitada. Tunne ise oli imekaunis ja erakordselt hõrk. Roberta leidis, et see on midagi kirjeldamatut. Tal polnud und, kuid siiski läks ta voodi lootusega enne hommikut sõba silmale saada.

Ta leidis end äkki ärkvelolekus. Ta ei suutnud kuidagi meelde tuletada, mis teda äratanud oli. Ehk oli see mõni heli või välgusähvatus või midagi muud. Ei, äikest polnud. Ta tundis, et on higine, midagi ebameeldivat oli siiski olnud. Naist haaras ärevus. Täiesti virge, tõusis ta voodist ja vaatas kella. Ta oli maganud ainult tund või poolteist. Nüüd tundis ta ängistust.

Richardil on õigus, kui ütleb, et tal on nõrgad närvid. Aga mida saab ta sinna parata, kui äkki on nii rõhuv ja paha tunne. Ja ei saagi aru, kuskohas õieti. Mees magab praegu kindlasti, oletas Roberta. Kuid temal polnud enam mingit lootust uinuda, nii erksana tundis ta ennast. Naine astus akna juurde ja vajus mõttesse. Peab helistama, et Richard hommikul ei tuleks. Siiasõit olnuks igal juhul rumalus. Kolme, nüüd juba kahe päeva pärast oleks naine juba niikuinii kodus. Ta riietus sel ööl juba kolmandat korda. Vaikselt lahkus ta toast ja laskus trepist alla. Telefoni juures kõhkles ta veel, kuid jõudis siis otsusele ning hakkas numbrit valima.

Kui telefonihelin Richardi kuulmisse jõudis, ei ärganud ta veel. Aga kui helin lõpuks ta teadvusse tungis, ei seostanud ta seda eelmiste kõnedega. Tal polnud neid meeldiva unenäo mõjul meeski. Unesega-

selt läks ta telefoni juurde, algul ta ei taibanud isegi, et see oli kaugekõne. Ta võttis toru, kuid ei kuulnud midagi. Nõutult pani ta selle hargile ja asutas juba toast lahkuma, kui talle äkitselt meenus kõik eelnenu. Ta virgus peaaegu täielikult, vaatas kella ja siis telefoni. Kell lähenes poole neljale.

Uuesti helises telefon, seekord võttis Richard toru viivitamatult. Jälle oli vastuseks vaikus, mille järel tuli piiksumine. Ta oli kindel, et see oli Roberta. Kuid ühendust ei tulnud ka järgmistel kordadel.

Roberta kuulis, kuidas telefon kutsus. Esimesel korral pidi ta lõpmatult kaua ootama, enne kui toru võeti ning halloo öeldi. Teistel kordadel võeti telefon vastu kohe pärast numbri valimist. Kuid iga kord, kui Roberta vajutas nupule, mis pidi ta kuuldavaks tegema, neelas aparaat kuulekalt mündi, kuid ei nõustunud Roberta häält endast läbi laskma. Naine pidi kuulma, kuidas Richard üha ärevamalt, üha meeleehtlikumalt torusse tema nime karjus, kuidas ta küsis, mis on lahti, miks naine midagi ei räägi. Kuni aparaati sukeldus viimane münt, sama kasutult kui eelmisedki. Roberta läks nõrдинult tuppa tagasi, riietus lahti, heitis voodisse ja oli pea hommikuni ärkvel.

Hääle kähedaks karjunud, leidis Richard, et ta ei läbe enam minutitki kodus olla. Ta otsustas mitte hommikuni oodata, vaid kohe teele asuda. Ta ei raisanud aega kohvikeetmisele ega suupiste võtmisele, vaid rõivastus kiiruga ning tormas uksest välja.

Auto ei läinud kohe käima, kuid peagi sai ta liikuma. Öösel oli lund juurde sadanud ja Richardil oli kurvides üsna raske. Kõledat varahommikut soojendas äsjane unenägu. Richard tuletas seda kõigis üksikasjus meelde ja mõtles, et niisugune pingevaba ja krambita helitamine ongi kõige meeldivam, kuna äge, tõtlik ja kirglik tegevus viib vägisi mõttele kõige kaduvusest ning ajab ainult närviliseks, summutab naudingut; on hirm kõige lõppemise ees.

Kui Richard kuulis, et lähenemas on üks ilus laul, keeras ta maki valjemaks. Kostis võrratu klaverisoolo, ja Christine McVie laulis:

It took a lifetime to find you
And now I want you to stay.
Oh, I don't mind, you can do anything
You can love me night and day.
When you are there just to know you care
Brightens up the starless night.
Your smile is all that I live for
And I don't know what I did before.

Roberta ei oodanud enam Richardi saabumist. Ta teadis, et mehega on juhtunud midagi kohutavat, just nii, nagu ta oli ette aimanud. Ta püüdis leppida saabunud õnnetusega, mõtles, kuidas leina edasi lükata, kuidas muuta end tuimemaks, et ta ei tunneks enam midagi.

Kella kuue paiku uinus ta siiski. Kui ta mõne minuti pärast kuulis

valju prõmmimist uksele, kangustus ta oma asemel. Toanaaber avas viimaks ukse, kuigi Roberta palus tal seda mitte teha. Ta pööras näo seina poole ja üritas magajat teeselda. Ta ei tundnud kohe ära Richardi häält. Alles teda nähes jäi ta uskuma, et midagi polegi juhtunud. Ning loomulikult polnud nende kohtumine enam krambita ega pingevara.

VEIDI ILMAST

Myf-ile

Terve kuu oli olnud ebaharilikult külm ja tuuline, vahepeal oli nädal aega järjest sadanud. Nii halba suve ei mäletanud isegi vane mad inimesed. Ilm oligi muutunud lõpuks kõige levinumaks vestlusteemaks. Juhuslikes tänavakohtumistes kiruti kõigepealt ilma ja jutustati üksteise võidu mitmelt poolt kuulnud ennustusist, igaüks lisas omalt pooltki prognoose. Palju ei puudunud, et oleks kihlvedusid sõlmima hakatud.

Meiegi rääkisime alatasa ilmast. Õigupoolest oligi see meie ainuke kõneaine. See oli ainus teema, mis meid kõiki kuidagi eriliselt puudutas, igaühel oli ilmaga seotud midagi sügavalt olulist, midagi püha. Kõneldes sellest omavahel, oli see nagu mingi meeliülendava rituaali täitmine. Sellest võõrastele rääkimine sarnanenuks pühaduseteotusega.

Umbes kuu aega olimegi me kõnelnud ainult ilmast, mis oli seda kummalisem, et enne olime just seda valdkonda teadlikult või pigem alateadlikult vältinud. Mulle meenub isegi paar konkreetset juhtumit, kus jutt oli ettevaatamatult ilmale läinud. Kõigepealt takerdus sõnapiillanu jutt, kuni ta viimaks lauset lõpetamata vakatas. Ma mäletan, kui raske meil oli siis keskustelu jätkata, kui suuri jõupingutusi minagi tegin, et mingit repliiki kuuldavale tuua: pidime igal juhul vältima vaikuse tekkimist ja levimist. Ilma ekstsessideta poleks me niisugusest olukorrast enam väljuda suutnud. Nõnda venis sunnitud vestlus tundide pikkuseks.

Seisundit, millesse me ilma mainimisel sattusime, kirjeldas hiljem tabavalt Roxanne. «Ma tundsin, et miski haaras mind tohutu jõuga kaasa kuhugi... nimetusse paika,» jutustas ta. «Ma oleksin nagu sattunud tugevasse magnetvälja, mis tõmbas ja tõukas, ahistas ja hajutas mu mina. Paigast endast ei teadnud ma midagi. Ma tundsin ainult, et see on koht, kus ma oleksin ülimalt õnnelik või ülimalt õnnetu. Ja kunagi ei jõudnud ma selgusele, kumba see paik mulle tähendaks. Ei saa ju olla, et ta oli mõlemat.» Niisuguse pihtimuse järel jäi Roxanne vait ja keegi ei üritanudki midagi lisada. Sellest oletasin ma, et ka teised olid elanud läbi samasuguseid tundeid. Vähe-malt minu tollase seisundi kohta oli Roxanne'i öeldu nii täpne, et ma oleksin sellest rääkides vist isegi samu sõnu kasutanud.

Kuid sellegipoolest leidsime me oma jutust ikka ja jälle ilma, pigem midagi, mis sellega seostus. Kuna sellest kõnelemine meile niivõrd võimatu oli ja me mõtted tegelesid sellega ilmselt kogu aeg, siis mõjus

meile pärssivalt isegi niisuguste sõnade pruukimine, nagu «soe», «külm», «jahe» jne. Kuna ilmaga assotsieeruvate sõnade valik on peaaegu piiramatult muutunud meie vestlused oma halvatud hetkedega piinarikkaks. Igaüks oli omaettegi, väljaspool meie ringkonda viibides sellest olukorrast piisavalt häiritud. Oli ju võimatu, et asjasse pühendamatud inimesed oma jutus ilma ei puudutaks.

Säärane suhtumine ilma oli meil välja kujunenud pika aja jooksul. Kui me algul ilmast vahetevahel rääkisimegi, tõi küll, üha süveneva ebameeldivustundega, siis ajapikku märkasime me selle teema puudutamise halba mõju meile kõigile. Muidugi ei teadvustanud seda kõik päris üheaegselt, ka ei rääkinud me sellest omavahel, kõnelemata juba mingist kokkuleppest. Kuid sedamööda, kuidas see kõneaine hakkas ühel ja teisel meist kaduma, muutus situatsioon selgemaks ja selgemaks, kuni viimaks ei võtnud enam keegi seda teemat üles ning reaktsioon juhuslikule vääratusele reetis kõigi teadlikkust tabu olemasolust.

Ma ei mäletagi enam täpselt, kes meist oli esimene, kes seda väärtuspunkti meelega puudutada sõandas. Igatahes puhkes lausa torm; kauaaegne vaoshoitus tekitas plahvatuse, kõigil oli midagi öelda. Meeles on vaid, kuidas Michelle üle kõigi teiste karjus: «Me peame tänaselle selgeks rääkima, sest kunagi hiljem ei suuda me enam selle juurde tagasi tulla, ja me kõik lõpetame selle painaja pärast hullumajas!» Ta ütles seda siis, kui me pärast ootamatut puhangut taas justkui krampusime, et seejärel ülepingutatult, liiga valjusti muudel teemadel rääkida. Michelle'i meeletu sõnad avaldasid mõju: võideldes enesega, keelatud teema niivõrd kehvast arutamisest piinatult, ei lahkunud me üksteisest mitme tunni jooksul.

Esimene avameelsuse õhtu lähendas meid üle igasuguse piiri. Igaüht meist puudutav probleem sai meie ainukeseks jutuvahendiks, meil polnud mingit isu ega põhjustki millestki muust rääkida. Saatuslikul kombel sattus see ajale, mil ilm juba kõigile inimestele tajutavalt erakordselt halvaks oli muutunud: teemast oli saanud kõige erinevamate rahvakihtide põletavaim küsimus, seda just nurjaläinud puhkustehooaja tõttu. Algul oli meil sellest kergem: me teemavalik oli niiviisi ka väliselt põhjendatud ning me ei hakanud enda juures mingit liigset iseäralikkust otsima.

Hardumuses kuulasime me mitmeid kordi päevas edastatavaid ilma-teateid, lugesime üksteisele värisel häälel ette ajakirjanduses avaldatut. Millise põnevusega me jälgisime andmeid kogu maailma ilmast! Kui suur oli kontrast alles hiljuti valitsenud olukorraga: siis keerati raadio või telekas imekiiresti ja järeleaimamatu vastikusgrimassi saatel kinni, niipea kui oli karta ilmateadet. Nüüd arutasime me pikki tunde kuuldu üle. Mõnikord sattusime me kirglikult vaidlema, sest igapäev oli oma isiklik seisukoht, kõik olid pädevad ja me täiendasime üksteist võrratult.

Selle kuu jooksul sattus me juttu haruharva millelegi muule. Kellelegi

polnud selleks algul kiusatustki. Aga tegelikult me ka hoidusime muust kõnelemast. Saavutatud kokkukuuluvuse juures oleks see paistnud ebalojaalsusena. Nõnda riskis igaüks, vähemalt enda silmis, rikkuda tekkinud harmooniat. Ning hapra ehitise harukordsus süvendas veelgi igaühes kartust lüüa sinna esimesena mõra.

Takkajärgi mõistan ma, et katastroof sai alguse just ilma tunduva halvenemise ajal. Nagu öeldud, sai ta siis üleüldiseks kõneaineks. Tasa-pisi muutus see tüütuks nagu kõik asjad, millest pidevalt igal pool liiga palju räägitakse. Ning just sellele ajale langes ka meie ootamatu asumine ilmateema juurde. Kui meile üksteise jutt oligi põnev ja tundus eriti väärtuslik, siis väljastpoolt kuuldu hakkas pikapeale nüristama meie algul nii elavat huvi. See mõjus halastamatult ka me endi jutuajamis-tele.

Algul nii aplalt haaratav teave hakkas meid nüüd valuliselt häirima. Me muutusime närviliseks, ütlesime üksteisele teravusi ja meie koos-olu kujunes üha talumatumaks. Ilm ühendas meid endiselt, kuid me olime minetanud oma erakordsuse, olime juba väsimas sellest ühendusest. Varem või hiljem pidi ka ilm paremaks muutuma ning siis oleks vallandunud uus teabetulv. Me tundsim, et ei suuda seda enam isegi üksi olles üle elada, ammugi siis koos. Ning ees olid kahtlemata üha uued ilmamuutused.

See hommik oli üllatavalt päikesepaisteline. Ma aimasin, et just niisugusel päikeselisel päeval saabki tulla kõigele lõpp. Kahtlus kasvas veendumuseks siis, kui nägin merelt udu kalda poole roomamas. Mu süda täitus raskusega, ma tundsin, et olen nutma puhkemise äärel. Oleksin tahtnud minna vette, just sellepärast, et see pidi olema aastaaja kohta ebatavaliselt külm. Ma ihaldasin ilma tunda kogu tema muutlikkuses, muutuda ise ilmaks. Ilmselt peitus meis kõigis see ihalus.

Tundsin, et ma ei kannata enam hetkegi välja oma alaliste kaaslaste seltskonda: ei ilmast rääkimist, ei temast vaikimist ega mõtlemist. Kõik! Ma ei suutnud enam. Mul oli mürgitus ilmast. Mõtlesin, et ehk läheb see veel kunagi üle ja ma kahetsen kibedalt äkki tekkinud tüdimuse pärast. Ma olin kindel, et ka teised tundsid midagi säärast, sest uskusin ka neid päikeselist päeva nähes samasuguseid mõtteid mõlgutavat. Mõistsin, et ei täna ega ka kunagi hiljem ei tule me enam kokku, selleks et ilmast rääkida. Mul oli ühtaegu kurb, valus ja kerge. Ma tundsin, et see kuu aega ja sellele eelnenugi oli midagi äraütlemata ilusat, mis vaatamata oma taastumatule purunemisele või just sellepärast jääb me elusid valgustama.

Mu silmad muutusid uduseks. Pisarad valgusid lõputult üle põskede kaelale ja sealt krae vahele. Ja siis nägin ma seda, mis pidi sündima sel õhtul. Me alaline kogunemispaiik oli tühi. Teda ümbritsesime kõle-das vaikuses üksteise pilguulatuses meie, igaüks jälgimas teiste liigu-tusi, õigemini liikumatust. Me seisime nii pimeduse saabumiseni, et siis üksteisele nähtamatult uttu mattudes kaduda.

MARILYN HACKER

Inglise keelest tõlkinud Hasso Krull

Sonett, mis lõpeb filmisubtiitriga

Judith Landryle

On elul omad vastikud irooniad,
Nii tihti tõestatud: head noorelt surevad;
Truud abikaasad nakkuse on saand;
Ja feministid telefoni juures istuvad.
Õõ oli eile kõle, täna on ta vingem veel.
Võin seina jõllitada poole kaheni.
Kõik sõbrad usuvad: Dorothy Parker elab veel,
Marylebone'is, kuid tervisega on tal kehvasti.
Tahaksin jäljendada endast kangemaid,
Kes relvaga retoorikat on toetanud.
Kord, naised, kõik me hakkame purustama ahelaid
Ja oma tütreist kasvatame lesbikud.
(Kus on mu kirjad, mis va lojuse kätte jäid?)
Siin pole prantsuskeelseid sõnamänge tõlgitud.

Ivale, kahele ja poolesele

Pisike paks beebi, kuna meie
ei valitse maailma, ma vihjan
sellele, et ma ei oska sõita
auto ega veoautoga, uiskudega,
ehitada riivleid või
laudu, lasta sul ratsutada
viie trepimademe jagu
minu kukil.
Märkan, et sa oled märganud,
kes tavaliselt sõidab Suurtel
Mootorratastel, juhivad busse,
laob virna taarakaste, teeb
suuri mõirgavaid auke tänavasse.
«Ei tohi lüüa väikesi tüdrukuid!» tähendab
sind, kuigi kes teab,
kas mitte meie ei öelnud nii!
Ja varsti hakatakse sulle rääkima,
et sinust ei saa
Batmani, presidenti, Shakespeare'i ega Jumalat.

Istusime laenatud autos, liiklusse kinni jäänud, pärast hunnikusse sõidetud tunde. Ebalesime. Küllap lähed jälle. Tõkkepuusignaali, «armastus» rippus meie vahel, seal, kus ootasime. Kirg tõmbab pingule paralleelseid ristsirgeid; õhuke traat valgused ja varjud milles elan.

Shirland road

Yvonne'ile

See on see teine lugu. Toas on kolm naist. Rasvased klaasid, teekann ära koristamata, seame ritta jutuotsi, mis puhastavad rannad ja vaibuvad siis sõbralikuks vaikuseks; lonksuke, suits, ja vajuda märkmikesse, ajalehtedesse. Roheline ebamuinasjutuline aed hämardub. Üks kassidest põntsatab vastu akent, madistab pulstunud sohvapadjal punaste kaminaleekide ligi. Teispool kire nõiaringsi, kus varjud kangestuvad legendaarsetes poosides, juhtub see edasi. Ülessoojenenud veri vabastab krambist varbad ja sõrmed, mis võivad silitada kassi, sohvapatja, tihedat musta juuksepahmakat, suitsust ja roosiveest sassis. Oled puistanud tarvitatud aardeid kõigile oma pealispindadele, mis torkavad, küsitlevad, peletavad silma; kollakad, sinised, pruunid asjad meeldivad mulle. Kas oleme vait olnud juba tükk aega? Vermouth, Eleanor Aquitaine'ist. Punane ööliblikas põksub vastu aknaruutu. Pruunid lilled hõõguvad kerakujulises valguses laiailu puistatud raamatute kohal. Marie kirjutab, tema ka. Läksid valmistama õhtusööki: pruun küüslauk, kurgiviil. Pistan oma nina kööki, segan salatikastet, näppan ühe juusturiba, vankudes kaalul, mis ühendab neid resignatsiooni ja kosumise kaalukausse.

SHARON OLD

Inglise keelest tõlkinud Kauksi Ülle

Papi kara

Tä võngus talaari hõlmu vahel, hõrk
ku kõra kesk kelli.
Ta liighahtas ku tu liigutas, vilbus hõrnas
merekarvasamlõ pühäpaistõh
võimust võt kuumah ja pümmeh — ja üüsi,
nigu timäl silmä kinni, püstü kargas
ku Jumalat kitteh.

Sugu püürdmise tohtre kabineti ussõ takan

Sugu püürdmise tohtre vastavõtu kabineti ussõ takan um tünnitäüs
türri.

Verd sääl joht tsilguõi. Vietnam tan olõõi, Tšiili ega Buchenwald.
Tuimõstõt olli, sis lõigati. Varguisi videläse vahe vahel. Sai otsa
narkoos.

Külest raot riista hõpõtsõ livva pääl.

Üts ütäl — Ma mutta matõtu tuuts olõ. Ärgu sis tapmises käügü.

Tõnõ pääsäs pidi hinnäst rehepessümassinan kaotõdus. Terävä
olõ tsuskasõ õhku. Inämb ei nakka ma tüühhü.

Kolmas arvas: õnnõtanu viir olli su silmi iih. No võit sis ütskõrd
näätä.

Nelläs tahtsõ maali vaikellu Gericaulti perrä, Apollo hindä
puulkihäga, tuliverrev sammet üle all viinapuu kel lehe luudõrohu
muudu.

Viies ütäl hindä ollõv väiku kärnän pini. Tä tiidse et tä magama
pantu nigunii.

Kuvvõs leüdse ma olõ lõpus terve. No kiäki minnu puttu ei saa.

Kõgõs üts oll õnnõtu. Tä lebäskli süämehaluh ja kaibli hirmsalõ
nuutskih: Esä, mo Esäl

TIINA ALEMAN

Inglise keelest tõlkinud Doris Kareva

Teinekord juhtub

kaks inimest kohtuvad. üsna juhuslikult, ja siis see juhtubki. väikesed asjad, põgusad tähendusrikkad žestid. siin pilk, säälmatus. see võiks olla su kujutus, aga ei ole. palju naljatlemist ja nokkimist just nagu kooliajal, kui kiusasid ikka just seda, kes kõige ihaldusväärsem. see flirtki on alul nii meeliterutav, temast jääb maha pikk helendav võbelev võõt, mis üha püsib. see oleks täiuslik, kui ainult. . . aga kaks inimest kohtuvad ja siis see juhtub ikkagi, paraku nüüd, nüüd see täiuslik flirt märdub, mõraneb. sinu võimuses on see peatada, aga sa lükkad edasi, üha edasi. küsimus pole heas või halvast, sest kui see juhtub, ja juhtub see niikuinii, peab moraalsus võitlust ihaga. nii et kui kaks inimest kohtuvad ja see niikuinii juhtub, on suur õnn, et just siis, kui nad lähenevad sellele suudlusele, mis on juhtunud nende samme juba nädalaid, et just siis ingel ühe mehe kujul, kelle on kindlasti saatnud jumal taevast päästmaks nende surematuid hingi, katkestama nõiutud vaikust, küsides neilt, kahelt hingelt viimasel piiril — et just siis päästab see mees nad ära, küsides hetkel, kui nad on jõudmas esimese, oma kõige esimese suudluseni — just siis küsib see ingel: kas see on teie jalgratas?

*

sa ei pea mulle meenutama
kust sind otsida

olin säälm kui nad matsid
selle mis oli sust jäänud
mäletad?

ülistuskõnede tulv
kestis su urni ees

kiikasin urni sisse
ja nägin sind naeratamas
naeratasin siis vastu

üheskoos naersime
veel viimast korda

*

meil pole kuhugi pääsu
sinul ja minul lõpp on
pimestavselge
ruum — mitte ruut
aga ring
ei nurki kuhu end peita
ei uksi kust välja poetuda
tiirleme ümber teineteise
lõppematus tantsus

TIINA ALEMAN

Sündinud New Yorgis. Ema pärit Sauga val-
last, isa Panama pealinnast. Olen õppinud
teatrit, kunsti ja kirjandust. Teenin eluraha

korrektorina. Elan Jersey Citys. Olen sügavalt
seotud eestlusega. Kirjutan luuletusi.

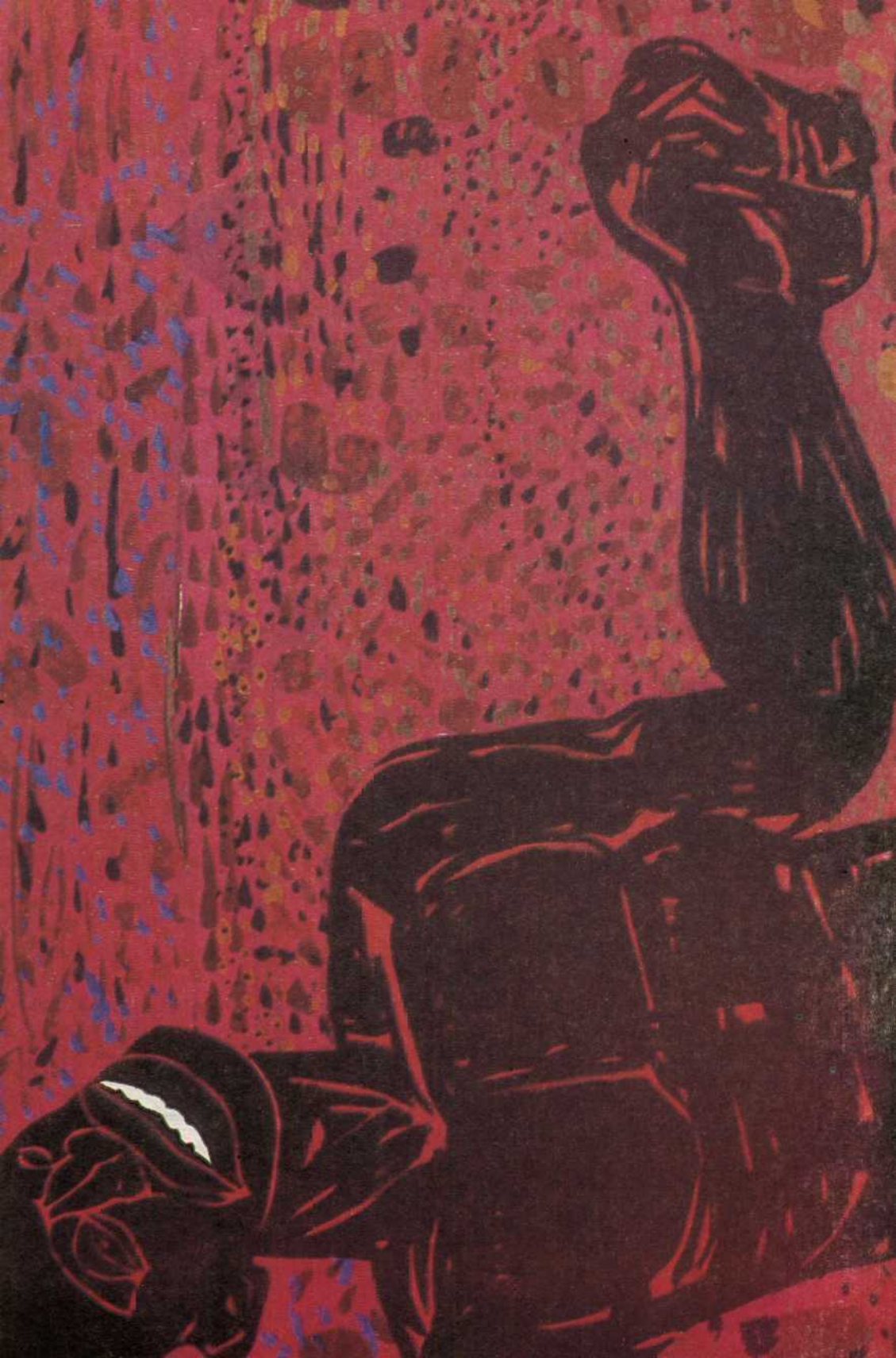
MAIMU BERG

ESTONIAN DREAM

Sellest polegi teab kui palju aega tagasi, kui meie linnas levis kumu hukkunud pättidest. Aeg-ajalt leiti pargist, mõnelt pimedalt tänavalt või kangialusest laip. Kõik mõrvatud olid ilmsete allakäigu-tunnustega keskealised või noorepoolsed robustsete näojoontega mehed. Algul arvati, et tapetuid on viis, aga kevadel, kui lumi Oblika pargis sulama hakkas, leiti lumepallipõõsast juba kõdunev surnukeha; arstid tegid kindlaks, et ka see mees nagu ülejäänud viiski oli tapetud sügisel püstolilasuga. Vaatamata anarhiale, mis juba pikemat aega meie linnas nagu ka kogu territoriumil üldse, sellel, mida vabariigiks nimetatakse, valitses, püüdsid organid kas huvist, vanast harjumusest või mingist ähmasest hirmust — allakäigu eest polnud ka organites töötavad mehed kaitstud — nõnda võis igaüks endas näha potentsiaalset ohvrit, nojah, vaatamata üldisele anarhiale püüdsid organid niisiis ükskõik mis motiividel asjasse selgust tuua. Mõnda aega oli kahtluse all isegi üks mutt, keegi Mirjam, pensioneeritud kooliõpetaja. Teda olevat kahtlasel ajal kuriteopaikade läheduses nähtud. Aga

Maria-Kristiina Ulas.
«Othello», Guass,
1991.

ei läbiotsimised Mirjami kodus ega tänaval ei andnud tulemusi — Mirjamil ei olnud kuskil mingit tulirelva, kõik mehed olid aga tapetud püstolilasuga. Uuriija tegi kindlaks, et tegemist oli 5,35-kaliibrilise püstoliga, kaaluga umbes 600—700 g, kusjuures kuuli algkiiruseks oli ligikaudu 300 m/sek. Kurjategija avastamisel polnud neist teadmistest suurt abi. Sama relv ja tapmisviis — alati oli tulistatud pähe, mistõttu laibad olid moonutatud ja nende identifitseerimine raske, ühe isikut ei suudetudki tuvastada — viitasid ühele ja samale mõrtsukale.

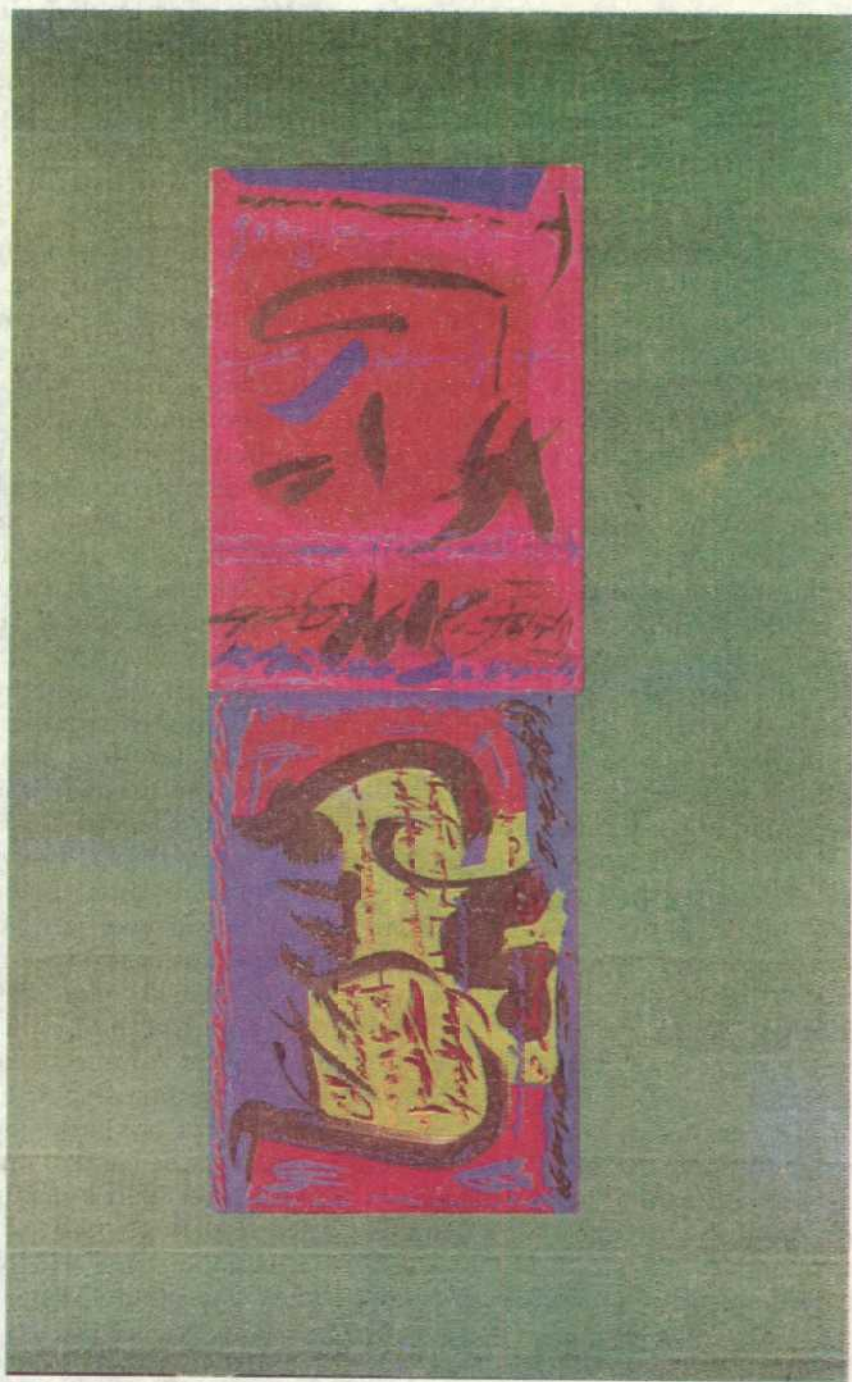
Peab ütleva, et linnaelanikke see pättide surm kuigivõrd paanikasse ei ajanud. Pärast kolmandat laipa oli enamvähem selge, et ohvreid valib mõrvar nn lumpeni hulgast, tegemist oli tüüpidega, kes varem või hiljem oleksid nagunii surnud viinasurma, ära külmunud, kakluses maha löödud või liiklusvahendi rataste all otsa leidnud. Mõned käsitajad roimari tegu koguni heateona inimkonna vastu, sest maha oli lastud kaks üpris vastikut retsidivisti, kellest ühte juba pikemat aega taga otsiti. Niisiis leidis inimesi, kes kõnelesid tapjast imetlusega, nagu oleks too olnud Robin Hood või Rummu Jüri. Inimestel ei leidu ju alati piisavalt humaansust.

Meie linnas elas ka, nagu juba öeldud, üks vanem eestiaegne nais-terahvas nimega Mirjam, keda ma lapsest saadik teadsin ja kes mulle hiljem koolis kirjandust oli õpetanud. Mirjam oli eesti ajal Tartus tütarlaste gümnaasiumi lõpetanud ja saksa ajal paar semestrit ülikoolis käinud, siis aga sõja eest tagasi oma kodulinna tulnud. Üldises põgenemispaanikas oleks temagi tahtnud ära minna, aga oli seotud kodumaa külge kui mitte muude tunnetega, siis armastusega oma põdura ema vastu, kes kurnavat teadmatussesõitu ja pagulaselu üle poleks elanud. Nii jäid nad paigale. Mirjamist sai meie kooli õpetaja, murust madalamana liikus ta kooli ruumides, kõik olid süüdi ja Mirjam oli samuti süüdi, iga hetk võiski süüdistav sõrm tema peale osutada. See pärast riietus ta lihtsamast lihtsamalt, aga küllap ka vaesusest. Ükskord tabasin ära, miks ta kapronsukkade peal väikesi sokke kandis — sukad olid teine teisest paarist ja kanna järgi oleks sellest aru saadud, sokid aga varjasid kanda paremini kui kingad. Tardunud ilmel kuulas Mirjam, kuidas me kordamööda talle teatasime, et «Kortšagin mind kindlale mõttele viis . . .» Millele Mirjam ise sel ajal mõtles? Oma põdurale emale, kes enam voodist tõustagi ei jaksanud? Saksa sõjaväes langenud vennale? Venemaale jäänud peigmehele? Välismaale läinud täditütrelle Milvile, kes oli temaga ühevanune ja elas nüüd kaugel teispool maakera kumerust. Minu kord oli vastata, ma ei tahtnud, et Mirjam ka minu etteaste ajal omi mõtteid mõlgutaks, sellepärast röökisin kuidas jaksasin: «Kommunistlikuks nooreks ei paluta . . .» Mirjami näole ilmus valuline väljendusrikas tühimõte, küllap oli ta väikestviisi masohhist, et lasi meil 32 korda Pauli komsomoliastumise lugu endale ette vuristada. Või lootis ta, et kogu absurd meile niiviisi nähtavaks saaks. Ega õpetaja Mirjami mõtted ja lootused meid tol ajal küll suurt huvitanudki, tähelepanematu hall hiir nagu ta oli. Aastaid ei

tulnud õpetaja Mirjam mulle meeldegi, siis kui ma teises linnas õppisin ja seal veel kümme aastat mehel olin. Mõnikord, kui koju käima tulin, juhtusin poesabas või jaamaperroonil ka Mirjamiga kokku, alati oli piinlik, et tuli teda teretada, vahel tegi ta isegi juttu oma aral hädisel viisil, küsis minu elu ja laste kohta, aga alati oli mul tunne, et ega see kõik teda suurt huvita, ta mõtted hulguvad ikka veel kuskil mujal, nagu siis, kui me talle luuletusi ette vuristasime. Muidugi, minu elu oli talle sama võõras ja ebaoluline kui Kortšagini või kuhja all kükkiva karjalapse saatuse, veelgi tähtsusetum.

Hiljem, kui ma tagasi oma kunagisse kodulinna kolisin, et vanematest jäänud maja pidama hakata — oleks ju kahju olnud ilusat aeda võõrastele müüa, samal ajal kui oma lapsed linnakividel närbusid —, puutusin ma Mirjamiga tihedamalt kokku. See algas õieti siis, kui meie ellu tulid talongid, esimesed olid vist suhkrutalongid. Kui need toodi, oli Mirjam parajasti Pärnus sanatooriumis. See oli ta esimene sanatooriumiskäik, kool oli talle tuusiku hankinud, et ta puhkaks ja radikuliiti raviks. Varsti pärast Pärnust naasmist tuli Mirjam meile, suhkrutalongid näpus, ja palus, et ma talle seletaksin, mis nüüd edasi saab. Mis pidi siis saama? Me olime nii palju erinevaid aegu üle elanud, mina ju ei mäletanud kõike, aga Mirjam teadis rahareforme, tšekke, mäletas mitmesuguseid rahasid, suhkru- ja võisabasid, nii et pigem seletas tema mulle kui mina temale. Ta rääkis ka oma sanatooriumimuljetest. Tegelikult ei meeldinud Mirjamile sanatooriumis üldse. Kohe, kui ta sealt tuppa oli jõudnud, puhkes ta nutma, vist tuba haises vaevast ja mustusest nagu haiglapalat ning peale Mirjami oli seal kolm vene naist, kõik paksud nagu vaadid. Nad rääkisid vahetpidamata, naersid raudhammaste läikides ja käkisid Mirjamil tingimata kosuda, sest ta nägevat välja nagu Baba-Jagaa. Päeval väsitasi nad ennast protseduuridega, mööda kauplusi jooksmise ja liigsöömisega, hiljem, kui vajalikud kaubad leitud, seisid nad tundide kaupa postkontori sabas, et tapeedirulle, pesu ja igasugu muud kraami koju saata. Ööseks olid nad hirmus väsinud, norskasid nagu lõvi, panter ja tiiger. Kuid nad oskasid ka lõbutseada, vahel lõid nad ennast õhtuti üles, ja kui sadas, tõmbasid soengu kaitseks pähe vannimütsikesed ning läksid kuursali tantsima. Seal neil erilist vedamist polnud, nad tulid üsna pettunult tagasi, tõid välja viinapudeli ja hakkasid jooma. Viin tegi neid härdaks, nad laulsid ja jutustasid igaüks oma lugu ning Mirjam kuulas neid küll vastikuse, küll huvi, küll kaastundega, sest kõik nende lood olid sünged, otsekui oleksid nad kõik olnud saatusest ära märgitud. Mirjam hakkas taipama, et kogu see riik, kus nad kõik elasid, oli saatusest ära märgitud ja pea igaühel siin oli oma sünge lugu rääkida.

Mirjam sai ka ravi, ta võimles, istus radoonivannis ning võttis tsirkulaardušši. Viimane tegevus oli kõige meeldivam, ainult et dušikabiini tuli minna läbi basseiniruumi, kus raviti kaelaradikuliidahaigeid. Need seisid kaelani vees ja nende pead olid lõua alt läbikäivate rihma-

Maria-Kristiina Ulas.
«Igavene suvi», Guass,
1991.

CASH
CASH

many people have
usually
+ get
+ get
+ get

Bar

li
li
li

de abil üles riputatud. Nad ei saanud päid pöörata ja iga kord, kui Mirjam neist möödus, pidi ta nägema, kuidas nende pilgud teda jälgisid, see oli nagu õudusfilmis. Radoonivanni Mirjam ei sallinud, seal tuli võõraste ees alasti võtta. Kord istus kõrvalvannis mingi pilusilm, kellel oli kohutavalt suur pea. Mirjamile tundus millegipärast, et see olend ei oska rääkida ega saa ka teiste kõnest aru, ta tegi pilusilmaga juttu, ja ega see tõesti suurt mõistnud ega rääkinud, ütles ainult «ahah» või «nuu» iga asja peale. Mirjam hakkas radooniprotseduuridest kõrvale hiilima. Pärast ei viitsinud ta enam ka võimlema minna, lebas söögi vaheaegadel tulpinult oma toas ja luges või magas. Nii ei olnud Mirjam sanatooriumis ennast eriti ravida saanud, oli küll mererannas pikki jalutuskäike ette võtnud, aga seda oleks ta võinud kodus Oblika pargiski teha.

Rääkisime Mirjamiga veel ühest ja teisest asjast, siis läks ta koju. Mõni päev hiljem leiti Mardi tänava kangi alt esimene laip. Peagi tehti kindlaks, et see oli keegi üpris allakäinud tüüp, kes elas sõjaväelinnas. Pisut kõhe see lugu ju oli, aga arvati, et küllap läks omasugustega tülli ja nii see juhtuski. Pealegi oli Andrei maha lastud, nii et sõjaväe asi.

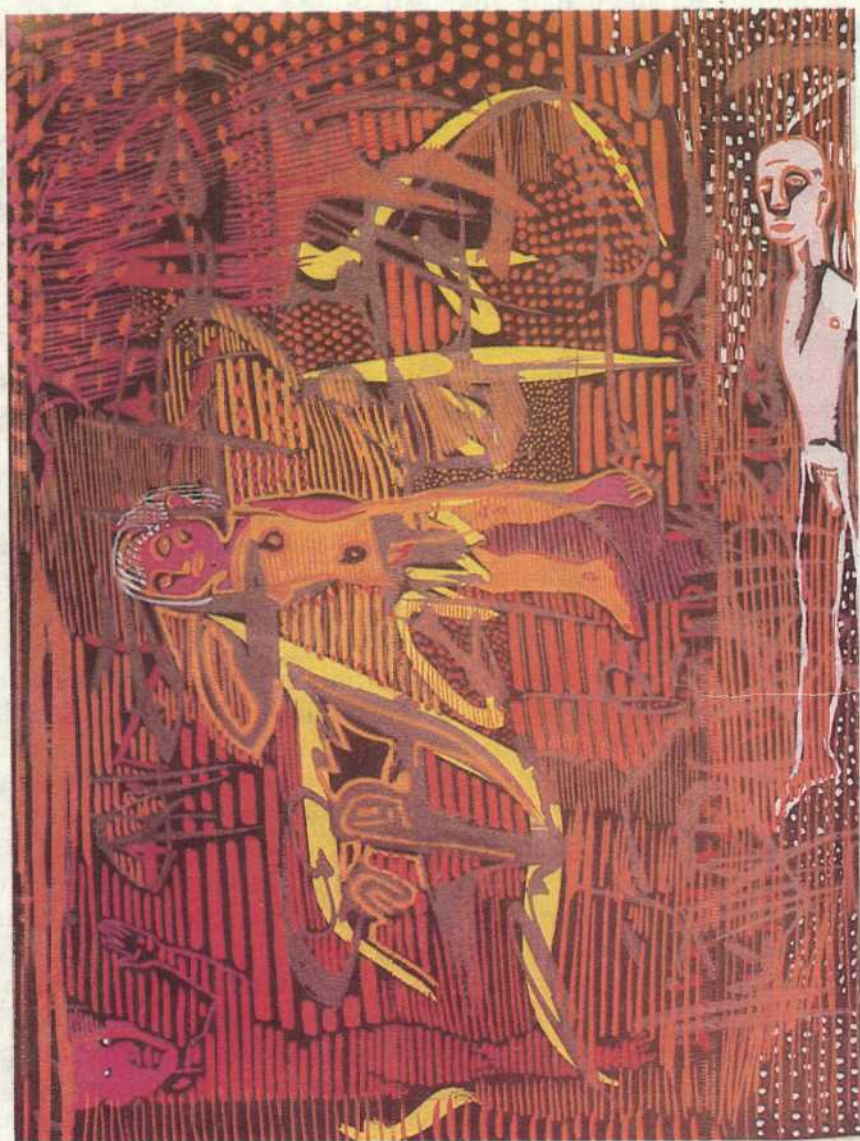
Pärast kolmandat tapmist läks linn ärevile. Muidugi sai tundmatu mõrtsukas ka hüüdnime — Pätikõmmutaja Džakk —, juba vanast ajast peale oli mitmeid roimareid millegipärast Džakkideks kutsutud. Mõned hüüdsid roimarit ka Tabamatuks Tasujaks, aga see nimi ei läinud läbi. Mitmed ütlesid, et on Džakki näinud. Ühed teadsid, et see on pikk blond, «ilus puhas eesti mees», nagu üks naine väitis, väga šikilt riides ja ülimalt rafineeritud. Ta hüpnotiseerib päti pilguga ära ja ülejäänud olevat juba käkitegu. Sosistati ka, et tapja on Kalju I., kelle poeg sõjaväes surma sai. Ühe jutu järgi oli see aga hoopis üks väga ilus vene naine sõjaväelinnas, kes meestele niiviisi kätte maksvat. Versioone oli mitmeid. Uurijad kõnetasid kuulujuttude levitajaid, aga kui nad asja kontrollima hakkasid, jooksid kõik variandid liiva. Keegi ei imestanud ammu enam nende saamatuse üle, tapmised aga jätkusid. «Ega Pätikõmmutaja enne jäta, kui linn pätidest puhas,» kommenteeriti. Sosistati vandenõust ja IRA-tüüpi kohalikust organisatsioonist. Mitmedki olid valmis ühinema ja relvi haarama. Mõned poisid jätsid joomise ja õhtuse ringilaaberdamise maha. Džakk tegi tõesti tänuväärt tööd. Viis markantset pätti ja kurjategijat, nende seas, nagu öeldud, kaks retsidivisti, olid kõmmutaja lasust loojakarja läinud, kellel suurem, kellel vähem auk peas või lausa pool pead maas. Üle linna laskus mingi imelik poolõuduse, poollegendi vari, meie linnast hakati rääkima ja kirjutama, vahel näidati ka televiisoris, kuidas mõni uurijatest linna peaväljakul või eestiaegse hotelli ees seisis ja mõrvajuhtumeid kommenteeris. Mardi tänava kangialust, Oblika parki, Raudrohu tänavat ja Veduri ning Lamba nurka näidati samasuguse kõheduse ja uhkuse seguga nagu Palme mõrvapaika Stockholmis. Veduri ja Lamba nurgal oli tapetud koguni kaks meest, vähem

kui nädalase vahega, hiljem selgus, et ka Oblika pargis kaks. Oli ju imelik, et Oblika pargi teine ohver alles kevadel leiti, aga tundus, et organid ja muud asjaomased lausa hoidusid hoolega otsimast, et mitte jälle mõnd surmatud lumpenit leida. Seda vältimist ja põiklemist soosis asjaolu, et hukkunuid tavaliselt keegi eriti taga ei nõutanud, omaste ja töökohata nagu nad enamasti olid.

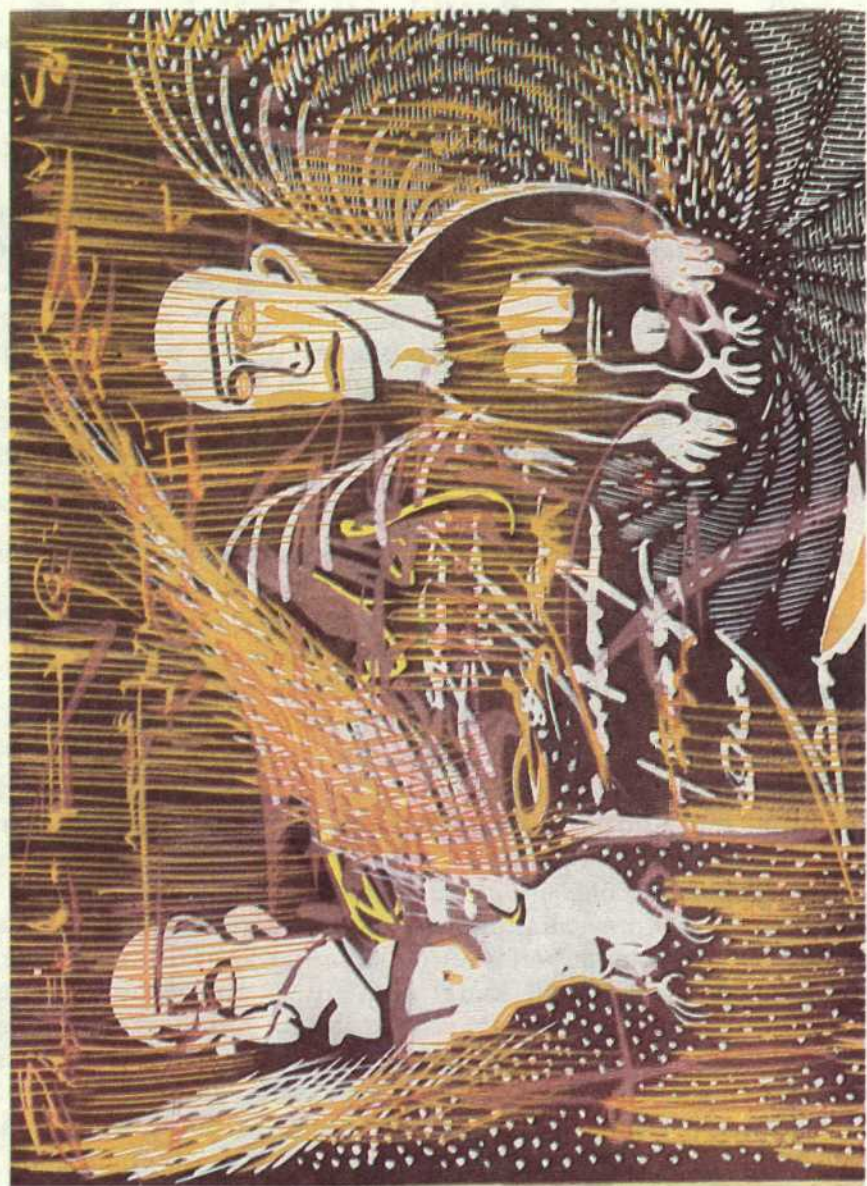
Kevadel leiti niisiis viimane laip, mõrvatööd olid tegelikult lakanud juba hilissügisel, võis ju olla, et kuskil sulab lume kaitsvast varjust päevavalgele veel mõni surnu, ent tegelikult oli juba talv toonud meie linnakesse tagasi rahu. Muidugi juhtus siin nii mõndagi, sissemurdmisi, äraajamisi, peksmist, kaks vägistamist ja üks naine lõi oma mehe kirvega maha. Siis veel inimesed ütlesid selle naise kohta, et see ongi see Pätikõmmutaja Džäkk, ainult et tal said kuulid otsa. Mõni kahetses ka päris tõsiselt, et Džäkk oma töö nii järsku pooleli jättis, neid, keda ära koristada, olevat veel liiga palju järel. Paar hullu läkitasid linnavalitsusele kirja palvetega, et Džäkk saadetaks nokitsema kodanik seda või teist, sest kuskil oli levinud kuuldus, et Džäkk on linnavalitsuse tekitatud koolem, kes linna ebasoovitavast elemendist üpris omapärasel viisil vabastada aitab.

Kahju küll või õnneks, aga kevadeks oli selge, et Pätikõmmutaja Džäkk oli meie kandis oma töö lõpetanud, Oblika pargist leitud sügise-ohver oli Džäki viimne tervitus, kes teab, kus kuulsusrikas mõrvar ise nüüd viibis või mis asju ajas, mujal vabariigis polnud ta küll ilmselt tegevusse asunud — keegi ei olnud siin enam taolistest roimadest kuulnud.

Suvel toodi meile koju teade, et tuleb minna elamutevalitsusse uute talongide järele. Nimetatud valitsuses anti mulle pihku suured paberipognad, aga ega sellest tasugi pikemalt juttu teha, üks igaüks tea neid asju isegi. Mõni päev hiljem tuli vana Mirjam meile, endast väljas ja nutune. Pikapeale selgus, et temagi saanud ühe pognataie talonge, hiljem aga unustanud, mis suur paber tal seal kirjutuslaual seisab, mis see ikka muud on kui vana lillepaber, mõelnud Mirjam, seda ei lähe küll enam tarvis. «Ma kohe ei salli, kui vanainimesed igasugust rämpsu koguvad, et siis järelejääjatel oleks pärast imestamist ja halvustamist.» Ja Mirjam viskas lillepaberi pliidi alla ning läinud olidki kõik jahud, võid, sokid ja makaronid. Mirjam jäi tol õhtupoolikul kauaks meile. Minu pere vaatas teises toas telekat, aga meie istusime Mirjamiga köögis ja jõime kohvi ja rohuteed ning kõnelesime maailma, vabariigi ja meie linna asjadest. Pikapeale Mirjam rahunes, eriti pärast seda, kui ma lubasin talle meie suure pere talongidest mõned näpistada, et vana õpetaja päris ilma ei jääks. Seepeale tõin välja kookoselikööri, mille vanem tütar suvel Ungarist oli ostnud, ja me hakkasime seda mekutama. Kell oli juba päris palju, kui Mirjam ennast kodu poole sättis. Ta oli üsna ülevas tujus ja olin minagi, tegin veel nalja, et ärgu ta nii hilja enam koju mingugi, äkki on Pätikõmmutaja Džäkk jälle siinmail ja vanade naiste peale ümber kvalifitseerunud. Mirjam tõmbas seepeale

Maria-Kristiina Ulas.
«Lainete all». Guašš.
1991.

Maria-Kristiina Ulas.
«Tous vihma». Guašš.
1991.

väga tõsiseks ja tähendas kurjalt: «No seda ei ole, no seda küll ei ole!» nii et mul külmavärin üle keha käis. Äkki hakkas Mirjam kõhinal naerma, istus laua taha ja kallas viimased likööripiisad oma klaasi. «Ei noh, seda ei ole,» kordas ta veel ja vaatas mulle kelmikalt otsa. «Seda ei ole kohe mitte, sest vaadake, mingit Pätikõmmutajat Džäkki ka ei ole, olen ainult mina, vana Mirjam.»

«Paistab jah, et Džäkk on meid selleks korraks maha jätnud. Jumal tänatud, muidugi, sest kuigi ta ohvrid just kõige sümpaatsemad ei olnud, oli ta tegevus ikkagi kuidagi kõhe. Teadmine, et ühel päeval võib ta oma ohvreid mingi muu inimkategooria hulgast valima hakata, ei andnud mulle kunagi rahu.»

«Aga mida te nendest pättidest arvate, kes alailma küll Oblika pargis, küll Lamba ja Veduri nurgal inimesi kimbutasid? Alatasa juhtus midagi, kellelt rööviti rahakott, kellel kisti mantel seljast või kell käe pealt.»

«Noh, mingi kriminaalse elemendi olemasolu on praegusel ajal vist lausa loomulik. Ja kui tuleb valida sulgi või mõrtsuka vahel, siis mina igatahes valiksin kahest pahast väiksema.»

«Aga Raudrohu tänava retsidivist? Tema oli juba kord vägistamise pärast kinni istunud.»

«Parem olla vägistatud kui surnud.»

Mirjam vajus laua taha kõssi. «Teate,» ütles ta nukralt, «ma olen ise ka vahel kahelnud, kas mul ikka oli seda vaja. Ma ei oska ennast isegi teab kui suureks süüdlaseks pidada, see kõik tuli kuidagi juhuslikult. Mäletate, esimene ohver leiti Mardi tänava kangi alt.»

«Mäletan küll, keegi Andrei sõjaväe linnaosast, joodik ja kakleja.»

«Ja röövel. Ma tulin õhtul mööda Mardi tänavat bussi pealt koju, polnudki kuigi hilja, aga pimedaks oli küll juba läinud, kell võis olla poole kaheksa ja kaheksa vahel. Ja äkki hüppas Mardi kangi alt mulle see Andrei vastu ja kukkus kotti käest ära kiskuma. Mina püüdsin karjuma hakata, aga tema krahmas minust mingi osava võttega kinni, pani käe mulle suu peale, ise aga tiris teise käega mul kotti ära — seal oli kogu mu raha, pension ja veel natuke okste müügist. Tänav paistis ka tühi olevat, keegi ei oleks mulle appi tulnud, pealegi tõukas see röövel mind järsult kangi alla, nii et ma peaaegu käpuli lendasin. «Kui karjud, löön maha!» sisistas ta läbi hammaste ja küllap oleks löönud ka. Ma rabelesin siiski vastu, rahast oli kole kahju, ja rüsinas kukkus kotist mu kokkupandav vihmavari välja ning veeres mööda tänavat, viimases hädas kahmasin selle pihku ja püüdsin virutada, aga see ei õnnestunud. Siis suunasin vihmavarju kurjategija poole ja karjusin, et lasen ta kohe maha. Tema hakkas selle peale naerma, mina aga vajutasin nupule, mis vihmavarju avama pidi, ja äkki käis mulle ootamatult tasane pauk ning ma nägin, kuidas röövel mu vastas kokku vajus ja maha kukkus. Ma ei saanud millestki aru, arvasin, et korravalvurid on kohale tulnud ja minu kaitseks tegutsenud, aga kui ma selja taha vaatasin, ei näinud ma kedagi, kuskil polnud kedagi

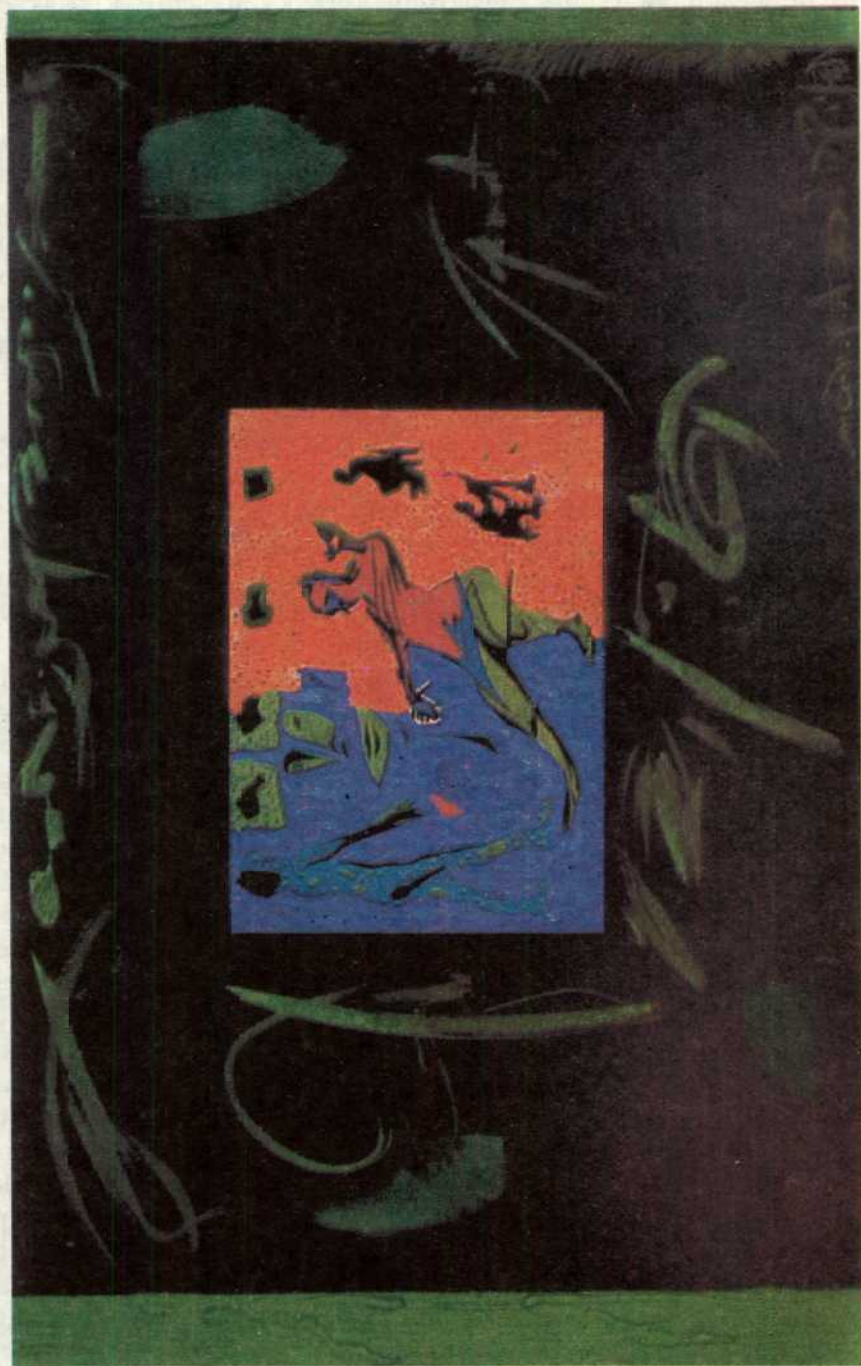
näha ja aknaid Mardi kangialuses teatavasti ju pole. Ma tõesti ei taibanud, mis juhtunud oli, pauk ei saanud ometi vihmavarjust tulla. Mu ihu värises nii, et kuulsin hammaste laksumist. Õudust maha surudes kahmasin maas lebava mehe käest oma koti, ka üks mu kinnas oli maha kukkunud, surusin oma kahtlase vihmavarju kaenla alla ja hiilisin kangialusest tänavale, nagu oleksin ma tõepoolest mõrtsukas. Süda kloppis kangesti ja ma ei julgenud ringi vaadata, katsusin enam-vähem normaalsel kõnnakul kodu poole minna, teadsin, et jooksmine oleks võinud mind reeta — mis üks vanamutt ikka õhtul tänaval jookseb. Kodus tegin endale suhkruvett, kell oli kakskümmend minutit kaheksa läbi. Võtsin oma vihmavarju ja tükk aega ei julgenud ma avamisnupule vajutada, aga kui vajutasin, prahvatas vihmavari lahti, nagu ta ikka oli prahvatanud, ei mingit pauku ega kuuli jälge kuskil. Noh, ma ei salga, tei ne kord läksin õhtul kella poole kaheteist ajal Oblika parki jalutama, vihmavari kaenla all, ega tundnud mingit hirmu.»

«Aga Andrei, kas te üldse ei oska aimata, kuidas ta surma sai.»

«Mis seal aimata, ma tean seda, ma lasin ta maha. Vihmavarjuga tulistasin.»

«Kui nii, siis oleksite pidanud südametunnistuse piinu tundma ja ennast üles andma, seda te aga minuteada ei teinud,» ütlesin irooniliselt.

«Ma ei saanudki seda teha, sest siis ma veel ei uskunud, et mu vihmavari vajadusel ka tulistada võiks. Niisiis, et oma vihmavarju proovida või ma ei tea isegi miks, läksin ma pisut enne südaööd Oblika parki, kus ükski korralik inimene enam peale kümnet ei liigu, ja mul ei tulnudki kaua oodata, kui kaks purjus meest mulle kallale tulid.» — «Tahtsid vägistada?» — «Miks te minu üle irvitate, kas te arvate, et ma teile valetan?» prahvatas Mirjam. «Võib-olla et te mulle ei valetagi, aga te valetate iseendale,» ütlesin. «Igatahes kaks meest tulid mulle kallale ja ma suunasin vihmavarju otse ühe poole ja käratasin, et ma lasen, ning nad mõlemad hakkasid naerma, aga mina vajutasin nupule ja üks neist kukkus maha, ta oli kohe surnud, ja siis tuli teine vihaselt minu poole ja ma tulistasin veel ning ma ei tea enam, miks ma ta laiba lumepallipõõsastesse lohistasin, see oli hirmus raske. Aga ma olin õieti arvestanud, et kui nad ühe laiba juba leidsid, siis teist nad enam ei otsinudki ja nii leiti see alles kevadel. Keegi oli mind siiski tol hilisõhtul või ööl Oblika pargi juures näinud, kas sinna minemas või tulemas, ja püssipauke kuulnud ja esines nii veenvalt, et mina ja mu kodu läbi otsiti, kuigi uurijatel ja kõigil neil läbiotsijatel oli piinlik ja nad vabandasid minu ees mitu korda ning otsisid üsna formaalselt, pärast pakkusin neile veel kohvi, mis nüüdsel ajal on üsna ennastsalgav tegu. Kaks järgmist ohvrit tulid nüüd juba üsna lihtsalt — minagi ju kuulsin neid jutte, mida Pätikõmmutaja Džäkist räägiti, ja pidasin endale lausa auasjaks linn röövlitest, varastest ja pättidest puhtaks teha ja imelik, ma nagu ei taibanudki, et ma ju tegelikult inimesi tapan, vastupidi, ma tundsin mingit imelist jõudu, joovastust, võimutunnet, mida ma kunagi enne polnud tundnud. Ma tapsin veel kolm meest ja see läks sama kähku, sama lihtsalt, isegi veel libedamalt, sest olin nüüd vilunud.»

Maria-Kristiina Ulas.
«Parise valik». Guass.
1991.

«Vilunud mõrtsukas,» poetasin vahele, lootes, et selle märkuse jube-
dus ta mõistusele toob ja ta oma haiglase fantaasia maailmast välja
tuleb. Tema aga paistis jutuga juba ühel pool olevat, nii et mul endal
pärida tuli, mis edasi sai ja miks ta oma tapatöö nii järsku lõpetas.

«Vaadake, kui ma ühel õhtul Mardi kangialuses passisin, siis sain ma
järsku aru, et osad on vahetunud. Nüüd ei olnud siin enam kedagi,
kes oleks mind röövida tahtnud, hoopis mina ootasin ohvrit, et oma
tapatööd jätkata. Mu süda hakkas valutama, esimest korda haaras
mind kahetsus kõigi nende pärast, keda olin teise ilma saatnud. Minul ei
olnud mingeid volitusi nende karistamiseks, mitte mingit õigust, kui ehk
ainult see, et minu kätte sattus tulistav vihmavari. Ja siis tuli mulle
pähe, et mitte mina ei vali oma ohvreid, vaid seda teeb vihmavari, ja kui
see nii on, siis ta ju süütuid inimesi ei tulista. Ning kui mõne aja
pärast üks purjus noormees kangialusesse tuigerdas ja mind nähes ro-
pendama kukkus, siis tõstsin küll vihmavarju, karjusin seis, ma lasen!
ja vajutasin nupule, aga mu südames oli kahtlus, mis ka tõeks osutus —
pauku ei tulnud. Proovisin veel samal õhtul paari nokastanud tüübi
peal, aga vihmavari ei teinud enam ühtki pauku ei sel ega ka järgmis-
tel öödel, kus ma ikka ja jälle temaga katset tegin. Ilmselt oli minu ja
vihmavarju töö tehtud ja küllap oligi, sest peale seda pole mind siin
linnas enam keegi õhtustel tänavatel tulitanud.»

Mirjam pistis sõrme likööriklaasi, nühkis klaasi seestpoolt puhtaks ja
lakkus liköörimagusa sõrme üle. Siis tõsis ta minekule.

«On teil see vihmavari kaasas?» küsisin talt esikus. Ta muigas kava-
lalt, avas oma suure kandekoti ja võttis välja kõige harilikuma halli-
ja punasetriibulise vihmavarju, suunas selle otsaga minu poole ja kar-
jus: «Seis, ma lasen!» ning vajutas nupule.

VIRGINIA WOOLF

KOLM PILTI

Inglise keelest tõlkinud Malle Talvet

Esimene pilt

On võimatu, et inimene ei näe pilte, sest kui minu isa oleks külasepp ja sinu isa lord, oleksime teineteisele paratamatult pildid. Me ei saa kuidagi pildiraamist välja murda tavaliste sõnadega. Sa näed mind sepikoja ukse vastu najatumas, hobuseraud käes, ja sa lähed mööda ning mõtled: «Kui maaliline!» Nähes sind nii koduselt tõllas istumas, peaaegu nagu tahaksid pööblile kummardada, mõtlen mina: milline pilt vanast luksuslikust aristokraatses Inglismaast! Me mõlema järeldused on kahtlemata kaunis valed, kuid see on vältimatu.

Praegu nägingi teekäänakul üht seesugust pilti. Selle allkiri võinuks olla «Meremehe kojutulek» või midagi seesugust. Kena noor kompsuga meremees; neiu, kelle käsi toetub noormehe käsivarrele; ligi astuvad naabrid; lilledest leegitsev aed; möödamineja võis pildi alt lugeda, et meremees on naasnud Hiinast, et toas ootab teda tore söömaaeg ja et kompsus on tal oma noorele naisele kingitus, ja naine toob talle varsti ilmale nende esimese lapse. Pildist jäi tunne, et kõik on õige ja ilus ja nii, nagu olema peab. Sellise õnne nägemine kosutas ja pakkus rahuldust, elu näis armsam ja kadestusväärsem kui enne.

Niimoodi mõteldes läksin ma neist mööda ja täitsin maalipinna nii üleni ja täielikult, kui suutsin, märkasin naise kleidi ja silmade värvi, nägin ära majaukse ümber hiiliva liivakarva kassi.

Mõnda aega hõljus pilt mu silme ees ja paljud asjad paistsid seetõttu hoopis säravamad, soojemad ja lihtsamad kui muidu; ja mõned paistsid rumalamad; ja mõned valed ja mõned õiged ning mõttekamad kui enne. Sel päeval ja järgmisel tuli pilt jälle puhuti meelde ja ma mõtlesin kadedalt, kuid sõbralikult, õnnelikust meremehesest ja tema naisest, mõtlesin, et ei tea, mis nad teevad, mis nad praegu räägivad. Fantaasia lõi uusi, esimesest tärpanud pilte: pildi sellest, kuidas meremees puid lõhub, vett vinnab; ja nad kõnelesid Hiinast; ja neiu sättis kingituse kaminaäärele, kus iga tulija seda näha võis; ja ta õmbles titeriideid, ja kõik ukсед-aknad olid aeda lahti, nii et linnud sädistasid ja mesilased sumisesid ja Roger — nii oli mehe nimi — ei jõudnud ära rääkida, kui väga see talle pärast Hiina meresid meeldib. Ja popsutas ise piipu, üks jalg aias.

Teine pilt

Südaööl kaikus läbi küla vali karje. Järgnes mingi madin, siis surmavaikus. Aknast ei paistnud muud kui mõtlikult ja liikumatult tee kohal rippuv sirelioks. Oli imesoe vaikne öö. Kuud ei paistnud. Karje tõttu tundus kõik kurjakuulutav. Kes karjus? Miks ta karjus? See oli naisehää, millele äärmuslik tunne oli andnud peaaegu sootu, peaaegu ilmetu kõla. Otsekui karjatanuks inimloomus mingi ülekohtu, mingi sõnulväljendamatu vägivalda peale. Valitses surmavaikus. Tähed sirasid vähimatki vilkumata. Väljad magasid rahulikult. Puud seisid liikumatult. Ja ometi aimus kõiges süüd, peatset karistust ja kurjakuulutavust. Oli tunne, et küllap võetakse midagi ette. Küllap ilmub mõni hüplev, ärev tuluke. Keegi tuleb jooksuga mööda teed. Majade akendes süttivad tuled. Ja küllap kaigub siis uuesti karje, kuid mitte enam nii sootu, mitte nii sõnatu, vaid trööstitud, rahunenud. Ent ei ilmunud ühtki tuld. Ei kostnud kellegi samme. Teist karjet ei kaikunud. Esimene oli alla neelatud, ja valitses surmavaikus.

Sa lamasid pimedas ja kuulatasid pingsalt. See oli olnud vaid hää. See ei seostunud millegagi. Ühtki pilti ei ilmunud, mis seda seletaks, teeks mõistusele arusaadavaks. Aga kui pimedus viimaks hajus, ei näinud sa muud kui peaaegu kujutat inimkogu, mille käsi tõuseb asjatult mingi masendava, kõike matva ülekohtu vastu.

Kolmas pilt

Ilm püsis muutumatult ilus. Kui poleks olnud seda üksikut öist karjatust, võinuks tunduda, et maa on saanud sadamasse, et elu on lakanud tuule ees kihutamast, jõudnud vaiksesse lahesoppi ja õõtsub seal vaiksel veepinnal tasakesi ankrus. Heli aga püsis. Kuhu sa ka ei läinud, näiteks üles mägedesse pikalt hulkuma, näis miski pinna all vähkrevet, nii et ümberringi valitsev rahu, stabiilsus tundus veidi ebareaalne. Lambad seisid kobaras mäenõlval, org lõhenes pikkade kiiljate lainetena nagu rahulik kosk. Sa jõudsid üksildaste talumajadeni. Kutsikas püherdas õues. Liblikad laperdasid astelherneste kohal. Kõik oli nii vaikne, nii lõpmata turvaline. Ometi — ei jätnud sind mõte — oli seda lõhestanud karje, kogu see ilu oli tol ööl olnud kaassüüdlane, oli leppinud, jäänud rahulikuks, olnud ikka ilus. Iga hetk võib see taas katkeda. Hea, turvaline oli üksnes pealispind.

Ja et end kartlikust meeleolust millegi rõõmsamaga välja raputada, pöördusid sa meremehe kojutuleku pildi juurde. Nägid seda jälle uuesti, ja esile tulid mitmed tillukesed detailid — naise kleidi sinine värv, kollaselt õitsvalt puult langev vari —, mida sa enne polnud kasutanud. Nii olid nad seisnud majauksel, mehel komps seljas, naise käsi õrnalt puudutamas mehe kuuekäist. Ja liivakarva kass oli

luusinud ukse ümber. Pildi iga detaili niiviisi ühekaupa silmitsedes jäid vähehaaval uskuma, et hoopis tõenäolisemalt asuvad pinna all rahu ja rõõm ja heasoovlikkus, ei midagi reetlikku, pahaendelist. Rohtu söövad lambad, oru lained, talumaja, kutsikas, tantsivad liblikad olid kõik tõesti läbinisti säärased. Ja siis sa pöördusid kodu poole, mõte tegeles meremehe ja ta naisega, lõi nendest järjest pilte, nii et sellele rahunutusele, jubedale karjele sai õnne ja heaolu pilte järjest peale laduda, kuni see nende raskuse all katki läks ja olema-tuks vaibus.

Lõpuks oligi küla, ja kirikaed, kust tuleb läbi minna; kui sinna sisse astusid, mõtlesid nagu tavaliselt, kui rahulik on see paik oma varjuliste jugapuude, poleeritud sammaste ja nimetute haudadega. Tundsid, et siin on surm rõõmus. Tõesti, vaadake seda pilti! Mees kaevab hauda ja sellal kui ta töötab, võtsid lapsed seal kõrval einet. Sellal kui labidatäied kollast mulda ülespoole lendasid, kõhutasid lapsed ümberringi ja sõid oma leiba-moosi ning jõid suurtest kruusidest piima peale. Hauakaevaja kaasa, paks valgepäine naine, oli nõjatunud hauasamba najale ja laotanud põlle lahtise haua kõrvale rohule teelaua aset täitma. Mõned saviklombid olid kukkunud nõude vahele. Kes siia maetakse, küsisin. Kas on vana härra Dodson lõpuks ära surnud? «Oi ei. See on noore Rogeri, meremehe jaoks,» vastas naine, mulle otsa vahtides. «Ta suri eile öösel, mingisse võõramaa palavikku. Kas te siis ei kuulnud? Tema naine tormas välja tee peale ja karjus... Kuule, Tommy, sa oled üleni mullane!»

Milline pilt sellest sai!

PEETER LAURITS

TEEME ISE MARIA-KRISTIINA ULASE PILDI

Metoodiline juhendmaterjal

Märgikiri aga, mis talle eales rahu ei andnud, leidis ühel keskmise suurusega Uus-Kaledoonia limusekojal ning oli punakaspruunja värviga valkjale põhjale kantud. Nagu pintsliga tõmmatud kirjamärgid läksid ääre pool üle puht kriipsornamentideks, valdavas osas kumerpinnast oli neil oma hoolikas komplitseerituses aga ilnne leppemärkide iseloom. Kui mälu mind ei peta, oli neil suur sarnasus varaorientaalsete šriftidega, näiteks vana-aramea omaga, ja tegelikult pidigi mu isa oma sõbrale Kaisersascherni sugugi mitte halvasti varustatud linnaraamatukogust arheoloogia- raamatuid tooma, mis uurimiseks ja võrdlemiseks võimalust pakkusid. /.../ Ärgu tulgu keegi ütleva, et siin mingit sõnumit ei anta! Et see sõnum kättesaamatu on — sesse vastuollu süvenemine pakub ju ka omamoodi lõbu.

Thomas Mann, «Doktor Faustus».
Tlk H. Kross. Tallinn, 1987, lk 19.

Kõigepealt tuleb hankida (Kaubamaja II korrusel TTC kauplusest, Helsingist või Sienast) korralikud värvid. Vene guašid ei kõlba. Siis on vähemalt nii, et see hea värv paberil mõjub esteetiliselt hästi ja innustab edasi tegema. Aga kui teha vene guašiga ja paar värvi veel pintsliste kokku satub, siis on see nii jube ju, et inimene igal juhul ei taha rohkem teha. Kõikvõimalikud pintsliid peavad käepärast olema. Võimalikult erinevad suurused ja tihedused, juhuks kui vajadus tekib. Paber. Leht valget paberit. See ei pea alguses väga suur olema, umbes niipalju, kui kätega ümbert võtma ulatab (aga mitte kunagi suurem kui omaenese aknaruut). Väiksemat pinda on algajal hõlpsam valitseda — mõningase vilumuse saavutanult võib suuta täita ka suuremaid pindu, kas või tervet tühja toaseina. Miks mitte ka planke, majade välisseinu, metroovaguneid... Suure taia valdajad Peruu kõrbes on teinud koguni selliseid pilte, mida üksnes linnuna vaatama ulatab.

Õhkkond maalimiseks võib väga erinev olla. Maalida võib tööl, kodus, puhkehetkel,

armunult või reisir olles. Oleks hea, kui seda tehtaks enamvähem pidevalt, vahendeid valimata. Sellegipoolest tuleks säilitada identsus igasuguse situatsiooniga, hoida taju teravana kõige ümbritseva suhtes. Hajameelselt ei tule maalimisest midagi välja. Samuti ei sobi see tegevus nõrganärvilistele. Need, kes ei sõanda valitseda oma raevu ja ekstaasi, Kristiina Ulase pilti maalida ei saa. Nemat peaksid valmistama paberit või pintsleid.

Asend maalimiseks, kehahoiak ei ole väga oluline. Piisab, kui see on juba loomupäraselt sundimatu, elegantne ja tugev. Tasa-kaalutust ja ebakindlust peab vältima. Ei ole vaja liiga palju plaanitseda ja ette mõelda. Kui hakata väga täpselt kavandama, pildi kompositsiooni välja mõtlema, siis läheb asi jõe keeruliseks — aga kui asuda lihtsalt maalima, siis ühest küljest on see tegevus lihtne ja teisest küljest huvitav. See keerulisus, mis muidu kavandamisele ära kuluks, jõuab niimoodi otsesemalt sinna pildile. Suurte maalide töökavandid on enamasti värske- mad ja huvitavamad kui valmis maal ise. Kindla plaani puudumise tervikpildi jaoks korvavad tähelepanu ja fantaasia. Käsi liigub lineaarselt ühelt pinnalt järgmisele, ühest kujundist teise, aga vaim märkab ja kujutleb korraga kõiki tekkivaid seoseid, teravusi ja liikumisi erinevate pindade vahel. See on kohutavalt põnev. Pilt on tegijale alati huvitavam kui vaatajale. Tegemise juures on see ajalise arengu moment nagu muusikas, liikumine mitmesse suunda korraga, aga kui pilt on valmis, siis see kaob ära ja ta ei saagi vaatajale sama huvitav olla. Hakatuseks võiks võtta laia pintsliplüürstiga sooja ja rammusat kollast ning muist paberit üle vööbata, näiteks parempoolse osa. Vasakule võib teha aluspinna toorema ja kõledama sidrunkollasega. Nendevaheline piir ei pea olema sirge, vaid üsna spontaanne. Sinna-tänna võib soojema kollasega sügavamalt sisse rapsata, aga värve omavahel segada eriti ei tasu, lõpuks segunevad nad visuaalselt ju niikuinii. Mida rohkem segada, seda rohkem kulub värve. Ma olen värve ikka üsna ratsionaalselt kulanud. Seejärel võta peenem pintselt, umbes keeleotsa jämedune, ja kasta võimalikult mati, võimalikult sügava musta värvi sisse. Pintselda parempoolsesse alumisse paberi-

veerandikku üks inimene, mingi põgus komistav kuju. Tema kohale ülemisse nurka tee teine istuv kogu, tee hästi vabalt ja põgusalt, lihtsalt keha kontuuri markeerides, selge ja laia pintslitõmbeaga. See kukub välja pisut naljakas ja lapsik, aga sellest ei ole midagi. Kõhu alt ulata välja parajalt pikk soor, sest kõik olendid olgu hästi isased ja kiilad. Nii saab pilt ilus. Istuv tüüp hoiab vasaku käega varvastest kolmandat, kes hõljub vertikaalselt ta ees, peadpidi peaaegu vasakus ülanurgas, põlved pisut krõnksus, just nagu looteasendist välja sööstes.

Ega siin ei pea olema mingit sisulist ülesehitust, et tegutseksid mingisugused figuurid, et oleks võimalik asja literatuursetl jalgida. Pilt on ikka värvipindade ja lasuurse ülekatmist ja kontrastide ja erinevate faktuuride ja muu sellise peale arvestatud. Nojah, sisuline moment mingil määral tekib selle tõttu hiljem, aga ta moodustub iga-sugustest pindadest, formaalsetest elementidest. Kahte viimast figuuri tehes puutuvad mõned kontuurid niikuinii kokku ja moodustavad suuremaid musti plekke, mida võib rahumeeli edasi arendada, venitada ja kasvatada samasse suunda, kuhu vertikaalne vend sööstab. Esialgu sinna-tänna mõned üksikud plärakad, hiljem on aega küll neid täpsustada. Ongi hea, kui ülemistest meestest tekib mingi alumisele sellile kaelavarisev ehitis. Musti latakaid võib lasta sealt natuke allagi pudeneda, aga nüüd on aeg midagi otsustavat ette võtta, sest must kollastel moodustab dekoratiivse ja igava, liiga püsiva partnerluse. Staatilisusele tuleb kapitaalselt kallale minna. Läägatada kaadmiumpunase ja millegi veelgi teravamaga, fluorestseeruva magneentega näiteks. Tegelikult võib võtta ükskõik mis värvi, mida parasjagu käepärast on, peasi, et see hambad یرهvile ajaks. Ega värvidel ei ole sümboolseid tähendusi rohkem, kui et näiteks heleroheline mustal mõjub efektselt ja kui sinna oranžid täpikeseid teha, siis see lisab veel juurde. Pintsli tõmmet on huvitavam teha kontrasttoonis, siis ta mõjub täpselt ka. Uhada tuleb julgelt, esialgu rohkem vasakule hoides, üsna toore pintsliga — peenemad detailid ei jää niikuinii hilisemate kihtide alt välja paistma. Mustale sõida rahu-likult selga. Pärast võta musta ja sõida punastele peale. Siis on muist musta punasel ja muist punast mustal. Lendava mehe ümber tuleb mustaga natuke rütmi vedada, paremalt vasakule ja vasakult paremale. Ega need noodid eriti ühtlased olema ei pea, parem, kui noodid hiljem nende peal vabalt ringi hüpata saaksid. Mingi viirutus tuleb teha ka alumise ja ülemise mehe vahelisele lahele, aga ühtsama meeleolu ei maksa liiga pikalt toita, pilt muutub iseendaga liiga sarnaseks ja pärast ei viitsi seda vaadata. Matisse

ütles kunagi, et pilt peab olema nagu tugitool. Kristiinal on ju üsna sama printsiip, aga ta jätab oma tugitoolis ikka mõned vedrud välja. *Mul on palju selliseid erinevaid pindu ja neid võib vaadata nii kohthaaval kui tervikuna. Nii peakski olema, et vaataja süüvib pilguga sinna sisse ja jääb sinna elama. Ideaalis ta peakski jääma seda pilti vaatama. Eks ma olen ikka arvestanud ka, et pinges sees oleks. Kas või juba visuaalse põnevusmomendi tekitamiseks tuleb nüüd sinised ja rohelised paberile päästa. Potisiline koobalt teeb töö hästi ära. Vahelduseks võiks natuke distsiplineerida neid olemasolevaid pindu. Võõpa üle alumine ja lendav mees, täpsusta figuuri (aga las must jääda kontuuriks), pisut võib ju modelleeridagi — anda nägudesse sutsu vormi või midagi sellesarnast, teha nabad, rinnanibud. Punast ja kollast on juba alla pandud, las särada siit-sealt. Alumine vasak veerand on juba üsna toredasti kirjatud, seal võib sama hooga sinises edasi lasta, ent hoida juba sutsu konkreetsemat, näiteks lainelist rütmi. Vaim peab virge püsimä ja käsi nõtk. Pintselt peab õppima tantsima nagu mesilane. Las tantsib paberile lindude rökimist, tänavamüra ja meelte võrinat. Koperdada ei tasu, kui käsi tuimaks muutub, siis võib vahepeal midagi muud teha ja pärast edasi maalida.*

Võib õppida vahepeal näiteks vanadelt või moodsatelt meistritelt. *Stockholmi moodsa kunsti muuseumis on väga huvitav ringi vaadata. Seal on sellised klaasvitriinid. Klaasidele tekivad iga-sugused peegeldused, nihetusega peegelpildid. Pildipind on seal kõige all ja siis on eemal mõni vaataja, kellest klaasi peale midagi peegeldub ja siis on veel mõni klaasiga pilt vastasseinas ja peegeldab uue nurga all ja siis on veel tasapinna ja vormi vaheline suhe ja tekib väga mitmekesine võimaluste muster. Ma olen vahest isegi püüdnud rakendada sellist asja oma piltides. Hiljem maalimist jätkates ei tohi hinges olla kahetsust ega kibedust ega bravuuri. St ei tohi sodida. Pintsli tules leida rütm, mis hetkega kokku sobib. Tuleb leida paraja suuruse ja kujuga pintselt, mis selle rütmiga kokku sobib. Tuleb leida paras paik paberil, kus selle rütmiga tantsida sobib. Ja vahepeal võib teha natuke ka vastupidi. Ootamatus-tele tuleb voli anda, aga mitte voli enese üle. See on eneseväärikuse küsimus. Süda võib kas või ärtu olla, aga paberile ei tohi lasta situatsioone ja pingeid, mille üle hiljem meelevald puudub. Tuleb võtta pehme pintsliga võimalikult eredat rohelist ja hakata ettevaatlikult paigalseisu ületama. Komistavale kujule all paremal kasvata sammal selga. Mõni laik sinna, kus käib. Alla vasakule horisontaale. Kohati hõredamalt ja laiemaid, siis tihedalt peenikesi, mõnesse kohta hoopis*

vertikaalseid triibukesti ja mõnesse kohta täppide ridu. Ükski pind ei tohi üksluiseks jääda, aga kõike ei tohi ka tihedalt läbi maalida. Kontrastsust tuleb hoida kõigil tasanditel. Asi on tegelikult väga konkreetne, ülesehitus peab vastama konkreetsele pildile, üldisi juhendeid siin anda ei saa. Kompositsiooni mõistet pean ma põhimõtteliselt mittevajalikuks. Ükskõik milline lõiguke maastikust valida, igal juhul on ta kompositsioon, ja mida huvitavam see lõige on, seda huvitavam siis on. Muidugi on teatud võtted, et kui asi võtta suurelt ja panna keskele jne, aga need reeglid on peamiselt selleks, et teada, mida vältida. Siin on vaja head vaistu ja iseseisvust, et üha keerulisemaks muutuvat pildipinda oma meelevaldas hoida. Jälgida, mis värv mis värvi kõrvale läheb ja mis värvi täpikesed seda alumist värvi raamistavad ja millise faktuuri see kirjarida annab. Tuleb hästi karavan olla — hulk eesleid, kaameleid ja mehi, kõigil üks lõppsiht, aga erinev minekupõhjus ja keset kõrbe ainus tee see, mida omaenese tallad tallavad.

Võta vaheldumisi erinevaid värve, põhiliselt neid, mida juba kasutanud oled ja mis tuttavad on, võta erinevaid pintsleid ja vaata, mis juhtub. Liiga tuimi pindu võib kas või üle täpitada, täppide sisse veel pisemaid täppe teha ja siis hoopis kes teab mis kringleid vedada. Öösinine mustal hakkab silmipimestavalt helendama ja seesama sinine hele-rohelisel tekitab kihelevat lõövet. Punaseid võib julgelt ükskõik millega matta, mida katkendlikumalt ta paistab, seda mürgisem ta on. Sinine kollasega annab mahedat avarust, aga sellega tuleb kokkuhoidlik olla. Jooksuga võiks libiseda piki sirgeid viirge, mitu korda ülestikku, erinevate värvidega, hästi peeneid pintsleid pruukides. Kui on mõni pehme ja tundlik peene otsaga pintsel, siis tee lihtsalt ridamisi pookstaveid. Araabia tähestikku ei ole vaja õppida, need on harilikud ladina tähed — ainult pintsliiga kirjutades annavad mulje, nagu oleks mingi mingi mingi. No lihtsalt stiliseerides või suurendades mõnda tähte saab ridadele ilmet anda. Ei ole vaja midagi välja mõelda, kui seda saab teha olemasolevate tähtede abil. Ülemisi kihte maali kohati laseerivalt, siis jääb alt üht-teist kumama ja tekib uus kontrast läbi-paistmatult katvate pindadega. Lõpuks võid avastada, et selle pintsli töö jooksul oled saavutanud enesega uue ja teistlaadi kontakti. Kui aga hakkab tunduma, et su tegevus ei

ole funktsionaalne, mõttekas või edasiviiv, siis on see lihtsalt eksitus. Pildid on väga funktsionaalsed — ilma pildita ei ole elu. Ainult tänu piltidele moodustub inimese maailmapilt. Me näeme juba videokunsti buumist, kui vähetähtis on inimese sõna ja kui tähtis on visuaalne informatsioon. Sõna on lihtsalt tunduvat ületähtsustatud. Inimesed hindavad oma intellekti liiga kõrgelt. Meie ajalooõpetaja Leola ütles, et näe, mul on siin mõned pildid ka, aga te olete juba nii suured lapsed, et teil ei ole vaja enam pilte vaadata. Ma ei ole ikka veel nii suur.

Agas mõnikord on just teoreetilised kirjutasid huvitavamad kui pilt ise, neid on väga põnev lugeda, eriti just kirjeldusi. Kui on mõnda pilti kirjeldatud, siis selle kirjelduse abil võib teda sajalt viisil teostada, ja kui pole illustratsioone juures, siis õnneks ei näe, kuidas see tegelikult tehtud on, ja kirjeldust võib pidada tegelikult juhendiks pildi valmistamisel. Selle võib asetada paberi kõrvale lauale või molbertile ja hariliku pliiatsiga maha kriipsutada need asjad, mis juba tehtud on. Kui pilt lõpuks valmis saab, võib talle mingi nime panna. Signeerimisest pole lugu. Kellel on siiski soovi osaleda kunstisündmuses, võib nime alla kirjutada ja saata valmis pildi «Vikerkaare» toimetusele, kes korraldab Maria-Kristiina Ulase laekunud piltidest temaatilise konkurssnäituse ja näitusmüügi koos kõigi asja juurde kuuluvate avamiste, *performance*'ite, diplomite ja aunimetuste jagamise, kuluaariklatši, klubikohvikute ja hommikul pohmelusest tolmavate suudega. Kes aga esmasest edust tiivustatuna otsustab majaseinu ja metroovaguneid dekooreerima hakata, harjutagu kõvasti käekirja.

*

Kursiivis on tsiteeritud Maria-Kristiina Ulase seisukohti vestluses 19. apr 1991 tema ateljees akna all.

Temaatilisele konkurssnäitusele saadetakse tööde laekumise tähtaeg on 1. okt 1991. Žürii esimees on Maria-Kristiina Ulas. Maria-Kristiina Ulas sündis 1965. aastal. Lõpetas Tallinna Kunstiülikooli graafika erialal 1991. a. Esinenud kunstinäitustel Pärnus, Viljandis, Tallinnas, Vilniuses, Helsingis, Nyköpingis, Stockholmis, Kopenhaagenis, New Yorgis ja mujal.

REMY DE GOURMONT

KÖNELEV NAINE

Naiste osa tsivilisatsioonihoones on sedavõrd suur, et võiks liialdamata öelda: nende hab-raste karüatiidide õlgadele kogu ehitus toetubki. Naised teavad asju, mida pole keegi iial üles kirjutanud ega koolis õpetanud, ilma milleta oleks aga pea kogu meie argielu varustus kasutuskõlbmatu. Kui kasakad 1814. a sukatagavarale sattusid, tõmbasid nad sukad aega viitmata oma saabastele peale; see on üldistav näide meie harilikest vägitegudest, kui mitte naised poleks meie lapsepõlve kannatlikeks harijaiks igavesest ajast igavesti. Naise roll on nii loomulik, et näib olevat tähtsusetu; meid rabab vaid harukordne. Kangakudumise võimas masinavärk haarab meid oma võimuse; kas on keegi mõnikord erutusega jälginud kahe kudumisvarda lihtsat mängu? Ja ometi ei ole ka kõige koletumad mehhaanilised kangasteljed kahe puupilpakese kõrval enam midagi; nad esindavad partikulaarset tsivilisatsiooni: puust või rauast vardad esindavad aga absoluutset. Kõiges peab eristama olemuslikku ja selle lisandit. Tsivilisatsioonis esindab naisele kuuluv osa olemuslikku.

Seda on lihtsam tunda kui tõestada, sest tegu on just sellega, mida ei märgata kogu elu jooksul, igat sorti asjadega, millest juttu ei tehta, sest neid kas ei nähta või ei mõisteta nende tähtsust. Nii on pikka aega ignoreeritud füsioloogiat, samal ajal kui yudishimu läks vastu koledustele; nähtus oma pidevuses jäi meelte tabamata. See pidi olema linnakodanik või vang või ootamatult nägijaks saanud pime, kes esimesena märkas looduse ilu. On olemas väline füsioloogia, mis peitus harjumuste taha; lahti mõtestatuna paljastab ta eluliselt olulisi tahtelisi akte. Tahtelisi, see tähendab juhuslikke võrreldes ürgalguslike liigutustega; tahtelisi selles mõttes, mis neis on eripärast rassi märkijana; tahtelisi, kui näha tahtes ebateadliku püüd-luse teadvustumist.

*

Olgu ta meel või võime, ikka ei saa kõnet loogiliselt lahutada kuulmisest, ent kuulmis-õpe on märksa vähem tajutav kui hääle-aparaadi seadmine; niisiis võib neid käsitleda eraldi või vähemalt järgimata nende täpset

«Les femmes et le langage» (1901). Tõlgitud esseekogust: R. de G o u r m o n t, Le Chemin de Velours. Nouvelles dissociations d'idées. Douzième édition. Paris, 1924, lk 182—205.

omandamiskorda, mis on nagunii sassis nagu kõigis elumängudes. Liigutus, kuulmine, nägemine, kõnelemine — kõik see kuulub kokku; jäljendus koormab ühekorraga kõik funktsioonid, olgugi et saaks kindlaks teha ka nende väljakujunemisaja täpsema järjekorra. See järjekord pakub ometi vähe huvitust uurimuses, kus ei puudutata inimaru kui vastuvõtjat, vaid aru kui andjat, kui välisust ja mitte kui sisepepühholoogilist elu.

Kõneoskus on naiselik. Poetid ja oraatorid on naiselikud. Kõnelda tähendab teha naise tööd. Et naine kõneleb nõnda, nagu lind laulab, siis on ta ainsana sobiv kõneoskust õpetama. Kui laps püüab jäljendada kuuldu helisid, on naine see, kes teda silmas peab, talle naeratab ja teda julgustab; hääletu leping kahe olevuse vahel astub jõusse — ja milline kannatus on sellel, kes suudab juhendada teist, kes katsub! Esimesed sõnad, mis laps kuuldavale toob, ei vasta tema vaimus üheleegi esemele, üheleegi aistingule; laps pole sel eluhetkel mitte enam kui papagoi. Ta jäljendab; ta kõneleb, sest ta kuuleb kõneldavat. Kui ta ümber vaikitaks, jääks sõnagi tema ajju tardunuks. Siit selgub naiseliku jutuvada tähtsus, tähtsus, mis lööb üle kõige kaunimad luuletused ja sügavaimad filosoofiad. See, mis inimesest inimese teeb, on naise ainuomane tegu; laps, kes on sirgunud väga naiseliku ja väga lobisemishimulise naise käe all, on vastuvõtlik eelkõige sõnale ja järelikult psühholoogilisele teadvusele; vaikiva meesterahva hooldusel areneks toosama laps väga aeglaselt, võib-olla isegi nõnda aeglaselt, et ei saavutaks iial oma praktilise mõistuse piire.

Kui oleks võimalik määrata kõnevõime al-gupära, öeldaks, et ta on naise looming. Kuid kõigi alguste saladus on meie ees igavesti kinni. Linnud laulavad, koer haugub, inimene räägib. Tumm inimtõug on sama raskesti ettekujutatav kui tumm koer või tumm vint. Ja kui need liigid kunagi ongi elanud hääletult, siis on raske mõista, miks pidid nad omandama, selle, milleta ajavad edukalt läbi paljud teised elusolendid ja isegi lõunamaised linnud. Kui keel selgeks sai või võidukaks osutus, kui — et jõuda ürgalgete, kuulsate juurteni — saavutati ladina ja sanskriti, kreeka ja muinasalamsaksa keele ühine ema, siis jääb ometi segaseks, miks ei vestle koer oma isandaga teistmoodi kui saba, silmade ja klähvimise abil. Ent koer ei hakka iial rääkima, sest

loomaliigi vaimne geenius on niisama jäigalt determineeritud kui kristallilise aine struktuur.

Et muistseim keel moodustus viie- või kuuesajast ükssilbikust, mis vastasid samale hulgale üldistele ideedele, see on tänapäeval juba tähenduse minetanud vaade, mis ometi oli kord jõus; ta toestas mitmeid konstruktsioone, mille ekstravagantsus kohe alguses ei ilmnenu. Ometi ei ole üheski elavas keeles täheldatud isegi mingit ebateadlikku sõnajuurte säilitit. Sõnad sünnivad üksteisest tule-tuse varal, minnes maailma kord pikemate, kord lühematena kui esialgne sõna. Säärast tuletamist juhib alati konkreetne, reaalne ja elav tähendus; ükski inimene, kui ta pole just tegelnud eriteaduslike uuringutega, mis tema pea on segamini ajanud, ei tea sõnajuurte tähendust. Ba, be, bi, bo, bu, kogu tähestik — sõnajuuuri teooria järgi kui palju; kuid neile helidele pole ometi kõrvale panna vastavat sarja tähendusi; nad võivad ühes ja sellesamas keeles haarata neid kõiki, täiesti suvaliselt, või järgides loogikat, mille seadused on määratud.

Kõnetekstis ei ole ürgne mitte sõna, vaid lause, fraas. Inimese öeldud lause on instinktiivne, nagu seda on ka linnu lauldud ja koera klähvitud fraas. Sõna on analüüsi saadus.

Kinnitamaks sõna prioriteeti lause ees, lähtuti ideest, et sõna on loodud vahetult pärast objekti tajumist, misjuures inimene käitus otsekuu nimestiku koostaja, otsekuu botaanikaproffessor, kes paneb nimesid samb-lakämbukestele. Reaalsus on teistsugune. Laps koogab enne, kui õpib tundma esemeid, mida tema sõnad märgistavad. Pole võimatu, et inimene kõneles — jauras — kaua enne seda, kui tema ajus kehtestus kindel suhe asjade ja huulil kõlavate tuttavate helide vahel.

Tuhandeid keeli on nõndaviisi järgemööda võidud jaurata tuhandetes maakohtades; ebamääraseid, ent eelkõige musikaalseid keeli, fraaside jadasid, kus ainult teatud helid on vastavuses reaalsuse tõsiseikadega. Kuid isegi need helid olid oma tähtsusele, tarbe- ja esindusväärtusele vaatamata esialgu vist sama lenduvad nagu kõneteksti ülejäänud osad. Kirjutamata keel ei kesta iial kauem kui põlvkond, kes ta on loonud; metslastel tehakse keel igas põlvkonnas uuesti ümber, nii et vanaisa on võoras oma lastelaste seas.

Kui mõõndakse säärase ürgjauramise ole-masolu, mõõndakse meeeldi ka suurt osa, mida selles etendas naine, kes oma naeru ja tähelepanelikkusega õhutas takka meeste fan-taasiat. Naistel on vähe verbaalse uuenduse annet; mitte ükski neist, kes olid iseenesest head kirjanikud, ei loonud eales keelt selles

mõttes nagu Ronsard, Montaigne, Chateau-briand või Victor Hugo; ent naine räägib hästi üle seda, mida on enne teda räägitud, ja sageli paremini kui mees. Sündinud selleks, et säilitada, tasub ta oma võla täiuslikult. Igavesti ja tüdimata läidab ta tunglast, mis kustuma kipub, uue tungla, mis on eelmisega äravahetamiseni sarnane. Naiste käed hoiavad *lampada vitai* /—elutungalt/*, nende seas on elubaleriine ja melanhoolseid vestaneit-seid keldrisügavustes. Selleks, kes naine on olnud ajalooliselt, jääb ta ka edaspidi, ja seda on ta ikka olnud juba enne ajaloo algust.

Ürgjauramise kinnistuvad sõnad; see on naise tegu. Oma perenaisetööde üksluisuses tähelepanelikumsu sirgunud, mässab naine mõistete tarbetu uuendamise vastu. Tema elu muutub keerukamaks alal, kus jahisaak on külluslik ja loodus viljakas; meeste mured kasvavad koos nende rikkusega, aga laienevad ka naiste tööd. Töötades rohkem, napib naisel aega kõnelusi ja laule kuulata; ligilduvad uuendused ajavad ta sassi; ta korrigeerib meeste kõnet, viies need omakorda kimbatu-se. Nõnda sünnivad igapäevased sõnad; nõnda paljunevad inimese kõnelises laulus reaalsusega vastavusse viidud helid.

Juhtus juba muistsetel aegadel kahtlemata sedagi, et suurepärase mälu naine jättis meelde kõnetekstide kõige musikaalsemad, parimini rütmistatud lõigud, mingi salmi, otsekuu melopöa, mida neegrid küllastumata kordavad. Mees lõi, naine õppis pähe. Kui tsiviliseeritud maa ühel päeval säärase vaimse seisundi saavutas, et uudused kohe omaks võeti ja aujärjele seati traditsionaalsete ideede ja struktuuride asemel, kui minevik taandus pidevalt tuleviku ees, siis nähti pärast mõningast veidrat hullustusaega, kuidas inimesed vajusid turistlikku nürimeelsusse, mis ei vaata kunagi ühte nägu kaks korda; et en-nast koguda, pidid nad eemalduma puhtani-maalse elu rüppe ning tsivilisatsioon hävis. Taoline lõpp näikse olevat tabanud muistseid rahvaid, kes niivõrd kiiresti taasuuendasid oma lõbusid, et jätsid meile oma teekonnast vaid hüpoteetilise jälje. See on aktiivsuse üleüllus palju suuremal määral kui tardu-mus, mis on viinud paljude asiaatlike tsivi-lisatsioonide varinguni. Kõikjal, kuhu naine ei ole suutnud sekkuda, et taltsutada oma passiivsusega noorte meeste jultumust, on tõug end välja kurnanud ühepäevapüüdlus-tes. Seetõttu võib olla kindel, et seal, kus tsivilisatsioon on saavutanud püsikindluse, sei-sab nurgakivina naine.

Tõustes oma deklamaatoriametis looja pal-ge ette, kogub naine repertuaari, rajab raa-

* Vt Lucretius «Asjade loomusest» II, 79. (Tlk. märkus).

matukogu ja arhiivid. Esimene lauluvihik oli naise mälu; nõndasamuti kui esimene jutukogu ja dokumendipakk.

Samal ajal hakkas kirja leiutamine, nagu ajapikku progress üldse, vähendama naise arhivaarirolli tähtsust. Kui kõik see, mis vääris mäletamist, kirjamärgidena vastupidavas materjali kanti, jäi naise hooleks ja lõbuks hoida evelil seda, mis meeste poolt unustusse oli määratud. Naine on oma ülesannet täitnud ustavusega, milleni surnud mateeria peaaegu kunagi ei küüni; ja just sedamoodi on meieni jõudnud kõige kaugematest aegadest lood, mida keegi polnud eales üles kirjutanud. Naised, keda nendega lapseas lõbustati, lõbustasid nendega ka oma lapsi. Hoolimata ratsionalistliku pedagoogika püüdlustest asendada põialpoisiloo Suure revolutsiooni ajaloo või Saksa impeeriumi asutamissooiga, uinutavad emad oma tarku lapsukesi magama ikka siniste või punaste, armastusest ja verest rääkivate muinasjuttudega. Nõnda on leitud, et see suuline kirjandus, mille temaatika on avaram kui päris kirjandusel, on kõige üllamalt ilus ja järelikult erakordse tähtsusega. Tänu kogu selle varamu päästmise eest võlgnetakse pea täielikult naise konserveerivale geeniuuele.

Naine hoidis alles ka laulud ja viisid (koos neile vastavate tantsudega), millest mees kisub end lahti oma noorusea lõpul. Mehele on need tühiastjad ja ta ei ihale neid tagasi; naisele aga mõnurahendid, mida ta alati ihaleb ja millesse ta lootuse kaotanult viskub, elamaks veel kord läbi möödunud aegade õndsust. Nõnda hoiavad vanad naised oma südame noore.

Ei tundu tõenäoline, et naiste osa lugude ja laulude väljamõtlemises oleks eriti suur; nad on säilitajad, mis on üks viis luua; siiski leiame teatud teisendites naise vaimesuse märke. Naistel on kaldumus mahendada loo lõppplahendust, vaigistada liig pöörase laulu pulbitsust. Säärane sekkumine on palad kättesaadavaks teinud lastele ja päästnud nii mõnegi väikese asjakese elu, sest laste mälu on kindlalt sulgub laegas.

Koos kirjandusega: on naised päästnud ka terve hulga kujutlusi, mille ulatust on raske määrata. Jutt ei käi mitte ebausumuste pikast rodust, vaid sellest, et ebausku, uskumused ja pärimused sisaldavad praktilist teadust. Et hinnata selle tähtsust inimlikus teadvuses, peab end koondama mingiks südametunnistuse prooviks; olles niimoodi tükk aega mõtisklenud, osatakse vahet teha raamatust õpitud asjade ja selle vahel, mida pole iial üles kirjutatud ja mida ometi igaüks teab. Selle, mis on tõeliselt vältimatut eluga toime tulemisel, on meile kätte õpetanud naised: väikesed viisakused, žestid, mis taga-

vad ligimese südamliku või lugupidava osavõtu, sõnad, mis soosivad külalislahkust; hoiakud, mida varieeritakse vastavalt karakterile ja olukorrale; kogu sotsiaalne strateegia. Kuulates naisi, õpitakse rääkima mees-tega ja nende tahet enese kasuks pöörama, sest ainult need, kes oskavad meeldida, võivad õpetada meeldimist.

Juba enne rääkima hakkamist tunneb laps naeratuse väärtust; see on tema esimene keel, ja mitte miski ei tõesta, et see on läbinisti vaistlik. Loomal on üksnes sellised hoiakud, mis märgivad mingit tarvet; nende seas on kauneid, on kenasid, kuid pole tahtlikke. Juba väga väikese lapse naeratus varjab tihti kavatsust. Naine on talle õpetanud kaubavahetuse saladusi ja seda, et meeldiva žesti eest saab hankida toitu ning teisi eluks vajalikke asju. Väike tüdruk, kel on enam soodumust maitsta seda haridust, tunneb oma huulekurru ja roosa käekese tehtud žesti väärtust, ning seda märgatavalt varem, kui vokaalsete märke poolt suunitletud teadvus ta ajule elementaarsetid kaalutlusi võimaldab. Järelikult on see puhas jälendus; kuid tegevust soodustab mälestus juba esimestel katsetel saavutatud sihast, ja nõnda on meie ees väga veider ja väga hämar näide tagajärjest, mis kutsub esile oma põhjuse ebatavaduslikus füsioloogias.

Naistel ei ole elus midagi peale kiresuhete ja need väga ürgsed mängud loovad kogu nende sotsiaalse taktika aluse; mehed, sedamööda, kuidas nad elus edasi jõuavad, tunnevad vajadust komplitseerida naiste elementaarset teadust, aga see jääb nende ammendamatuks varamuks: panna heldima oma võitjat, meeldida talle, see on võidetu viimne argument.

Kogu miimika on naiste tegu. Isegi vaikides kõneleb naine edasi, ja tihti siirusega, mis tema sõnadel puudub; isegi liikumatult kõneleb ta edasi, ja tihti ilmekamalt, kui sõna või žestiga. Tema kehaehitus teeb ta hingamisest keele; tema rinna liikumisrütmi räägib ta hingeseisundist ja tunderõhu astmest. Ühtki vestlust ei leia mees olevat tundelisem. Naiste silmad valdavad veelgi avaramat klaviatuuri, mis ei ole küll nii liigutav. Silmad ja tumma huulekaare vahelduv kumerus lubavad naisel oma mõtet põhjani avada. Silmateratuhmud või elustub, tõuseb või langetub pilk, ja see on iha või põlgus, tusk või lubadus — samapalju lehekülgi, kui mees lugeda mõistab, niipea kui tal huvi on. Neile helkidele ja neile liikumistele lisab oma väärtuse laugude mäng; see on jaatav, eitav, küsiv mäng. Ta toob kuuldavale kas nabi ja täpse või ka loiu ja hooletu jaatuse; ta küsitleb viha või kaebetooni; ta keelab, seisates lau keset silmaterat ja looritates silmi neid sulgemata. Ent kui palju teisigi

nüansse ja kui rikas sõnadest on naeratus! Naine kõneleb üle keha; ta on kõnelemise ise.

Tema lapsed on kõigepealt miimid. Nagu nende ema, oskavad lapsedki kõnelda alguses kõige sellega, mis ei kõnele; see on peen omandatus. Darwin on täheldanud loomade juures emotsioonide visandlikku väljendumist. Inimlikus miimikus on tähtis osa vaistul; naine on neid ürgseid liikumisi peenendanud, ta on neid nüansseerinud ja paljundanud; on tõsitule märkidele lisanud väär-emotsiooni tunnuseid, ja üksnes nõnda on tekkinud kõne. Loomalik tundeväljendus ei ole kõnelemine, sest see ei valda teesklust; tõeline kõnelemine algab pettusest. On reaalsuse maiku kuulsas mõtteteras: kõnelemist vajab inimene selleks, et varjata oma mõtteid. Pettus, mis on ainus väline tõend psühholoogilisest teadlikkusest, on ka ainus tõend žestide kõnestumisest ja mitte enam ebateadlikust miimikast; pettus on keeletegevuse alus ja tema absoluutne eeltingimus. Lingvistiliste faktide analüüs näitab seda küllalt hästi, sest iga sõna sisaldab eneses metafoori ja iga metafoor on reaalsuse paigast nihutamine, kui ta ka ei ole sihilik, ettekatsetatud pettus. Kui võtta keelt sellisena, nagu ta meile paistab, ja oletada, et igale sõnale vastab kindel ese, siis võib öelda, et kui eksisteeriks inimene, kes ei ole iial valetanud, siis ei ole see inimene ka iial kõnelnud. Tõepoolest, öelda «mul on hirm» või «mul on külm», kui on hirm või kui on külm, ei ole veel kõnelemine; see on emotsiooni või aistingu ilmumine verbaalse märgina ning sarnaneb näljase või hirmukrambis looma värinaga. Kui aga, vastuoksa, inimene, kel on külm, oma tundeid või aistinguid maha salates ütleb «mul on palav», või inimene, kes on näljane, ütleb «ma ei ole näljane», siis ta kõneleb. Kui sõnu, žeste või kirjamärke kasutatakse sedamoodi, pettusekaubana, see tähendab teadvustatult, tuntake ära inimene. Pettus, et mitte valesti mõista, saab siin kujutusliku aistingu väljenduseks; jutt käib psühholoogiast ja mitte moraalist, need on eri valdkonnad.

Kui naine on kõnelemine ise, peab ta olema ka pettus ja teadlikkus. Kõik see kuulub kokku ja on üks. Esimene neist punktidest on läbi uurimata, kuid populaarse tõega koosõlas. Lisaks sellele, et naised kõnelevad meelsamini kui mehed, on parem ka nende lauseehitus ja vähem juhuslik nende sõnavalik; nad hääldavad paremini: on tunda, et kõnelemine on nende element. Teine punkt, pettus, on vastuvaidlematu; kuid me teeme tavaliselt naistele liiga, sest ei arvesta, et see on ühe teise ande tulemus ja pealegi naise vaimuse tõend. Naised valetavad rohkem kui mehed; järelikult nende sõltumatus-

iha on suurem, nende teadvus elavam: ja olemegi jõudnud kolmanda punktini, ilma et tarvitseks seda — näib nõnda — üksikasjalikumalt näitlikustada.

On räägitud hüsteerilisest pettusest: võimalik, et siin on tegemist kuritarvitusega, seda mitte küll mõistetes, vaid nende mõistete liitja kavatsustes. Kui tahetakse öelda ebateadlik pettus, siis on see absurd. Pettus on, vastuoksa, just teadlikkuse märk, ja esineb nõnda üksnes seal, kus teda toetab aktiivne ja täisjõus teadvus. Ei maksa ajada segi jampsiivat tundmust, mida väljendatakse sellisena, nagu ta on läbi elatud, ja tõelist tundmust, mida esitletakse tahtlikult maskina; ajada segi sarja esimest ja viimast mõistet. Loom ei valeta iial; kuidas ta seda võiks? Ta on sunnitud väljendama oma tundmust sellisena, nagu ta seda kogeb. Kui tal on himu hammustada, kisub koer oma mokad üles ja näitab hambaid. Kui nähtaks teda end tagasi hoidmas, silmakirjatsemas, valetamas, siis on need ainult kokkupuuted inimesega, millest ta on ehk korjanud mingeid teadlikkuse algmeid, siis on see ainult kasvatus, mille mõjul tunneb ta end sel hetkel pahuksis olevat oma instinktiga. Muide, kavalus, ja eelkõige siis, kui teda tarvitatakse enesekaitseks või jälgede ajamisel, on hoopis teine asi kui pettus: see on ettevaatuse teritatud vorm. Tõeline pettus on sihitu, vajalik ainult selleks, et jaatada üleolevat sidumatust; ta ilmneb kui kõigi inimeste ja reaalsust ühendavate seoste eitus, mis läbi lähendab end luulele ja kunstile, mille üks elemente ta on. Kunst sünnib nagu pettuski aistingute ja emotsioonide ärksast teadlikkusest; ta jaatab äärmiselt tundlikkuse seisundit ja samal ajal kalduvust tõugata eemale see reaalsus, mis haavab inimese meeli. Olenemata oma vormist eeldab kunst süvendatud märgilist teadlikkust ja tahet märke ümber korraldada tavapäraseid vastavusi arvestamata. Kunstnik on see, kes ülimuslikult valetada oskab, kõigist teistest üle. Kui ta valetab sõnas, siis on ta poeet; kui artikuleerimata helis, siis muusik; kui keha asendeid fikseerivas vormis, siis skulptor, ja tema kunst ei ole miskit muud kui äärmuseni viidud žestide keel (millest tantsija esitleb väga lenduvat teisendit); kui ta valetab joone ja värviga, siis on ta maalikunstnik — ja mida tehagi sel muud, kui tagastada ürgkirja hieroglüüfidele nende õige nägu ja loomulik lopsakus? Kunst on kõnelemine, ja ta on ainult seda.

Ent kui naine on kõnelemine ise, millest tingituna on ta siis nii keskpäraselt esindatud ülimuslikes kõnemängudes? Naist meelitades on arvustajad viidanud jumal teab millisele kaaspärikkusele, mis tõestavat, et sajandite tagasivoolus üha vähem ja vähem haritud emade tütreid ei saavatki oma võimekuselt

meestega võrrelda. Seda ei saa paraku tõsiselt võtta, sest kui ongi õige, et geenius ja talent on tihtipeale otseseseos varasema kultuuriga, esineb ka äkilist, miljööst tingitud võimete arengut. Miks ei peaks tütarlaps avastama oma ihus neidsamu võimeid, mis on tema vennal? Muide, juba tuhandeid aastaid koolitatakse naisi muusikas, aga võib-olla just siin on nad suutnud kõige vähem luua. Põhjus peitub sügavamal. Naine on küll kõnelemine, aga tulus kõnelemine; tema osa ei ole mitte luua, vaid säilitada. Ja seda teeb ta imepäraselt. Ta ei loo ei luuletusi ega raidkujusid; kuid ta loob luuletuste ja raidkujude loojaid, ta õpetab neile kätte kõnelemise, mis loob eeldused teadusteks; õpetab pettust, mis loob eeldused kunstiks; õpetab eneseteadvust, mis annab geniaalsuse. Kui laps kuue- või seitsmeaastaselt naise kätte vahelt lahkub, siis on inimene valmis. Ta räägib, ta on täisnimene.

Naise vaimne suurteos on kõnelemisõpetus. Grammatikud ja nende epigoonid, koolmeistrid ja professorid kujutlevad end keele peremeestena, arvates, et ilma nende vahelesegamiseta sureb inimkeel korralagedusse ja segasusse; juba sajandeid elatavad nad end säärasest illusioonist ja ometi ei ole midagi naeruväärsemat. Naised on kõnelemise lihtkäsitöölised, poeedid tema ülemtöölised, nii ühed kui teised oma rollist vähe teadlikud; grammatiku sekkumine keelde on peaaegu alati halvav; vähemalt senikaua, kuni see ei piirdu üksnes faktide sedastamisega; vähemalt senikaua, kuni teadus ei usalda taas naiste ja poetide kätte seda mõjujõudu, mida ta on ise osanud kasutada vaid ebaõiglaselt. Näiteks lapsed, nad oskavad juba kõnelda ja lähevad kooli grammatikatundi. Nad ajavad juttu ja kasutavad kõiki verbivorme ja süntaksivõtteid kergesti ja õigesti. Nad ajavad juttu, aga siis äkki tuleb kool, ja õpetaja triumfeerib, seletades neile subjunktiivi imperfekti vorme. Funktsiooni on koolitark asendanud mõistega; žesti asemele on ta pannud žestiteadvuse; sõna asemele tema definiitsiooni; ta õpetab grammatikat; ja ei õpeta kõnelemist.

Kõnelemine on funktsioon; grammatika on selle funktsiooni analüüs. Oma emakeele kõnelemiseks on teadmised grammatikast sama kasutud kui teadmised füsioloogiast omaenese kopsudega hingamiseks või oma jalgel käimiseks. Võrreldes rolliga, mida kehastab asjatundmatu ema, kes otseku lille nopib oma lapse huulilt esimese õitsele puhkenud sõna, on õpetaja roll peaaegu null. See õitsele puhkev sõna, selle on ju ema ise külvanud, sest kui kõnelemine on funktsioon, peab talle andma ka ainet, mille peal end treenida. Naisterahva tühjavõitu jutuvada, mis ju nii vähe erineb väikese tüdrukü kõnelusest oma nukuga, see ongi lapse esime-

ne õppetund, mis oma tähtsusest ületab kõik järgnevad; kuipalju sõnu, rändapalju ka viljaivasid, mis idanevad, tärkavad, viljuvad noores ajus. Ilma selle katkematu ja nagu lennult tehtud seemenduseks jääks lapse keeleline funktsioon loiuks ja tema huulilt tõuseksid vaid ähmased, võimalik et artikuleerimata helid. On mõnikord küsitud, mis keelt räägiksid lapsed, kes on üheskoos üles kasvanud inimlikust hääleulatusest eemal. Nad ei räägiks ehk ühtki neist. See on küsimus, mida keegi ei oska lahendada. Kui nad räägiksidki, siis keelt, mis on algeline, see tähendab liiga rikas, muutlik ja läbinisti tundmatu, sest ei ole rohkem kaasasündinud sõnajuuri, kui on kaasasündinud ideid. Laps ei loo oma keelt, veelgi vähem ta eritab seda; ta õpib selle. Ta kõneleb nõnda, kuidas kõneldakse tema kätki juures; ta on fonograaf, ja alguses sama mehhaaniline kui instrument isegi. Enne kui ta hakkab vokaal-seid märke esemetele kohaldama, on ta neid omandanud suurel hulgal, ent korratult, «läbisegi». Järgnevalt õpib ta seda rikkust tarvitama; et ta tunneb juba ühelt poolt sõnu ja teiselt poolt objekte, siis menetlus, mis ühendab tema mälus need kaks poolt, saab olema lihtne ja loomulik. Naine juhendab seda väljajagamist rõõmuga ja lapse edusamme imetledes imetleb ka iseennast; ta usub, et sõna ja eseme kahetine omandamine toimub täies ulatuses tema näpunäitel, ja see teeb ta uhkeks. Nõnda kindlustab lapse kui psühholoogilise mehhanismi mittetundmine kasvataja edu.

Kõneoskus, mille laps pärib tervenisti emalt, toob talle au hiljem, kui ta seda loomomaselt rakendab poeedi, jutuvestja, filosoofi, teoloogi või moralistina, väärtuste loojana, tarvitades Nietzsche ülikõva väljendust. Valdav osa kirjandust on kaudselt naise looming, tehtud tema jaoks, tema meelitamiseks või torkamiseks, tema ülistuseks või laimamiseks, tema hinge katsumiseks, tema ilu ja armastuse idealiseerimiseks või needmiseks. Et kaks sugu teineteist jumaldada saaksid, selleks on vaja olnud nende sügavat eripärasust, vastastikust võõrastavust, opositsiooni. Maitsete, vajaduste, soovide ühtelangevuse korral ei oleks piisanud ei kehalistest erinevustest ega liigi sunnist. Inimkond oleks võinud edasi kesta ka armastusega; armastus oleks olnud võimatu radikaalsete lahknevusteta, mis teevad naisest ja mehest kaks vastastikku läbitungimatut maailma. Ainult tundmatut võib jumaldada; seal, kus kaob saladus, ei ole enam religiooni. Kõigis ühiskondades on naine oma nooruse ja iluga — ja isegi orjatarina — tsivilisatsiooni käskijanna; poeedid, keda naise meeldivus õhinasse ajab, kindlustavad seda ülemvõimu veelgi, tehes naisest oma laulude

objekti; luule, mis ei ihalenud alguses muud kui vahendada valdamisrõõme või himuahastust, jõuab oma evolutsiooni tipule armastust luues. Sest armastus koos kõige endas sisalduvaga, koos tunde, kire, unelma, õnne ja pisaratega on ka ise vaid verbaalne looming, ja kõnekunstnike kujutluse villi.

Just luule, muinasjuttude ja pärimuste kaudu õppis ainult meeletõbudele aldis lihtnimene armastama, paisutama lõpmatuse poole oma keskpäraseid rõõme ja väikest

kurbust. Korrakem Nietzsche mõtet: poet on olnud tundeväärtuste looja. Ent pea kohe, kui need olid loodud, põgenesid nad poedi juurest. Vallutades need uued väärtused, muutis naine nad võimuvahendeiks; kergelt on ta noppinud oma teo, kõnelemise vilju.

Kuidas armastus säärase ülemvõimu ja sellest tulenevate eeliste all evolutsioneerus, see on juba omaette pikk peatükk tsivilisatsiooni ajaloos.

*Prantsuse keelest tõlkinud
Jaan Undusk*

Remy (Rémy) de Gourmont'i (1858—1915) mitmekülgse kirjanduspärandisse kuulub nii luule- ja lühiproosakogusid kui ka näidendeid ja romaane. Euroopa kultuurimällu on ta püsima jäänud siiski eeskätt kui 19.—20. sajandi vahetuse väljapaistvamaid ja mõjukamaid esseiste. Oluline on tema roll sümbolismi filosoofiliste aluste põhjendajana, samuti sümbolismi haardevälja kuuluvate kirjanike tutvustaja ning eestkostjana. Tema kultuurifilosoofilise alatooniga esseelooming on aga kokkuvõttes märgatavalt laiem; selles leidub põhjalikke käsitlusi keskaegsest ladinakeelsest luulest, jesuiitlikust eluhoiakust ja armastuse psühhofüsioloogiast, prantsuse keele esteetikast ja stilistikast. T. S. Eliot, kes oma vaimset tänuvõlga Gourmont'i ees mitut puhku meenutas, on prantslast nimetanud sajandivahetuse juhtivaks, aristotelesliku mõttehaardega kriitikuks.

Vahemeeste kaudu ei puudu Gourmont'il haprad sidemed ka eesti kultuuriga. Kui mitte varem, siis vähemasti aastal 1911 on tema nimi siinmail teadvustumisjärgus: «Perekonnalehes» ilmub novellitõlge ning J. Semper refereerib oma essees «Sümbolism ja Saksa romantism» ka mõningaid Gourmont'i vaatekohti. Semperi esseesdes kohtab osundusi Gourmont'ile hiljemgi. Semperi noorpõlvõõbra Reinhold Kase tõlkekogumik «Valik prantsuse novelle» (1923) sisaldab teiste kõrval kolm tõlget Gourmont'i novellikogust

«Värvid» (*Couleurs*, 1908). Aastal 1932 on Gourmont'i vaateid luulekunstile T. S. Elioti arusaamadega võrrelnud A. Oras oma uurimuses «The Critical Ideas of T. S. Eliot». Olgu need toodud vaid esimeste pihkujäänud näidetena.

Gourmont'i ülalesitatud esseed lugedes tasub meeles pidada, et meheliku ja naiseliku alge otsing kultuurinähtustes oli 19.—20. sajandi vahetusel väga levinud filosoofiline menetlus. See kajastab biologistlikult varjundatud tõdemust, et nii nagu inimese füüsiline nii on ka tema vaimne eksistents kakssooline. Teisalt lõi sedalaadi bioloogiline romantism eeldusi androgüünse kultuuri-ideaali ihalemiseks. Pööratagu tähelepanu ka postulaadile «kunst kui (ülimuslik) valetamine», mis klassikalise arenduse oli juba enne Gourmont'i leidnud O. Wilde'i dialoogis «Valetamise allakäik» — seegi üks sajandivahetuse elitaarse elutunde näitureid. Huvipakkuv võiks viimaks olla Gourmont'i arutluse n-ö semiootiline aspekt, ja nimelt see, kuidas ta juba sajandi algusaastail mõistab kunsti kui teatavat keelt, kui märgiloomet, ning kuidas loomulik inimkeel tema kultuurimudelis toimib kõiki teisi märgiloomet valdkondi ühendava substraadina. Siin tajume (nagu see sümbolismi teooria puhul sagedane) otseseoseid 20. sajandi hilisemale järgule iseloomulike mõtteviisidega.

J. U.

TIINA KIRSS

«VESKITONDIST» «KIRJUTAJATENI».

PILK MAIMU BERGI LOOMINGULE

I
Kotkajärve Metsaülikoolis tekkis mul, nagu ikka loengut ette valmistades, juhuslik jututajamine, mis mõjutas ja suunas mõttes küpsevat ainekku, sundides sellele uue nurga alt vaatama. Loengu teemaks oli Maimu Bergi looming eesti kaasaegsete naiskirjanike proosa taustal. Küsimus, mille süütu väljakutsena pakkus mulle vestluspartner, oli kiuslikult lihtne: kas mõiste «naiskirjanik» erineb oluliselt mõistest «kirjanik»? Edasi küsiti mult, keda ma siis eesti kirjanike hulgas «naiskirjanikuks» peaksin — Underit, Alverit, Luike, Härma, Toometit, Ligi, Saati, Mihkelsoni? Mis tähendab üldise mõiste «naiskirjanik»? Küsimuse kallal juureldes taipasin, et olin põrganud kokku vana tülika «sõbraga» aspirantide kirjandusteaduslikest seminaridest, kus oli olnud arutlusele nii naiskirjaniku isiksuse kui ka naiste poolt kirjutatud tekstide stiililise omapära. Vaidlused kippusid neil kordadel ägedaks minema, hoolimata vaitlejate soost, solidaarsustundest, teoreetilistest põhimõtetest: kas naised tõesti kirjutavad teistmoodi kui mehed? kas ja kuidas? on see erinevus, kui ta üldse olemas on, tajutatav ainekus, naistele omastes eluprobleemides, mis nende tekstides oletatavasti rohkem käsitlust leiavad, või paikneb eripära stiili ehk keelekäsituse valdkonnas, või ehk hoopis ebamäärases «jutustaja hääles», mille tonaalsusest naissoost lugeja võiks ära aimata, et tegemist on «sugudõega»? Ja kas peaks seda teoreetilist erinevust siis väärtustatama kirjanduskultuuris ja ülikooli kirjandusloengutel? Kui, siis millisel alusel?

Ometi oli rubriik «naiskirjanik» inglise kirjandusloos eelkõige tähendanud viisakalt alandavat hinnangut naisisikule, kes julges pürgida kirjaniku auväärsele positsioonile, aga kelle kujutusvõime ei küündinud kergemakaalulistest «naisteasjadest» kaugemale ega piiratud kodu- või salongimaailmast üle. Ega inglanna George Eliot ja ta kaasaegne prantslanna George Sand ilmaasjata valinud kirjanikunimeks mehe eesnimed. Aimates

Kirjutis põhineb Kotkajärve Metsaülikoolis⁹⁰ peetud loengul ning kahel kultuurisaatel raadiotele «Vaba Euroopa» augustis 1990.

kirjanduslugude koostajate jäetud valgeid laike seal, kus olu pidanud esinema Shakespeare'i õed, võttis Virginia Woolf naiskirjanike probleemi elegantselt käsile oma 1929. a ilmunud pikemas esseistlikus kirjutises *A Room of One's Own* («Oma tuba» ehk «Tuba mulle endale»). «Milliseid tingimusi vajab naine, et kirjanikuks hakata?» päris ta kõigepealt süütu otsekohesusega. Woolfi esialgne vastus oli, et ta vajaks selleks raha (500 Briti naela aastasissetulekut poleks tol ajal olnud ehk halb algus), haridust ja kirjutustuba, paika, kus ta saaks omaette olla ja sulge teritada.

Heietades Woolfi ilmselt väga praktilisi nõuandeid ning eeltingimusi, taipasin äkki, et olingi jõudnud Maimu Bergi juurde — jutustuses «Veskitont» («Vikerkaar» 1989, nr 5) märkasin esimesest lausest peale Woolfi esseed meenutavaid jäljendeid ja vastupeegeldusi:

Pärast seda, kui arvustus oli mu esimese raamatu maatas teinud, võtsin enda töölt lahti ja läksin maale. Mõtlesin täielikult kirjutamisele pühenduda, kas või karmi kriitika kiuste. Elamiseks sain enam-vähem korras toa vana vesiveski ülemisel korrusel. Veski muud ruumid olid tühjad, aknad ja ukсед seal laudadega kinni lõõdud. Esimesed kuud kulusid toa korastamisele — mul polnud kunagi olnud päris omaette elamist ja ma sättisin oma tuba mõnuga. Vesiveskis elamise pahad küljed selgusid aga üsna varsti, tuba oli niiske, vee kohin jõel pigem ärritas, kui uinutas. Et alumisel korrusel kedagi ei elanud, oli põrand kole külm, mul kulus hulk raha ning vaeva tema soojustamisele. Peagi siginesid veski tühjadesse ruumidesse rotid, kes öösiti kõva lärmi tegid, jooksid, müttasid, piiksusid ja krõmpsudes seinu närised, püüdes minu tuppa tungida (lk 27).

Kaalul on siingi loomistingimused, tahe end kirjutamisele pühendada, selle abil kas või vireldes ära elada ja läbi lüüa. Rottide tapmine veskis, oma toas, muutub jutus ka sümbolseks sisemiste kummituste peletamiseks. Jutustaja ristitakse ta külaliste poolt Veskivampiiriks, Veskitondiks, mitte ainult ta loomariigist pärinevate võigaste naabrite

pärast, vaid ka ta jutude košmaarse tegelaskonna järgi:

...följetonlikkus oli ammu mu novellidest kadunud, nad muutusid üha süngemaks ja jõhkramaks, tegelased polnud väärustunud mitte ainult hingelt, vaid juba ka väliselt. Seal intrigeerisid salakavalad küürakad, halasamatatu lonkur tegutses lõbumõrtsukana, üks mees, kelle paremat põske inetas suur lilla sünnimärk, seisis päevade kaupa naistes sauna akende all. Vanalinna trepikodades ja kangi-alustes varitsesid põlenud nägudega vägistajad, surnuaial hirmutas inimesi elevantihaiagust põdev narkomaan, julm epileptik ajas oma naisele õösel nõelu küünte alla ja üks pime saagis puust trepiastmeid, et kuulutada, kuidas inimesed ennast nendel katki kukuvad (lk 30).

Naine veskipööningul jätkab visalt oma pagendust, ja aegamööda hakkavad ta jutud noortelehes ilmuma, leevendades seekaudu ka rahamuret. Ta ebanaiselikel, ebaromantilistel košmaaridel paistab isegi kirjandusturul minekut olevat, olgugi et tagasihoidlikult. Ühel hilisõhtul aga ilmub ta uksele vele kontvõõras Juhani kaitsevärvi seljakotiga ja pärib talt, mis ta ise oma juttudest arvab. Tont, kellest vahepeal heatahtlik, ravimtaimeteed pakkuv nõid on kujunenud, vastab, et jutud tulevad välja nii nagu tulevad, ehkki ta just niisuguseid kirjutada ei tahaks. Nõudlik «meesmuusa» (või meesmuusa teisik) kamaandab ta tagasi töölauda taha, kus tont püüab järjekordselt võitluse astuda peas huugavate märksõnadega ja otsekui mõnitavate lüüri-liste lapsepõlvekujutelmadega:

Oli vaja märksõna, et kirjutama hakata. Viimasel ajal olin saanud ikka ühelaadise märksõnu nagu ummiktänav, ketser, allveelaev, soolatuugas, kollektor, parmupill, verine kõhutõbi, soo, lamblia. (---) Kui palju kordi oli mu silme ees ja kujutluses seisnud kauneid paiku, ilusaid mälestusi, häid inimesi, õilsaid lõhnu, aga kui ma neid hakkasin kirja panema, komberdas mööda ummiktänavat allveelaevalt põgenenud ketser, soolatuugas kaelal, ning haises oma lambliate ja verise kõhutõve tõttu nagu kollektor, kadudes parmupilli põristades sohu (lk 32).

Ometi tahaks jutustaja kirjutada heast ja ilusast, lapsepõlvemaastikest, sirelipõõsastest. Võitlusesse süvenenud kirjutaja ei märkagi Juhani uurivat-hindavat juuresolekut, küll aga läheb loomiskatse untsu ja tühi paber maandub paberikorvis. Juhani järsk lahkumine asjaliku kommentaariga «mis sa punnitad» tekitab Tondis õudusvärina, mille kiuste ta kokkuhoiu huvides haarab paberikorvist äsja sinna vihaselt visatud poogna. Sellele on vahepeal müstiliselt ilmunud looduslühiriline kirjutis, mille Tont rõõmuga

tuttava lehe toimetusse saadab. Üllatuse kombel tagastatakse talle ta käsikiri lühikese manitsusega: «Ei sobi meie lugejate ettekujutusega Teie stiilist. Jääge ikka Veskitondiks. Lugupidavalt...» Aga sellest asjaolust teeb ka Veskitont oma isiklikud järeldused, võttes arvesse nii kirjutamistingimused, lugeja ootused kui ka kirjandusliku aineistiku sobivuse-sobimatuse hindamiskriteeriumid:

Möistsin, et pagendus oli lõppenud. Veel samal päeval palusin esimehelt veoauto, laadusime koos autojuhiga mu kraami peale ja ma läksin tagasi linna oma perekonna juurde. Mu ilujuttudel on minekut, nad ilmuvad peagi koguna ja mulle on signenud sõpru (lk 33).

Jutustuses «Veskitont» tungib esile Bergile omane enesepilge — toon, milles tige iroonia vaheldub kergelt üleannetu muhedusega. Ilutsemist pole tarvis neis kirjutistes otsida, küll aga väljendub see kiisatusena, võimalusena, mis, väikseid sentimentaalsusesälvatustis kõrvale jättes, päriselt ei õnnestu, tee mis tahad. Veskitondi tunnuseks on ta koomiline mask, mida omistades pilkab Berg muuhulgas naiskirjaniku stereotüüpidest kehatusi. Ameerika ning inglise kirjanduses on naiskirjaniku vastandprototüüpideks peetud jäise müüri taha kergedesse suletud ning «normaalse» elu eitanud erakut Emily Dickinsoni ning pöörast «hullu naist pööningult» Charlotte Brontë romaani *Jane Eyre*. Mõlemad on iseenesest ambivalentseid ning ambivalentset suhtumist väljakutsuvad kujud. Sulenaisele omistatud valguse ja pimeduse, hea ja kurja vastandpaarid maalivad ta vastavalt kas ingliski või kuradiksi. Et selliseid polaarsusi ja neist tulenevaid hinnanguid oma nahal tunnetada, pole ju naisel tarvis kirjanikuks hakata, paraku aga pälvib ta neid suletöö kiuste. Loovatele naistele, kes julgevad kirjatõõga tegelda, on aga traditsioonipäraselt omistatud lisaohte. Ja naiskirjanikult on tavapäraselt oodatud «sobivat», natuke melanhoolset, romantilise kallakuga miniatuurproosat ehk siis kodu- ning perekonnaelu kangastusi.

Bergi jutustaja iroonia ja kelmus seisab selles, et just nais-Dracula kehatust, Veskitont, lööb kirjandusturu piirimail läbi — teda on millegipärast tarvis nii noorteajakirja kirjandustoimetajale kui ehk isegi Juhaniatele. Teisel tasandil on Bergi jutustuses muidugi tegemist alateadvusega ja selle üldisema rolliga loomisprotsessis: Veskitondi varasemate külaliste hulgas on naispoeet, kes viljeleb lembe- ning looduslühirikat, aga kes kõigi hoiatuste kiuste piilub kirjutustuba ja rottide ruumi eraldava kardina taha, saab sellest õudse elamuse ja hakkab siis ise nahkhiirtest ja salamõrtsukatest kirjutama. Luu-

Tiina Kirss Tallinnas 18.07.1983.
Foto: Arno Saar.

letajannast külalise teisendit kohtame laastu «Tartu vaim» peategelas Eha-Mais (*Wellesto*-rühmituse albumis, Oulu, 1989):

Keegi ei aimanud, et noore poetessi Eha-Mai armsad nelikvärsid sünnivad prügimäel. Ometi oli see nii. (...)... Eha-Mai tundis, kuidas Võimu tänav viib teda pikkamisi loomemeeleollu, mis prügimäel, selle salapärase tulede, varjudena hülivate inimkogude, siinseal vilksatavate rotiselgade mõjul kulmineerub, vallandades Eha-Mai arhetüüpseks tembeldatud luule. Kuidas oleks Eha-Mai austajatele võinud pähe tulla, et kõik need lihtsad puhtad laulud merest, metsast, tulest, õhust, valgusest, veest ja mullast on inspireeritud prügimäe müstikast, kellelegi tarbetuks muutunud esemete mullistusest, õdusest, mida äratav mõne ootamatu leiu võigas inetus (lk 98).

Looduslüürika taga peitub ikka kummitusi, ja looduslüürikat kirjutatakse kummitusjuttude käsikirjalehe teisele poolele. Ometi nõuavad loomepinged vahel drastilisi lahendusi — Veskitont põgeneb arvustajate eest linnast maale, Eha-Mai pageb Tartu vaimust võimutseva intelligentide seltskonna eest paha aimamata Tartust Tallinna. Ometi teeb elu mõlemale pagendusele kelmikalt ringi peale. *Plus ça change, plus c'est la même chose* ...*

Rabelesin küll, et naiskirjaniku ja kirjaniku rubriikide määratlemist täpsemalt sõnastada iseendale ja Kotkajärve «metaslasele», aga olin komistanud küsimuse otsa, mille kaudu Bergi proosale lähenemine nii hõlpsamaks kui ka tülikamaks muutus. Berg ise pareeriks päris kindlasti «naiskirjaniku» nimetuse, mis talle huupi või meelega kaela riputatakse. Kerge randmeliigutusega tõukaks ta väljapakutud maski kõrvale, ja ehk joonistaks sellele huulepulgaga irtituse või kõõritavada silmad pähe. Bergi mõistes pole «naiskirjanik» ei sinisukk ega romantiline meeliskleja. Pigem grimeeriks ta end Veskitondiks või kergitaks muidu veidi õelalt kulmu oma peenutsevate või ülepakkuvate suguõdede suunas. Romaanis *Kirjutajad* leiab ta oma suhtumise kokkuvõtteks ilmeka iroonilise lause, mille kehtivus laieneks vist ka naiskirjanikele: «Nagu enamikes oma elu harjumuspäraselt ära elavates taltsa loomuga naistes, päris minuski vaistlik vihkamine kergemeelsemate suguõdede vastu» (lk 123). Naiskirjanike eripära küsimus, mis mul tol korral lahendamata jäi, kõlas Bergi vaimuvärskendavaid lühilaaste lugedes vähem tõsisena, samas aga uut moodi ahvatlevamana. Ja tahes-tahmata tungis mõtisklustesse

* Pr k: Mida enam see muutub, seda enam on ta seesama asi.

järeלקajana Woolfi essee teine juhtiv probleem, mille juurde pääseb vast alles siis, kui kindla aastasissetuleku, hariduse ja oma toa mured lahendatud on: kas on võimalik kirjutada, luua, lähtudes vihajõust, rahulolematusest, trotsist, mis alateadvusse ja mõnevõrra ka teadvuse soppidesse imbunud ja sadestunud on? Või tuleb Raev — mis Woolfi arvates kunstiteoses iluvigu tekitab — enne pesukotta saata, tal nägu hoolikalt puhtaks küürida ja siis ettevaatlikult minkida, enne kui temast Kunsti saab tegema hakata, veel enam teda Kunstiks ümber kasvatada? Selles küsimuses on aimata Maimu Bergi pikemate ajalooaineliste jutustuste mõõtkava, olgu neis jutustajaks mees või naine.

II

Kui jutustuses «Veskitont» oli tegemist loomistingimustega, eriti «naiskirjaniku» seisukohast, siis ka Maimu Bergi 1987. a ilmunud romaanis *Kirjutajad* on kesksed suhted loovate ning luuatahtvate naiste vahel, millele lisanduvad armastuse ning kodumaa-tuse probleemid. *Kirjutajate* ajalooline aines-tik on XVI sajandil elanud Barbara von Tisenhusen, mõisapreili, kes jagas oma sadistlikku armastust ka endale seisuse poolest ebasobivate meestega. Barbara armulugu mõisakirjutaja Bonniusega lõpeb traagiliselt — mõisapreili hukatakse ta suguvõsa meespere poolt. Eesti ajalugu tundvale lugejale pole Barbara von Tisenhusen sugugi mitte võõras kuju — temast on juttu Balthasar Russowi *Liivimaa kroonikas*, ka on temast novelli kirjutanud Aino Kallas. Tubina samanimeline ooper Jaan Krossi libretooga mängis käesoleval suvel Tallinnas.

Bergi Tisenhuseni-romaanid teeb huvitavaks raamjutustus, eel- ning järellugu, mis seostab XVI saj mõisapreili elu tänapäeva saksa ning eesti naiste omadega, moodustades elulugude ahelikku. Reisil Weimaris koos tütre Mari-Liisiga saab jutustaja-Berg Schilleri majamuuseumis tuttavaks kunstniku Ilse Eulitziga, kes talle omakorda tungivalt soovib kohata Herderi muuseumis töötavat Christiane Mannket. Kohtumine muuseumitöötajaga on ajaloolise romaani struktuurilises plaanis žanripärane võtmepöte: on leitud käsikiri, mis ajalooliselt autentne, mis ootab ning vajab lugejat, kes selle tausta mõistaks, ja edasi vahendajat, kirjutajat, kes hoolitseks selle eest, et ta ka teiste lugejate kätte jõuaks. Inimlikus plaanis aga on Bergi esimene kohtumine saksa daamiga jahedavõitu ja asjalik; saksakeelne käsikiri, mille ta Bergi kätte — oletatavasti selle eesti päritolu tõtu — usaldanud on, olles selle lugemise hõl-

bustamiseks moodsasse saksa keelde ümber pannud, ongi Barbara von Tisenhuseni lugu, eesti pärisorjast preestriõpilase Antoniuuse poolt ülestähendatuna. Raamjutustuse klambrite vahele sulgub XVI sajandi mõisapreili elulugu ning tema keskkonna kroonika, nii aadlike kui ka pärisorjade oma.

«Käsikirja» juurde asudes võib lugejal üsna varsti tekkida vastakaid tundmusi selle mina-jutustaja suhtes, kelle toonist on aimata varjatud, vaevusummutatud pingeid. Preestriõpilane Antonius teeb oma ülestähendusi mälu järgi ja maapaos, kus ta vana mehena juba pikemat aega on viibinud. On ka selge, et talle avaldus noore poisina Barbara von Tisenhuseni lummus, seda juba esimesest juhuslikust kohtumisest saadik. Sümbolise seotub esimene kohtumine mängukaardiga, mille poisid leiab teetolmu seest pärast lossiratsanike mõõdakihutamist: «Tolmus vedeleb midagi värvilist, üks tillukene pilt, mille üks külg on kirju, teisel aga seisab musta risti all naine ihualasti, ainult sulgedega kübar peas ja ühe reie ümber pael» (lk 18). Barbara, ise tol korral alles pisike tüdruk, kes aga oma seisusest ja võlust teadlik, alandab orjapoissi, tõmmates talt vöönoori ja hurjutades ta koera. Poisid tekitab juhtunu ebamääraseid ja vastukäivaid tundeid: Barbara külgetõmbav jõud on ka eemaletõukav, erootiline fastsinatsioon sõltub väikesest tüdrukust sähvavast sadistlikust välgust. Kui Antonius paneb kirja neipõlve jõudnud Barbara julmad võimutsemised meeste üle, ta vägistamise Antoniuuse isa poolt — mille otseseks ning vahetuks tagajärjeks on Antoniuuse pere hukkumine tulekahjus — murrab ta oma kirjutamisega omakorda kiriklikku tabu, kuna ta oli lossirahva poolt määratud Barbara pihisaks. Barbara pihisladuste päevavalgele toomine on kättemaksu jätk, mille esimese järgu viis Antonius läbi Barbara reetmisega ta perele, kui too end põgenikuna Antoniuuse kirikus varjas. Antoniuuse jutustajatooni pinnapealse tuimuse taga peitub jõhkruks, selles vibaleb Barbara sadismi vari. Antoniuuse erootiliselt ambivalentne suhtumine Barbarasse teeb sisseelamise nii Barbara kui ka ta orjapoisist pihisaa isiksusse lugejale keeruliseks. Sellest ebamugavustundest jutu emotsionaalselt lameda pealiskihhi alla summutet kirgese suhtes võibki idaneda lugejas kahtluseiva käsikirja ning selle autori suhtes. Vaevumärgatav, alateadlik kahtlus ei tarvitse kaugele areneda, kuid olles Barbara julma saatuse lõpuni jalgilnud, ning jõudes tagasi raamjutustuse «kaldale», leiab lugeja, et ka käsikirja «esimene» lugeja Berg jagab seda kahtlust, mille ta esitab terava küsimusena kohtumisel Christiane Mannkega:

«Kas teile ei ole pähe tulnud võimalus, et käsikiri on siiski kirjutatud palju hiljem, kui oletatav autor elas? Kirjeldatavad sündmused peaksid jääma vahetult Liivi sõja eelsesse aega, s. o. XVI sajandi esimesse poolde, aga sel ajal ei kirjutatud nii, ma arvan... Kogu kirjatükk on minu meelest... kuidas seda öelda, ... tugevate romantismi mõjudega.»

«Ei, käsikiri on ehtne. On tehtud asjatundlik ekspertiis ja dateeritud enam-vähem viie-aastase täpsusega. Mis aga sisusse puutub, ma ju ütlesin, et panin ta teie jaoks kaas-aegsesse keelde» (lk 120).

Kahe naise jutuajamises valitseb esimesest rünnakust peale varjatud pinget, seal nagu varitseks jahikoer mingi peidetud tasandi jälil. Vestlejad vahetavad omavahel jahikoera ning metslooma maske, kandes neid kordamööda, peamiselt aga on Berg koera, Mannke jälititava metslooma osas. Bergis, kes uudishimu ning ebamugavuse tundesegule vaatamata seda kummalist saksa daami edasi usutleb, ilmneb hundikoera verejanulisus. Ta sirgjoonelised robustsed vastused Mannke küsimustele sihivad illusioonide, eriti romantiliste illusioonide purustamisele. Bergi jutt, ta pisut kärsitud küsimused, ta umbusklikkus teise naise suhtes meelitavad tolle illusioonid ning ka ta isikliku elu põimingu nähtavale. Mannke mängib omalt poolt rünnakule kaasa vaevu summutatud pinevusega. Vestluses võimenduv «mittetahtlik tahtlikkus» signaalseerib, et vestlejate alateadvustes liiguvad rahutud soovused, algul riivamisi, siis järjekindlalt astutakse neile lähemale. Jälitamise-põikleamise rütm kiireneb, kui kaks naist asuvad käsikirja Barbarakehastuse juurde, ilukirjanduslike Barbara von Tisenhuseni kujutluste juurde üleüldse, seekaudu keelatud ning lubatud armastuste valdkonda.

Bergi ja Mannke juttu pealt kuulates saame aru, et selles mängib isiksuste ülekanne, nagu see alateadlikult või vaevu teadlikult meis endis toimub, kui elame kirjandusteosesse sisse, samastades endid tegelastega, sobitades end nende rollidesse. Psühhoanalüütikud nimetavad seda protsessi — mis kohati ka kohtuprotsessina mõjub — transferentsiks. Lugeja elu- ning lugemiskogemusest tulenevate tõrjutuste, sallimatuste, peidetud hirmude varjudemäng kerkib pinnale, nii sünnib ka Mannke ja Bergi mõttevahetuse. Kui juttu on käsikirja ja tema autori autentsusest, siis Bergi kommentaaridest tajume, et ta aimus käsikirja anakronistlikkuse kohta puudutab pigem tegelaskonna mõtte maailma kui käsikirja kirjanduslikku stiili või miljöökirjeldusi; põlvkondlikust asetusest ning Bergi ülimalt teravast põlvkonnatajust tingitud transferents nihutab tema jaoks Antoniuuse isiksuse kaasajale palju lähemale:

«Olen peaaegu valmis uskuma, et selle loo on kirjutanud eestlane, meie praeguse mees-intelligentsi tüüpiline eelkäija. Passiivne, arutlev, kõhklev ja muganduv pehme intelligent» (lk 120).

Naistegelase, Aino Kallase Barbara suhtes on transferents toimunud mõlemas luges, nii Bergis kui ka Mannkes. Bergi kui kirjaniku ning naise hinnang Antoniuse Barbara von Tisenhusenile kõlab rängana, ning seda ta ka ise taipab ja osaliselt tunnustab. Käsikirja «romantismi» suhtub Berg põhiliselt tõrjuvalt, eelistades hoopis praktilisemat ning robustsemat lähenemist nii loomisprotsessile kui armastusele. Ta kirjeldab oma suhtumist Barbarasse «loiu, passiivse pahameelena» (lk 123). Ühest küljest õigustaks Bergi arvates armastus eetilistest tõekspidamistest üleastumisi vaid siis, «kui armastus on puhas ja rikkumata». Barbara armastus oli aga sellest kaunist ideaalist kaugel: «Mina ei usu legende õrnahingelistest süütult kannatavatest langenud naistest. Hoor on hoor, teda ei või usaldada, sest ta ei tunne ennast isegi. Kõhklematult võib ta tunded peenrahaks vahetada, kui tal on võimalus oma kirgi rahuldada. Selline oli ka Barbara» (lk 123). Kui Mannke edasi küsib, kas Berg oleks Barbara üle samal moel kohut mõistnud kui Barbara vend, vastab Berg nii kirjanikuvaistu kui ka naise vaatevinklist:

«Oh, minge ikka, minu arust karistas Bonniuse reetlikkus Barbarat piisavalt. Ainult et kangelannat teha temast ka ei tasu. Ma olen nõus, et temas on isegi mõningaid meeldivaid jooni, aga sellest pole suurt kasu, sest kokkuvõttes on ta ikkagi kergemeelne ja sõge ning sellisena paratamatult hukkumisele määratud. Tänapäeval käivad taolised naised sagedasti alla, hakkavad jooma. Muidugi, praegusel ajal leidub eriti palju õrnatundelisi inimesi, kes leiavad niisuguste naiste frivoolsuses looduslapse vabadust, teatud loomingulist impulssi või koguni jumalikku sädet. Jama! Enamasti on need naised tavalised hüsteerikud või haiglaselt lodevad inimesed, keda tuleks ümber kasvatada või ravida...» (lk 123).

Aga transferentsil on veel kolmas tasand — Mannke, olles pinnale meelitanud Bergi tumedamad tunded, muuhulgas ta kärsitu hukkamõistu Barbarale, hakkab jutustama käsikirja tekkeloo katte all oma elulugu, valgustades sealjuures 1941. a pärast oma mehe surma kohatud austajat ning eemale tõrjutud armastust. Kas siin kuuleme vooruslikku leske, kes on pühendunud täielikult oma pisipojale ja saavutanud pikka-mööda ka võidu oma tunnete üle? Võib küll nii tunduda. Ja kas Antoniuse käsikiri ongi siis, nagu Berg kahtlustab, hoopis Mannke pihtimus mehemaski, meesjutustaja varjunime katte all? Romaani raamjutustuse ta-

sandil toimuv kahe naise vestlus aga ei kujune pihtimuseks: Mannke, olles ennast avanud, sulgub uuesti iseendasse ja minnakse lahku. Aga kui Berg uuesti kunstnik Ilse Eulitziga kokku saab, aimab ta ära Mannke-loo peitjäänud puuduvad lülid. Eulitz viib Bergi Weimari lossi, kus seinal ripuvad kaks maali, portree ja akt, mille loojaks kunstnik Ludwig Kurz, surnud Dresdenis 1944. a.

Portree kujutas noort täidlast lihtsameelset naist istumas, prisked käed süles risti. Vaatamata üldisele pehmusele ja koguni naiivsusele oli pildis ometi midagi dramaatilist, ärevat. Tuli see pildi erilisest valgusest või esimesel pilgul peaaegu tabamatust hirmust naise pisut pungis silmades?

Ka akti mäletasin ma hästi — habras naine lamas kõhuli rohul Bouchet' kuulsalt pildilt tuntud poosis. Naise nägu polnud näha, paisis ainult kõrv, natuke põske ja lõuga, muu varjasid heledad sassis juuksed. Portree oli maalitud kunstniku surma-aastal, akt mõni aasta varem (lk 133).

Eulitz seletus kunstnik Kurzi saatuse kohta ühtib mitmeti ülituttavate saksa ajastuning saaturooniatega — lugudega andekaist inimestest, kes fašismi hukutavasse voolu sattusid ja kelle töödest on liiga vähe säilinud, et kunstiajaloolased nende tõelist väärtust hinnata saaksid. Sõja-aastate *Künstlerroman*'ides — võiks öelda isegi ühes sellises tüüpomaanis — ohtralt esinevad süžeed... Niisuguseid lugusid oli tol ajal ning tolaeegse režiimi all ju nii palju, et vaevalt Kurzi oma nende hulgas silma torakaks. Meenuv Hannah Arendti sõnusti väljendit «kurjuse banaalsus»; see argipäevast eraldamatu ning argiseks summutatud kurjus oligi see, mis toimis hävitajana kõigis neis «tavatragediades». Kunstnikule piisas sellest, et ta «nagu oma piltides, nii ka oma igapäevases elus nimetas julmust julmuseks, ülekohtu ülekohtuks, rumalust rumaluseks» (lk 135). Kuid kahes pommitamistest-põlemistest päästetud maalil on Bergile sellegipoolest midagi lummavat. Eulitz seletuse järgi arvatakse portree olevat Kurzi naise kehastus, kuid akti jaoks olla poseerinud tundmatu modell — ehk siis Christiane Mannke? Kas Bouchet' stiilis aktiõuendile on maalitud Mannke elu saladus?

Ehkki ootamatu seos aktiga lahendab mõnegi keerukuse Mannke südame- ning saatuseloos, Bergi romaani seisukohast paneb puuduv lüli raamjutu ning käsikirja piirjooned kihama uutest ning kaugemaleulatavatest võimalikest seostest tekstide ning kirjutajate vahel. Kas ei leidu Kurzi aktimaalis ka mitte Antoniuse mängukaardi peitepilt, nii nagu Antoniuse loos on Mannke eluloo peitepilt, mis siis omakorda haakub Bergi enda elulooga, ta olulise otsusega kodumaa

ning elukoha suhtes, tõmmates tekstide peeglimängu kaasa paralleelid kahe maapaos viibiva eesti rahvusest kirjutaja — Antoniuse ning Bergi vahel? Lugejale hakkavad ilmema kattuvused Antoniuse loo ning Weimari loo, ajaloolise ning kaasaegse jutustuse vahel. Vahendavaks probleemiks on siin küll kodumaa ning paguluse — ehk ka rängemal kujul kodumaatuse — küsimused, dilemmad, mille lahendamisel ning lahendamiseks Berg oma kolmandal Weimari-reisil viibib. Tähelepanelik lugeja võtab siinjuures juba arvesse, et kui lapsepõlvemälestused ning koduigatsus asuvad romaanis sõnastatuna üsna pinna lähedal, siira otsekoheusega välja pakutuna, siis võib ka see pinnalisus petlikuks osutada, andes pelgupaika sügavale võõrastusele ja vaenule asukohamaa tavade vastu, mille ilmingud lisasid sappi või isegi salamürki Mannke ja Bergi viimastele vestlustele. Lõpuks esindavad Kurzi kaks säilinud maali kahte võimalikku ning ka prototüüpset naisekehastust — portreena ja aktina, abikaasana ning armukesena, legitiimse ning väljaspool legitiimsust toimiva armastuse objektina; kahte naisena elamise-eksisteerimise võimalust. Kui Bergi romaan on raamitud portree, siis kelle oma? Kus lõpeb raam ja kus algab maal, kumb kummasse sulgub, kumb kumba ümbritseb?

Miks ja milleks kirjutatakse, ja kellele? Kas Bergi käte vahelt läbikäinud käsikiri on «võltsitud käsikiri», elukurnatud vanema naisterahva armuprojektsioon? Või osutab võltsitud käsikiri hoopis võltsitud ajaloole, kaasaegsele või pärisorjusaegsele? Või on tõlgendamine ning kirjutamine üleüldse ning läbinisti võltsingute ning nende lahtiharutamiste keeruline mäng, sihikindel, kuid tinglik, tõsine ning samas juhuslik, samade riskidega seotud kui kaardimäng ikka? Ning «kirjutajad» on nad ju kõik — Bonnius, pagulane Antonius, Mannke, Berg ise ... Kirjuta-

takse nii teiste eest kui teistena, lastes jutustaja-kujul pakkuda varju kirjaniku muutlikele minadele, Antonius Mannkele, Mannke Bergile. Lugemisjärgsetesse mõtisklustesse tungib ohtralt uusi küsimusi nii kirjaniku isiku soo kui tema poolehoiu kohta. On ju mehed aastasajandeid kirjutanud «kirjaoskamatute» naiste eest, jätnud oma pitseri kombuluseadustele ning sellele ametlikule moraallile, mille abil perekondlik raev ja kättemaksuhimu Barbara hukkamise eest hoolt kandsid. Kas Antonius või Antoniuse-maskis Mannke annab Barbarale sõna, või sõnastab vaid Barbara kaudu iidselt painavaid probleeme? Ja kui Berg, esimene ning viimane lüli autorite ahelikus, ongi see, kes kirjutab Barbara eest, siis kuidas midu, kui mitte lähtudes iseenda häirivast ambivalent-sist selliste naiste ning naistegelaste suhtes, ambivalent-sist, mida kriitikute-psühhoanalüütikute leksikon ei suuda kustutada ega «kaitsemehhanismi», «katarsise» või muude rubriikide abil taltsaks manada?

Olles sattunud kirjutajate lummusesse, nende aheliku valdusesse, võiksime lõpetuseks tuua võrdkujude, mis kehtib nii Bergi kaasaja-ainelise proosa kui ka ajalooliste romaanide kohta. Berg suunab meid elule vaatama läbi tagurpidi pööratud teleskoobi, mitte projektsiooni, vaid vastuprojektsiooni kaudu, võimaldades meil sealjuures (kas või vilksamisi) näha oma eludes peituvaid ristmikke ja tihnikuid teadlikuma lugejana, teadvustades muu hulgas transferentsi keerulisust. Ja Bergi naistegelaste probleemid, kehastused, nende raevu laadid, ning loova raevu ilmingud neis kui kirjutajais tasuksid edasiuurimist, eriti seoses põlvkondliku probleemistikuga, mida Berg terasemalt, kohati ka palju julgemalt käsitlusele võtab, kui seda tema kaasaegsed meessoost kirjanikud on teinud. Neil teemil jutu jätkamiseks jääme ootama Maimu Bergi novellikogu peatset ilmumist.

TORIL MOI

FEMINISTLIK KIRJANDUSKRIITIKA

Niisuguse sissejuhatava essee lugejad võivad sellelt õigusega oodata vastust küsimusele «Mis on feministlik kirjanduskriitika?» Ühed eelistaksid võib-olla, et vastus oleks vormistatud uurimuseks kogu selle aineala kohta tema tekkimisest saadik; teised ootavad võib-olla sedalaadi kriitika fundamentaalsete eelduste teoreetilist arutamist. Kuigi käesolev peatükk on lähemal viimaste ootustele, riskib ta valmistada pettumuse mõlemale rühmale. Sest küsimus, millele ta vastama asub, on tegelikult spetsiifilisem: «Mida tähendab sõna «feministlik» väljendis «feministlik kirjanduskriitika?» Viimase kümne aasta jooksul on feministid kasutanud termineid «feministlik» /*feminist*/, «naissoost, nais(te)-» /*female*/ ja «naiselik» /*feminine*/ väga mitmel eri viisil. Üks käesoleva peatüki põhiülesandeid on osutada, et ainult nendevaheliste erinevuste selge mõistmine võib näidata, mis sugustel poliitilistel ja teoreetilistel küsimustel on tegelikult tänapäeva feministlikus kriitikas otsustav tähtsus. Kõigepealt teen ma ettepaneku eristada feminismi kui poliitilist seisukohta, naissoolisust /*femaleness*/ kui bioloogilist seika ja naiselikkust /*femininity*/ kui kultuuri kaudu määratud omaduste hulka.

Feministlik

Sõnad «feministlik» ja «feminism» on poliitilised sildid, mis näitavad toetust 1960. aastate lõpul tekkinud uue naisliikumise eesmärkidele. Feministlik kriitika on seega poliitilise diskursuse eriliik — patriarhaadi ja seksismi vastase võitlusega seotud kriitiline ja poliitiline tegevus, mitte lihtsalt huvi soo vastu kirjanduses, vähemalt mitte siis, kui see huvi ei esine enamana kui järjekordse põneva kriitilise lähenemisviisina, samas reas huviga mere-kujundite või sõja-metafooride vastu keskaja luules. Feministliku kriitika poliitilise iseloomu tõttu olengi ma otsustanud mitte anda pelka kokkuvõtet mitmesugustest feministlikus kriitikas kasutatud lähenemisviisidest — niisugune esitus taandaks feministliku kriitika vaid järjekordseks metodoloogiliste võtete kogumiks. Minu seisukoht on, et feministlik kriitik võib kasutada kõiki meetodeid ja teooriaid, mis talle meeldivad, kui nad vaid tema poliitikaga kokku sobivad. Feministide leeris esineb

muidugi erinevaid poliitilisi vaateid. Minu eesmärgiks ei ole siin mitte püüda neid erinevusi ühtlustada või ühtseks tervikuks koondata, vaid lihtsalt toonitada, et tunnustusväärne feministlik kriitika ja teooria peab olema mingil viisil oluline sugudevaheliste ühiskondlike, institutsionaalsete ja isiklike võimuhete uurimisele — sellele, mida Kate Millett oma teedrajas uurimuses on nimetanud *seksuaalpoliitikaks*. Milletti jaoks «on poliitika olemuseks võim», ning feministlike kriitikute ja teoreetikute ülesandeks on näidata, kuidas meeste valitsus naiste üle (niisugune on tema lihtne ja paindlik patriarhaadi-definitsioon) määrab «võib-olla meie kultuuri kõige läbivama ideoloogia ja tema kõige fundamentaalsema arusaama võimust».¹

Kooskõlas Milletti lähenemisviisiga on feministid olemasolevad kriitikameetodid politiseerinud², ja sel alusel ongi feministlik kriitika arenenud kirjandusteaduse uueks haruks. Seetõttu on feministid sattunud teiste radikaalsete kriitikutega umbkaudu sarnasesse olukorda: kõneldes oma kõrvaletõrjutud seisukohtadelt akadeemilise *establishment*'i äärealadel, püüavad nad oma kolleegide niinimetatud «neutraalsetest» või «objektiivsetest» töödest esile tuua poliitika, samuti tegutseda kultuuri *kriitikutena* sõna kõige laiemas mõttes. Nagu sotsialistid, nii võivad ka feministid teatud mõttes lubada endale tolerantset pluralismi kirjanduslike meetodite ja teooriate valikul just sellepärast, et iga lähenemisviis, mida nad saavad edukalt kohandada oma poliitilistele eesmärkidele, on alati teretulnud.

Tunnussõnaks on siin *kohandamine* loova *ümberkujundamise* mõttes. Et feminism rõhutab patriarhaalse võimu valitsevust ja kõikehõlmavust senises ajaloos, siis peavad feministid olema pluralistid: ei ole olemas puhtfeministlikku või ainult naiste ruumi, millest meie kõne võiks lähtuda. Kõik ideed, sealhulgas feministlikud, on selles mõttes patriarhaalse ideoloogiaga «määritud». Seega

¹ K. Millett, *Sexual Politics*. London, 1969, lk 25.

² Usna samamoodi kui marksistid, vt D. F. O'Gara, *Marxist literary theories*. Rmt: *Modern Literary Theory*. London, 1988, lk 166–203.

ei ole põhjust varjata fakti, et Mary Wollstonecrafti inspireerisid Prantsuse revolutsiooni meessookesksed ideed või et Simone de Beauvoir oli oma «Teist sugu» kirjutades Sartre'i fallotsentriliste kategooriate tugeva mõju all. Ka ei tarvitse ainult sellepärast, et John Stuart Mill oli meesliberaal, keelduda tunnustamast tema katseid analüüsida naiste rõhumist. Asi ei ole mingi idee algupäras (ükski neist ei ole päritolult puhas), vaid tema kasutusviis ja tulemustes, mida ta anda võib. Seetõttu ei ole asi mitte niivõrd selles, kas antud teooria on mehe või naise sõnastatud, vaid kas tema mõju saab antud olukorras nimetada seksistlikuks või feministlikuks.

Asjaolu, et meil ei ole olemas ainult naiste /female/ intellektuaalseid traditsioone, ei ole seega selles spetsiifilises kontekstis nii rusuv, kui võiks arvata. Tähtis on, kas me saame olemasolevat ainet omal viisil kasutada (kohandades) avaldada äratuntavalt feministlikku mõju. See rõhuasetus teiste mõtlejate materjali loovale ümberkujundamisele kordab mõneti seda, mida loovad mõtlejad ja autorid on alati teinud: vaakumis ei mõtle keegi hästi, keegi ei elagi selles. Ometi süüdistavad feministid meesharitlasi tihti naiste ideede «varastamises», nagu tõendab näiteks pealkiri, mille Dale Spender on andnud ühele oma paljudest raamatutest — «Naised ideedega, ja mis mehed nendega teinud on» (*Women of Ideas and What Men Have Done to Them*; London, 1982). Ent kas me saame süüdistada mehi naiste ideede «varastamises», kui me samal ajal valjuhäälselt pooldame kõigi ideede feministlikku kohandamist? Spenderi raamat uurib ilmse intellektuaalse ebaaususe juhtumeid: seda, kuidas mehed esitavad naiste ideid enda omade pähe, ilma laenamist ühelgi viisil tunnustamata, mida tuleb nimetada selgeks näiteks patriarhaadi laiahaardelisest katsest naisi vaikima sundida. Feministid arutavad traditsioonilisi ideid kohandades avalikult selle ainese eelduste või strateegiate üle, mida nad kasutada või ümber kujundada tahavad: ei tule kõne allagi soovitada kohandada teisi teooriaid **vaikides**. (Paljud feministid taunivad kujutlust, et mõtteid võidakse pidada kellegi isiklikuks omandiks. Kuigi ma jään selle vaatega nõusse, on ikkagi oluline kritiseerida teistelt saadud mõjude esitamist **enda omandana**: niisugune teguviis võib intellektuaalse omanduse ideoloogiat ainult tugevdada.) Poliitiliste tegutsemismotiividega kriitikutena püüavad feministid oma tööde poliitilist konteksti ja tagamõtteid selgesti välja tuua, just nimelt selleks, et seista vastu patriarhaalse võimupoliitika vaikivale tunnustamisele, mida nii tihti esita-

takse intellektuaalse «neutraalsusena» või «objektiivsusena».

Spenderi lähenemisviisi viga on selles, et ta asetab naised meeste riugaste igaveste ohvrite rolli. On küll tõsi, et mehed on paljusid naisi ohvriks toonud — intellektuaalselt, emotsionaalselt ja füüsiliselt —, kuid tõsi on ka see, et mõned neist on suutnud meeste võimule tulemusrikkalt vastu seista. Rõhutades, vajaduse korral agressiivselt, oma õigust teiste ideid omaenda poliitilistele eesmärkidele kohandada, saame hoiduda analüüsivast intellektuaalselt ja kultuuriliselt aktiivsete naiste olukorda lüüasaanu seisukohalt. Näitena sellest kultuurilisest ümberkujundustööst võime viidata paljudele naistele, kes on võtnud endale ränga ülesande teha Freudi psühhoanalüüsist tõeliselt feministlike analüüsise allikas sugupoolte vahe ja soo tõlgendamiseks patriarhaalses ühiskonnas, Hélène Cixous'le ja Luce Irigaray'le, kes on valgustaval viisil feministlikult rakendanud Jacques Derrida filosoofiat, ning Sandra Gilbertit ja Susan Gubarile, kes on põhjalikult ümber kirjutanud Harold Bloomi kirjandusteooria³. Allpool tuleb juttu kõigi nende kriitikute teostest.

Naissoost /female/

Kui feministlikku kriitikat iseloomustab tema poliitiline seotus võitlusega patriarhaalsuse ja seksismi kõigi vormide vastu, siis järelikult ei taga see, et ollakse *naissoost*, iseeneest tingimata veel feministlikku lähenemisviisi. Poliitilise diskursusena leiab feministlik kriitika oma *raison d'être*'i /olemasolu õigustuse/ väljaspoolt kriitikat ennast. See on truism, kuid siiski on vaja öelda, et mitte kõik raamatud, mis naised naiskirjanike kohta on kirjutanud, ei esinda patriarhaadvastastust. See käib eriti paljude vanemate käsitluste kohta naiskirjanikest (ajast enne 1960. aastaid), mis tihti laskuvad täpselt samalaadi patriarhaalseisse stereotüüpidesse kui need, mille vastu võitlevad feministid. Naissoo traditsioon kirjanduses või kriitikas ei tarvitse tingimata olla feministlik.

Teravas essee teemal «Kas naiste romaanid on feministlikud romaanid?» käsitleb Rosalind Coward *feministliku* kirjanduse üldlevinud segiajamist *naiste* kirjandusega, seda nii naisliikumise keskel kui ka kirjastustegevuses ja teistes suhtlemiskanalites. «Ei saa kuidagi öelda, et naiskesksetel kirjatöödel oleks mingit paratamatut seost feminismiga,» väidab Coward. «Millisi ja Booni romantilised romaanid on naiste kirjutatud, neid loe-

³ S. M. Gilbert, S. Gubar, *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven (Conn.), 1979.

vad naised, neid müüakse naistele ja nad räägivad naistest. Ometi ei ole midagi kaugemat feminismi eesmärkidest kui need fantaasiad, mis tuginevad selliseid romaane nii sageli iseloomustavale soo-, rassi- ja klassialandlikkusele.»⁴ Feministlike tekstide ja naiste tekstide sagedase ära vahetamise taga seisab enesestmõistetavaks peetavate oletuste keerukas võrgustik. Näiteks eeldatakse tihti, et mõne naistele iseloomuliku kogemuse kirjeldamine on juba iseenesest feministlik akt. Ühelt poolt on see ilmselt õige: kuna patriarhaat on püüdnud naisi ja naiste kogemust alati vaikima sundida ja alla suruda, siis arusaadavalt on nende nähtavale toomine tähtis patriarhaadvastane strateegia. Teiselt poolt aga saab naiste kogemust nähtavaks teha ka võõrandaval, eksitaval või madaldaval viisil: Millsi ja Booni kirjeldused naiste armastusest või Anita Bryanti heteroseksuaalse armastuse ja emaduse ülistused ei ole naistele üldsegi mitte emantsipeeriv lugemisvara. Ekslik usk kogemusse kui feministliku poliitika olemusse tuleneb varasemast rõhuasetusest teadlikkuse tõstmisele (*c-r* = *consciousness-raising*) uue naisliikumise poliitilise põhialusena. Asi on selles, et teadlikkuse tõstmine, mis on ju rajatud «representatiivse kogemuse» mõistele, ei saa iseenesest olla ühegi poliitika aluseks, sest igasugune kogemus on avatud vasturääkivale poliitilistele tõlgendustele.⁵ Tundub, et tänapäeval on paljud feministid seda mõistnud. Rosalind Coward väidab isegi, et *c-r* rühmad ei ole naisliikumises enam juhtivad: «Enamasti ei ole teadlikkuse tõstmine enam feminismi tuumaks; väikesed rühmad, mis asuvad feministlikus poliitikas ikka veel keskel kohal, on praegu tihti kas kampaaniaid korraldavad või uurimiserühmad.»⁶

Uskuda, et ühine naiskogemus iseenesest kutsub esile naiste olukorra feministliku analüüsi, tähendab olla korraga poliitiliselt naiivne ja teoreetiliselt ebateadlik. Samade kogemuste olemasolu kellegi teisega ei taga mingil viisil poliitilist ühisrintet: miljonid sõdurid, kes I maailmasõja ajal kaevikus kannatasid, ei muutunud pärast seda sugugi mitte kõik patsifistideks — või sotsialistideks või militaristideks. Õnnetuseks ei ole sünnituse või pahade päevade kogemus ei kõigile naistele ühine ega kaldu ta ka eriti suurt poliitilise vabanemise soovi sisenda-

ma, vastasel korral oleksid naised Maa palge ammugi teiseks muutnud. Kuigi patriarhaadivastastusest tulenev naiskogemuse rõhutamine on feminismi oluliselt kujundanud, ei saa teda kui poliitilist teooriat taandada selle kogemuse peegelduseks või saaduseks. Marksislik arusaam teooria ja praktika paratamatust dialektilisest seosest kehtib ka seose kohta naiskogemuse ja feministliku poliitika vahel.

Et nii paljud feministlikud kriitikud on eelistanud kirjutada naisautoritest, on niisii küll otsustav poliitiline valik, kuid see ei määratle feministlikku kriitikat. Feministlikule kriitikale ei anna tema (suhtelist) ühtsust mitte ta objekt, vaid ta poliitiline vaatekoht. Seega ei takista miski feministlike kriitikuid käsitlemast meeste kirjutatud raamatuid, nagu nad on seda ka teinud 60. aastate lõpust tänapäevani. Et nimetada vaid üksikuid: Kate Millett paljastab oma teedrajavas raamatus «Seksuaalpoliitika» (*Sexual Politics*) meeskirjanike, näiteks Norman Maileri, Henry Milleri, D. H. Lawrence'i fundamentaalset seksismi; Mary Ellmann käsitleb raamatus «Naistest mõeldes» (*Thinking about Women*; New York, 1968) vaimukalt meeskirjanduskriitikute seksistlikke kombeid, ja Penny Boumelha analüüsib oma raamatus «Thomas Hardy ja naised» (*Thomas Hardy and Women*; Brighton, 1982) Hardy seksuaalideoloogiat.

Viimane probleem, mis feministlikkuse ja naissoolisuse eristamisest kerkib, on küsimus, kas ka mees võib olla feminist või feministlik kriitik. Kui feministid ei pea käsitlema ainuüksi naissoost autoreid, siis ei tarvitse nad võib-olla ka naissoost olla? Põhimõtteliselt on vastus sellele küsimusele kindlasti jaatav: mehed võivad olla feministid, kuid nad ei saa olla naised, samuti nagu valged võivad olla rassismi vastu, kuid nad ei saa olla neegrid. Patriarhaadi tingimustes kõnelevad mehed alati naistega võrreldes teistsuguselt *positsioonilt*, ja nende poliitilised strateegiad peavad seda arvestama. Praktikas peaks isehakanud feministlik meeskriitik endalt seepärast küsima, kas ta mehena feminismitöösti meie praeguses olukorras kasu toob, kui ta selssele ainsasse kultuurilisse ja intellektuaalsesse ruumi, mille naised on «tema» meestekeskses distsipliinis endale loonud, vägisi sisse tungib.

Niinimetatud meesfeministidest kriitikute loodud tegelik kriitika, vähesed erandid välja arvatud, ei ole päriselt veenev. Näiteks K. K. Ruthven lükkab oma raamatus «Feministlik kirjandusteadus» (*Feminist Literary Studies*; Cambridge, 1984) selgelt tagasi mõtte, nagu võiks feministlikul kriitikal olla midagi ühist feministliku poliitikaga: «Mulle

⁴ R. Coward, *This Novel Changes Women's Lives: Are Women's Novels Feminist Novels?* «Feminist Review» 1980, nr 5, lk 230.

⁵ Käsitlust niisuguste poliitiliste erinevuste kohta Ameerika feminismit vt H. Eisenstein, *Contemporary Feminist Thought*. London, 1984.

⁶ R. Coward, *This Novel Changes Women's Lives*, lk 237.

tundub,» kirjutab ta, «et ükskõik mida muud feminism ka on ja mis eesmärgid teenivaks ta end peab, niipea kui ta astub kriitilise diskursusena kirjandusteadusse, on ta vaid veel üks raamatutest kõnelemise viis teiste seas» (lk 8). Kaaneannotatsiooni järgi on Ruthveni «särav uurimus» kirjutatud «tasakaalukalt, erapooletult seisukohalt». Naistel, annab autor kaalukalt mõista, on niisuguse voorusliku neutraalsuseni hoopis raskem jõuda:

«Mõnes suhtes on meeltest feministliku kriitika naeruväärseid ilminguid kergem taunida kui naistel, lihtsalt sellepärast, et radikaalse feminismi heidutav retoorika kuulub iga feministliku diskursuse suhtes tugevasti kriitilise naise separatistliku neegri-retoorika «valgeperselise neegri» vasteks» (lk 14).

See «tasakaalukas» käsitlus, täielikult «erapooletu» oma omakasupüüdmatas vaates radikaalsetele feministidele kui kriiskavatele, hirmutavatele ja potentsiaalselt kastreerivatele elukatele, kubiseb «feministlikest terroristidest», kes püüavad oma «möödukaid» õdesid «heidutava retoorikaga» vaikima panna. Ainuüksi see Ruthveni retoorika (tema lõhestuslikkus, agressiivsus, üleolevad žestid) peaks panema iga feministi kahtlema tema hinnangutes kui teejuhis feministliku kriitika põhiprintsiipide juurde.

Naiselik /feminine/

Kui naissoolisuse segiajamine feminismiga ähvardab poliitiliste püünnistega, siis mitte vähem ei kehti see tagajärgede kohta, mis tekivad naiselikkuse taandamisel naissoolisusele. Paljude feministide hulgas on juba ammu saanud kombeks tähistada sõnadega «naiselik» ja «mehelik» sotsiaalseid konstruktsioone (kultuuri- ja ühiskondlike normidega kehtestatud seksuaalsus- ja käitumismalle), ja reserveerida sõnad «naissoost» ja «meessoost» sooerinevuse puhtbioloogiliste külgede tarvis. Niisiis, selle kasutusviisi puhul tähendab «naiselik» kasvatust /nurture/ ja «naissoost» loodust /nature/. «Naiselikkus» on kultuuriline konstruktsioon: naiseks ei sünnita, vaid saadakse, nagu ütleb Simone de Beauvoir. Selles perspektiivis nähtuna seisneb patriarhaalne rõhumine teatud sotsiaalsete naiselikkuse-standardite pealesurumises kõigile bioloogilistele naistele, just nimelt selleks, et panna meid uskuma, et valitud «naiselikkuse»-standardid on loomulikud /natural/. Nõnda saab naist, kes keeldub neid norme rahuldamast, kuulutada ühtaegu ebanaiselikuks ja ebaloomulikuks. See, et need kaks terminit (naiselikkus ja naissoolisus) põhjalikult segiaetuks jääksid, vastab patriarhaadi huvidele. Teisiti öeldes, patriarhaalne võim tahab, et me usuksime, nagu eksisteeriks naissoolisuse olemus, mida nime-

tatakse naiselikkuseks. Feministidel seevastu tuleb see segadus lahti harutada, seetõttu peavad nad alati rõhutama, et kuigi naised on kahtlemata naissoost, ei tähenda see veel sugugi, et nad peaks olema naiselikud. See on ühtviisi nii, defineeritagu siis naiselikkust mõnel vanal patriarhaalsel või uuel feministlikul viisil. Essentsialism (siin: usk etteantud naisloomusesse) tuleb lõppude-lõpuks alati kasuks neile, kes tahavad, et naised kohandaksid end ettepiiritletud naiselikkuse-mallidega. Biologism tähendab selles kontekstis usku, et niisugune olemus on bioloogiliselt ette määratud. Vähem essentsialistlik aga ei ole arvamus, et on olemas ajalooliselt või sotsiaalselt määratud naissoo olemus.

Agaga kui me määratleme feminismi, nagu pakutud, poliitilise seisukohana ja naissoolisust bioloogilise seigana, siis seisame ikka veel probleemi ees, kuidas määratleda naiselikkust. «Kultuuri kaudu määratletud tunnuste kogum» või «kultuuriline konstruktsioon» võivad paljudele tunduda ärritavalt ähmased. Näib, et sellisesse anumasse saab valada mis tahes sisu; see ei näe välja nagu «õige» definitsioon. Küsitav on aga, kas feministidel on üldse soovitatav püüda naiselikkuse tähendust fikseerida. Patriarhaat on välja arendanud terve rea «naiselikkuse» tunnuseid (leebus, häbelikkus, alistuvus, alandlikkus jne). Kas feministid peaksid tõesti hakkama välja kujundama uusi «naiselikke» voorusi, ükskõik kui soovitavaid? Ja kui me tahaksimegi naiselikkust normatiivselt määratleda, kas ei saaks sellest siis vaid üks osa neist metafüüsilistest binaarsetest vastandustest, mida Hélène Cixous õigusega kritiseerib? (Selle üle arutleme üksikasjalikult allpool.) On oht teha naiselikkuse positiivsest, feministlikust definitsioonist naissoolisuse definitsioon ja seega taas uude patriarhaalsesse lõksu langeda. Kuigi on meeldiv kuulda, et naised on tegelikult tugevad, terviklikud, rahuarmastavad, hoolitsevad ja loovad olen did, ei ole need ülirohked uued voorused vähem essentsialistlikud kui vanad ega vähem rõhuvad kõigi nende naiste jaoks, kes ei taha mängida Emakese Maa rolli. Eeikõige on just patriarhaalne võim, mitte feminism, alati uskunud tõelisse naissoolisuse/naiselikkuse loomusesse: biologism ja essentsialism, mis alati varitsevad soovis omistada kõigile naissoost kehadele naiselikke voorusi, toob paratamatult kasu patriarhidele.

Binaarsete vastanduste dekonstrueerimine
Siiani oleme vaadelnud termineid «naissoost», «naiselik», «feministlik» ainult nende omavahelistes suhetes. Sama tähtis aga on teada poliitilisi ja teoreetilisi järeldusi, mis tulenevad eeldusest, et nad lülituvad sellis-

tesse automaatsetesse ja staatilistesse binaarsetesse vastandustesse nagu naissoost/meessoost ja naiselik/mehelik.

Feministlikkuse või *feminismiga* näib asi olevat siiski mõnevõrra teistsugune. Suhe sõnade «feminism», «seksism», «patriarhaat» vahel tundub olevat keerukam kui naissoost/meessoost või naiselik/mehelik puhul, võib-olla nende terminite poliitilise tõttu. Seetõttu ma ei väida, et järgnev arutelu binaarsete vastanduste ideoloogiast on maksev ka paarde seksistlik/feministlik või patriarhaalne/feministlik kohta, sest nähtavasti ei ole nad homoloogilised näiteks paaridega meessoost/naissoost või mehelik/naiselik.

Prantsuse feminist Hélène Cixous on esitanud väärtusliku arutluse «surmaga lõppevast binaarsest mõtlemisest», nagu ta seda nimetab. Oma kaastöös raamatule «Uuesti sündinud naine» (*La Jeune Née*; Paris, 1975) annab Cixous pealkirja «Kus ta on?» / «Where is she?/ all järgneva binaarsete vastanduste loetelu:

aktiivsus/passiivsus
päike/kuu
kultuur/loodus
päev/öö
isa/ema
mõistus/tunded
mõistlik/tundlik
logos/pathos

Tulenedes nende taga seisvast vastandusest Mees/Naine, on need binaarsed vastandused tihedalt kokku põimitud patriarhaalse väärtussüsteemiga: igäüht neist vastandustest saab analüüsida hierarhiana, kus «naiseliku» poolt nähakse negatiivsetena, jõuetuna. Bioloogilist vastandust meessugu/naissoogu /*male/female*/ kasutatakse, teisisõnu, negatiivsete «naiselike» /*feminine*/ väärtuste konstrueerimiseks, mis seejärel «naissoole» peale surutakse ja temaga ära vahetatakse. Cixous' jaoks, kes on selles asjas suuresti tänu võlgu Jacques Derridale, on Lääne filosoofia ja kirjanduslik mõtlemine praegu ja alati püsinud selle lõputu hierarhiliste binaarsete vastanduste sarja raames, mis viivad lõpuks alati tagasi fundamentaalse paari meessoost/naissoost juurde:

loodus/ajalugu
loodus/kunst
loodus/vaim
*passiivsus/aktiivsus*⁷

Neist näidetest ilmneb, et ei ole kuigi tähtis, missugune vastandipaar parajasti esile tuuakse: alati võib alusparadigmana tuvastada varjatud vastanduse meessoost/naissoost koos kindlalt juurdekuuluva hinnangu positiivne/negatiivne.

⁷ H. Cixous, C. Clément, *La Jeune Née*. Paris, 1975, lk 115 ja 116.

Tüüpilise käiguna teeb Cixous seejärel kindlaks surma tegevuspaiga selles mõtte-laadis. Et üks pool võiks tähenduse omandada, väidab ta, selleks peab ta hävitama teise. Paar ei saa jääda puutumata: ta muutub üldiseks lahinguväljaks, kus igavesti kordub võitlus tähendusülimuse pärast. Lõpuks võrdsustatakse võit aktiivsusena ja kaotus passiivsusena; patriarhaadis on meessugu alati võitja. Cixous taunib kirglikult niisugust naiselikkuse võrdsustamist passiivsusena ja surmaga, sest niiviisi ei jää naisele positiivset ruumi: «Naine on kas passiivne või teda ei ole olemas.»⁸ Kogu tema teoreetilist kavatsust, mis on suurel määral innustust saanud Jacques Derrida ideedest ja intellektuaalseist strateegiast, võib teatud mõttes kokkuvõtlikult nimetada katseks lammutada see logotsentristlik ideoloogia — kuulutada naine elu, võimu ja energia allikaks ning tervitada uue, naiseliku keele tulekut, mis lakamatult kummutab neid patriarhaalseid binaarseid skeeme, kus logotsentrism naisi rõhuda ja vaikima sundida püüdes mängib kokku fallotsentrismiga. (*Fallotsentrism* tähendab süsteemi, mis võimu sümbolina või allikana eelistab fallost. Logotsentrismi ja fallotsentrismi ühendust nimetatakse Derrida eeskujul tihti fallogotsentrismiks.) See kava kätkeb ka ise ohte: kuigi Cixous on kõnealustest probleemidest teadlik, satub ta tihti täbarasse olukorda, kui ta püüab eristada oma kujutlusi *naiselikust* ja *naiste* kirjutusest. Võib arvata vasti õigusega öelda, et Cixous' teooriad *écriture féminine*'ist / *nais-* / *naiselikust* kirjutusest / langevad pärast kangelaslikku võitlust biologismi ohtudega lõpuks tagasi omamoodi bioloogilisse essentsialismi.⁹

Kuid vastanduse naiselik/mehelik «dekonstrueerimine» Cixous' poolt on feministide jaoks siiski väärtuslik. Kui tema analüüs on õige, siis tähendaks binaarse mõtlemise kaitsmise jätkamine, kaudselt või otseõnu, feministi jaoks patriarhaalse metafüüsika piiresse jäämist. Ühtse naisoponentsiooni rivistamist võitluseks *meeste* rinde vastu ei saa seega pidada strateegiaks, millega feministid patriarhaati võita suudaks; vastupidi, see vaid toestaks sama süsteemi, mida nad lammutada püüavad. Igasugusele binaarsele mõtlemiskeemile seab Cixous vastu mitmetise, heterogeense *erinevuse*. Selle poolest

⁸ H. Cixous, C. Clément, *La Jeune Née*, lk 118.

⁹ Verena Anderson Conley arvaks kindlasti teisiti, vt V. A. Conley, Hélène Cixous: *Writing the Feminine*. Lincoln (Nebr.), London, 1984. Väitlust mõnede Cixous' seisukohtadega vt ka T. Moi, *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*. London, 1985, lk 123–126.

on ta Jacques Derrida erinevuse-, või õigemini *différance*'i-käsituse tugeva mõju all.* Derrida jaoks ei teki tähendus (tähistamine) binaarse vastanduse staatilises suletuses. Pigem saavutatakse see «tähistaja vaba mängu» kaudu.¹⁰ Just sulgedes meessoolisuse ja naissoolisuse teineteist välistavas vastandusse, väidab Cixous, sunnitakse neid astuma võimuvõitluse elu ja surma peale. Tema loogika järgi saab feministide ülesandeks *par excellence* patriarhaalse metafüüsika (usk märgi seesmise, kohalolevasse tähendusse) dekonstrueerimine. Kui me elame, nagu Derrida on väitnud, ikka veel metafüüsika valitsuse all, siis on võimatu luua kohalolulmetafüüsikast rüvetamata uusi mõisteid. Naiselikkuse uue määratluse esitamine tähendab seepärast paratamatut tagasilangemist metafüüsika lõksu.

Naiselikkus kui marginaalsus

Ent kas kogu see teooria ei aja feministe kahekordsesse ummikusse? Kas on tegelikult võimalik püsima jääda dekonstruktsiooni valda, kui Derrida isegi tunnistab, et me elame ikka veel «metafüüsilises» intellektuaalses ruumis? Ja kuidas me saame oma poliitilist võitlust jätkata, kui meil kõigepealt tuleb dekonstrueerida omaenda põhi-eeldus meeste võimust ja naiste allutatusest? Üks võimalus neile küsimustele vastust leida on vaadelda prantsuse-bulgaaria lingvisti ja psühhoanalüütiku Julia Kristeva kaalutlusi naiselikkuse probleemist.¹¹ Kindlalt keeldudes igasugusest naiselikkuse defineerimisest, eelistab ta näha seda *positsioonina*. Kui naiselikkusele seega saab üldse Kristeva mõistetes definitsiooni anda, siis on ta lihtsalt «see, mida patriarhaalne sümbolne kord kõrvale tõrjub».** See suhteotsustuslik «de-

finitsioon» on sama muutlik kui patriarhaadi enese mitmesugused vormid, ja võimaldab Kristeval väita, et ka mehi saab vaadelda sümbolse korra suhtes marginaalseina, nagu on näidanud tema analüüsid avangardistlike meeskunstnike (Joyce, Céline, Artaud, Mal-larmé, Lautréamont) kohta.¹²

Kristeva rõhuasetus naiselikkusele kui patriarhaalsele konstruktsioonile võimaldab feministidel vastustada igasuguseid fallo-tsentrismi kaitsjate biologistlike rünnakuid. Kõigi naiste naiselikkuse ja kõigi meeste mehelikkuse tingimatu eeldamine on, nagu oleme näinud, just see käik, mis võimaldab patriarhaalsel võimul määratleda mitte ainult naiselikkust, vaid kõiki naisi marginaalseina sümbolse korra ja ühiskonna suhtes. Kui naiselikkust määratletakse, nagu Cixous on näidanud, ilmaolekuna, negatiivsusena, tähenduse puudumisena, irratsionaalsusena, kaosena, pimedusena, lühidalt mitte-Olemisena, siis Kristeva rõhuasetus marginaalsusele võimaldab meil vaadelda seda naiselikkuse allasurumist pigem *positsiooni* kui olemuse seisukohalt. See, mida mingil antud hetkel marginaalsena tajutakse, oleneb kohast, kus keegi asub. Seda nihet olemuselt asukohale illustreerib väike näide: kui patriarhaadi meelest hõivavad naised sümbolse korras marginaalse positsiooni, siis võib ta tõlgendada neid kui selle korra *piiri* või rajajoont. Fallotsentristlikust seisukohast vaadatuna saab naistest siis tarviliku rindejoone esindaja inimese /*man*/ ja kaose vahel, kuid just nende marginaalsuse tõttu näivad nad alati ka taanduvat välismise kaosesse ja sellega kokku sulavat. Naistel, keda nähakse sümbolse korra piirina, on teisisõnu kõigi piirialade häirivad omadused: nad ei ole ei sees- ega väljaspool, ei tuntud ega tundmatud. Just sellelt positsioonilt läh-tudes on meeste kultuuril olnud võimalik naisi kord halvustada kui pimeduse ja kaose esindajaid, pidada neid Lilitiiks või Paabeli hooraks, kord aga tõsta neid mingi kõrgema ja puhtama loomuse esindajaiks, austada neid Neitsitena ja Jumalaemadena. Esimesel juhul vaadeldakse piiriala välise kaootilise kõnnumaa osana, teisel juhul sisepoole lahutamatut osana, — osana, mis kaitseb ja var-

¹⁰ Vt A. Jefferson, *Structuralism and post-structuralism*. Rmt: *Modern Literary Theory*. London, 1988, lk 98—121.

¹¹ Tema panusest marksistlikku kirjandusteooriasse vt D. Forgacs, *Marxist literary theories*, lk 166—203.

* *différance* — Jacques Derrida leiutatud termin, mis märglevalt ühendab kaht tähendust — 'erinevus' ja 'edasilükkamine'. Termin on loodud tähistamiseks protsessi, mille kaudu märgi tähendus tekib tänu tema erinevusele teistest märkidest, ent samas on see tähendus alati «edasi lükatud», kuna erinevusel põhinevat ei saa kunagi haarata ühekorruga kui midagi presentset, kohalolevat, vaid ta on «jalali laotatud» kõikidele keelemärkidele. *M. V.*

** sümbolne kord — Jacques Lacani poolt tarvitusele võetud termin psühhoanalüüsis, mis tähistab eelnevalt eksisteerivaid struktuure, mille sekka laps sünnib, nt sugulussidemed ja keele tähistajate-poolne külg, milles iga element omandab väärtuse tänu oma erinevusele teistest elementidest. *M. V.*

¹² J. Kristeva, *Revolution in Poetic Language*. New York, 1984. Jacques Lacani ja tema «sümbolse korra» kohta vt E. Wright, *Modern psychoanalytic criticism*. Rmt: *Modern Literary Theory*. London, 1988, lk 145—165; samuti: E. Wright, *Psychoanalytic Criticism: Theory in Practice*. London, 1984; T. Moi, *Sexual/Textual Politics*; T. Eagleton, *Literary Theory*. An Introduction. Oxford, 1983; A. Lemaire, Jacques Lacan. London, 1977. Viimane on minu jaoks jäänud kõige tõsisemaks ja hõlmavamaks Lacani vaadete esitluseks.

jab sümbolset korda imaginaarse kaose eest. On ütlematagi selge, et kumbki seisukoht ei vasta ühelegi olemuslikule tõeale naise kohta, kuigi patriarhaalsed jõud tahaksid meid seda uskuma panna.¹³

Naiselikkuse tähenduse vaatlemine nüisugusest, positsionaalsest perspektiivist näib olevat ainus viis pääseda biologismi ohtudest (segiajamine naissoolisusega). Kuid see ei anna vastust meie poliitilistele põhiküsimustele. Sest kui me nüüd *naissoolisuse* olematuks oleme dekonstrueerinud, siis tundub, et kaduma on läinud feministliku võitluse alused üldse. Oma artiklis «Naiste aeg» (*Le temps des femmes*) kaitses Kristeva dekonstruktiivset lähenemist sugupoolte erinevusele. Feministlikku võitlust, väidab ta, tuleb ajalooliselt ja poliitiliselt näha kolmeastmelisena; skemaatiliselt saab seda kokku võtta järgmiselt:

- (1) Naised nõuavad võrdset ligipääsu sümboolsele korrale. Liberaalne feminism. Võrdsus.
- (2) Naised lükkavad meeste sümboolse korra erinevuse /*difference*/ nimel tagasi. Radikaalne feminism. Naiselikkuse ülistus.
- (3) Naised lükkavad tagasi naiseliku ja meheliiku dihhotoomia kui metafüüsilise. (See on Kristeva enda seisukoht.)

Kolmas seisukoht on dekonstrueerinud naiselikkuse ja meheliikkuse vastanduse ning ründab seetõttu paratamatult identsuse mõistet ennast. Kristeva kirjutab:

«Kolmanda hoiaku puhul, mida ma tungivalt toetan — mida ma ehk ainult ette kujutan? — võib naise/mehe dihhotoomiat kui kahe võistleva olemuse vastandust mõista **metafüüsikasse** kuuluvana. Mida võib «identsus», isegi «seksuaalne identsus», tähendada uues teoreetilises ja teaduslikus ruumis, kus identsuse mõiste ise on kahtluse alla seatud?»¹⁴

Nende kolme seisukoha vahelised suhted nõuavad kommentaare. Teisal oma artiklis kinnitab Kristeva selgesti, et ta näeb neid kui tänapäeva feminisismi korraga esinevaid ja üksteist mittevälitavaid seisukohti, mitte kui Hegeli ajaloo filosoofia feministlikku varianti. Kaitsa 3. seisukohta kaht esimest välistavana tähendaks kaotada side feminisismi poliitilise reaalsusega. Meil tuleb ikka veel taotleda kohta inimühiskonnas — kohta selle võrdsete, mitte allutatud liikmetena —, ja meil tuleb ikka veel rõhutada erinevust meeste ja naiste maailmakogemuse vahel.

¹³ Kristeva teooriate poliitiliste järelduste hädavajalikkuse kriitikat selles suhtes vt T. Moi, *Sexual/Textual Politics*, lk 150–173.

¹⁴ J. Kristeva, *Women's Time*. «Signs» 1981, 7:1, lk 33–34.

Kuid seda erinevust kujundavad patriarhaalsed struktuurid, mille vastu feministid võitlevad; ja neile struktuuridele ustavaks jääda tähendaks mängida kaasa patriarhaadi mängu. Ometi, seni kui valitseb patriarhaat, jääb feministidele ikka **poliitiliselt** oluliseks kaitsa naise kui naise, töötamaks vastu patriarhaalsele rõhumisele, mis põlgab naise nimelt kui naise. Kuid «2. astme» feminisismi «dekonstrueerimata» vorm, ebaseadlikuna soodentsuste metafüüsilisusest, riskib muutuda seksismi ümberpööratud vormiks. Nii juhtub, kui võtta ebakriitiliselt üle needsamad metafüüsilised kategooriad, mis patriarhaat on kehtestanud selleks, et näidata naistele nende koht kätte ka siis, kui nendele vanadele kategooriatele püütakse omistada uusi feministlikke väärtusi. Feminisismi Kristeva moodi «dekonstrueeritud» vormi omaksvõtt jätab seetõttu ühes suhtes kõik nii, nagu oli — meie seisukohad poliitilises võitluses ei ole muutunud; kuid teises suhtes teisendab ta radikaalselt meie teadlikkust selle võitluse iseloomust. Seetõttu on dekonstruktsiooni kohandamine feminisismi poolt võimalik ja ka poliitiliselt produktiivne seni, kuni me ei hakka tema tõttu maha suruma vajadust hõlmata meie perspektiivi ka kaks esimest astet.

Naiste kriitika /*Female criticism*/

Sel taustal võiks olla kasulik jaotada tänapäeva feministliku kriitika ja teooria tegevusväli kahe põhikategooria vahel: «naiste» kriitika ja «naiselik» teooria. «Naiste» kriitika, mis iseenesest tähendab ainult kriitikat, mis mingil viisil keskendub naistele, võib siis analüüsida vastavalt sellele, kas ta on feministlik või mitte, kas ta arvab, et «naissoost» tähendab «feministlik», või vaheatab ta naissoolisuse ära naiselikkusega. Naisautorite poliitiline uurimine ei ole ilmselt veel feminisim; see võib väga hästi olla ka vaid nüisugune lähenemine, mis taandab naised huvitavate teadusobjektide staatusesse, võrdselt putukate või tuumaosakestega. Siiski on tähtis rõhutada, et meestekeskses kontekstis tuleb huvi naiskirjanike vastu objektiivselt vaadelda kui toetust feministlikule üritusele naised nähtavaks teha. See ei kehtiks muidugi ilmselt seksistlike uurimuste puhul naiste kohta. Teisiti öeldes, on võimalik olla «nais»-kriitik, olemata tingimata feministlik kriitik.

Üks näide sedalaadi lähenemisest leidub Patricia Beeri raamatus «Lugeja, ma läksin talle mehele» (*Reader, I Married Him*; London, 1974), kus autor end eessõnas selgesti feministlikest kriitikuist eraldab, sest need, kes kirjutavad «naiste vabastamise teemal», käsitlevad tema arvates kirjandust «nii, nagu oleks see hulk lendlehti, millesse omaenda

poleemika illustreerimiseks sukelduda, vajaduse korral võltsides ja välja jättes» (lk IX). Üsna ettearvatavalt ei ole niisugusele eessõnale järgnev Beeri uurimus inglise naiskirjanikest enamast kui traditsiooniline (feminismieelne) uurimus mõnedest kirjanikest, kes juhtumisi on naissoost.

Siiski on alust öelda, et angloameerika feministliku kriitika vallas kirjutab suur enamik «nais»-orientatsiooniga kriitikuid selgelt feministlikult seisukohalt. Elaine Showalter on andnud kasuliku soovitusena eristada kaht liiki kriitikat: «feministlikku kriitikat», mis tegeleb naistega kui lugejatega, ja «günokriitikat», mis käsitleb naist kui kirjaniku. Kuigi esimene tegeleb Showalteri järgi meesautorite teostega, näib, et ta jääb «nais»-orientatsiooniga kriitika piiresse selles suhtes, et teda teevad eeldatavasti naised, kelle «nais»-vaatenurk, mis eeldatavasti rajaneb nende «nais»-kogemusel, võimaldab neil meesautorite riikaid läbi näha. Kuigi Showalteri kategooriad on siin kasulikud, võimaldades eristada varasemaid «naise kuju» käsitlusi ja hilisemat «naiskeskset» lähenemist, mida esindavad Showalteri enda teosed, näib, et «feministliku kriitika» puhul ajab ta segamini naissoolise ja feministliku. Näiteks ei ole mingit mõjuvat põhjust, miks ei tohiks «feministliku kriitika» kriitilist feministlikku vaatenurka kohaldada naiste kirjutatud teostele, kui on tegemist «ajalooliselt põhjendatud uurimusega, mis sondeerib kirjandusnähtuste ideoloogilisi eeldusi».

Kuid «günokriitika» keskendub ainuüksi naiste kirjandusele. Antud juhul ei ole põhjust uskuda, et Showalter ajab naissoolisust segi feministlikkusega. Siin on tema eesmärgid empiirilised: «günokriitika» peab valgustama naiste kirjanduse iga aspekti, näiteks naiste kirjanduse ajalugu, teemasid, žanre ja struktuure», «naiste loovuse psühho-dünaamikat» ning andma ka «uurimusi üksikkirjanike ja -teoste kohta»¹⁵. See lähenemine on osutunud äärmiselt viljakaks mitte ainult Ameerika feministlikus kriitikas, vaid ka rahvusvahelises ulatuses. Nii on Showalteri enda «Nende oma kirjandus» (*A Literature of Their Own*; Princeton (N. Y.), 1977) ning Sandra Gilberti ja Susan Gubari «Hull naine pööningul» (*The Madwoman in the Attic*) vaid kõige õnnestunud näited ühest feministliku kriitika viljakast ja tähtsast žanrist. Showalter järeldeb siin, et naiskirjanike käsitlemine on juba iseenesest feministlik akt, ja vähemalt meeste-kesksete institutsioonide kontekstis tuleb

seda suures osas õigeks pidada. Ta ei väida aga, et uuritavad naiskirjanikud ise osutuvad feministlikeks. Tema jaoks on tähtis uute teadmiste omandamine naiste loomingu tundmatu «tumeda mandri» kohta (siin aga on võib-olla segi aetud naiselikkus ja naissoolisus), mitte kavatsus leida omaenda poliitiliste seisukohtade peegeldusi meie kirjanduslike esiemade teostest.

Showalter ei usu mingisugusesse bioloogilisse naisolemusse. Kirjeldades raamatus «Nende oma kirjandus» üht naiste kirjandustraditsiooni inglise romaanis, väidab ta, et ükski selles traditsioonis leiduv ühine mall ei ole tingitud bioloogist, vaid asjaolust, et naised on ajalooliselt allutatud samalada rõhumisele. Niisugune on vähemalt teooria, millele tugineb tema idee, et patriarhaadi ajal moodustavad naised eraldi subkultuuri. Kuigi see lähenemisviis riskib ühtlustada nii patriarhaalsed strateegiad kui ka naiste saatused ja seaga luua uue, sotsiaalselt tingitud naisolemuse, õnnestub Showalteril endal oma materjali tundlikult käsitledes enamasti neid ilmseid püünieid vältida.

Gilberti ja Gubari monumentaalne uurimus «Hull naine pööningul» on õpetlikuks näiteks sellest, missugused võivad olla tagajärjed, kui aetakse omavahel segi mitte ainult naissoolisus ja naiselikkus, vaid kui see kokkusulatatud naissoolisus/naiselikkus vahetatakse omakorda ära feminismiga. 19. sajandi naiskirjanike tüüpilisi motiive ja kujundeid uurides kasutavad nad lakkamatult epiteeti «naiste» (*female*), arutledes näiteks «naiste traditsioonist kirjanduses», «naiste kirjandusest», «naiste loovusest» või «naiste vihast», et mainida vaid mõnd üksikut. Üks nende keskseid argumente on, et 19. sajandi naiskirjanikud eelistasid väljendada omaenda naisviha paljude kahekordsete tekstistrateegiate kaudu, mis läbi nii ingel kui koletis, nii leebe naiskangelane kui määratsev naihull on autori mina-pildi aspektid ja ühtlasi tema reetlike patriarhaadivastaste strateegiate elemendid. See on äärmiselt ahvatlev teooria ja rabavalt viljakas, kui teda rakendada näiteks Charlotte Brontë teostele, kes esimesena lõi õilsa naihullu nimikuju. Ent kui me harutame lahti sõna «naiste» võimalikud tähendused Gilberti ja Gubari tekstis, siis leiame, et see «naiste loovuse» teooria tugineb eeldusele, et naisautorid tunnevad oma südames alati patriarhaadivastast raevu ja et see feministlik viha loob tüüpiliselt naiseliku kirjutamismalli, kus kasutatakse kavalat maskeerimisstrateegiat, et teha marginaalseks tõrjutud rühma sõnum vastuvõetavaks patriarhaalsele võimule. See naiselik mall ei ole kättesaadav meesautoritele, kuid on ühine kõigile naiskirjanikele.

¹⁵ E. Showalter, *Towards a feminist poetics*. Rmt: *Women Writing and Writing About Women*. Ed. M. Jacobus. London, 1979, lk 25.

Siin võib näha tegevuses patriarhaalset strateegiat, naiselikkuse ja naissoolisuse ärasegamist: sedalaadi argumentatsioonist esiletulev *écriture féminine* on tugevasti biologismimaiguline. Gilberti ja Gubari esituses taandub naiste loomingulisuse igasugune eneseväljendus feministlikuks eneseväljenduseks: strateegia, mis jätab seletamata, mil viisil võivad naised jõuda meheliku subjekti positsiooni kaitsmiseni — see tähendab muutuda patriarhaalse *status quo* kindlaiks kaitsjaiks.

Naiselik teooria

«Naiselik» teooria tähendaks oma lihtsaima definitsiooni kohaselt teooriaid, mis tegelevad naiselikkuse tõlgendamisega. Feministlikust vaatenurgast on säärase mõtlemise viga selles, et ta on eriti aldis biologismi rünnakuile ja pöördub tihti kogemata hoopis teooriateks naissoo olemustest. Samal ajal võivad isegi kõige sihikindlamad «konstruktsionistlikud» teooriad väga hästi olla mittefeministlikud. Näiteks Sigmund Freudi teosed on hiilgavaks näiteks teoorialoomest, mis, olemata sugugi feministlik, annab määrava aluse sooerinevuse mitte-essentsialistlikuks analüüsiks. Selle alternatiiv, teooria olemuslikest naissoolistest omadustest, mängiks, nagu nägime, lihtsalt patriarhaalsete reeglite järgi. Kuigi psühhoanalüüsi tuleb siiski veel loovalt ümber kujundada vastavalt feministlikele sihtidele, jääb tõsiasi, et feminism vajab sugudevaheliste võimuhete mõistmiseks inimese seksuaalsuse ja iha mitte-essentsialistlikku teooriat.

Minu positiivne hinnang psühhoanalüüsile on mõnelele feministidele võib-olla üllatav: alates Kate Milletti mõjukast rünnakust Freudile raamatus «Seksuaalpoliitika» on naiste enamik naisliikumises alati olnud Freudi teooria väärtuse suhtes skeptiline. Et Millett Freudi tagasi lükkas, tulenes suures osas sellest, et Freudi teooriad peenisekadedusest, naiste nartsismist ja naiste masohismist, nagu tema neist aru sai, olid talle vastumeelsed. Kuid sellist Freudi tõlgendamist on teised feministid nüüd energiliselt rünnanud. Juliet Mitchell ja Jacqueline Rose on veenvalt näidanud, et Freud ei pea seksuaalset identiteeti kaasasündinud, bioloogiliseks olemuseks, ja et Freudi psühhoanalüüs näeb seksuaalses identites tegelikult ebastabiilset subjektipositsiooni, mis konstrueeritakse kultuurilisel ja sotsiaalselt lapse inimühiskonda sisenemise protsessis.¹⁶ Mis puutub Milletti tõlgendustesse peenisekade-

dusest ning nartsismist ja -masohismist, siis ka neid on rünnanud teised naised: Sarah Kofman ja Ulrike Prokop on mõlemad erinevas kontekstis mõistnud Freudi seletust nartsistliku naise kohta naisvõimu kujutusena¹⁷ ning Janine Chasseguet-Smirgel on jõuliselt ja veenvalt väitnud, et naiste peenisekadeduses tuleb näha avaldumas väikese tüdruku vajadust kehtestada arusaam omaenda identisusest lahus emast, ja see protsess on Chasseguet-Smirgeli arvates otsustava tähtsusega naise loovuse hilisemale arengule.¹⁸

Prantsuse teoreetikud, nagu näiteks Hélène Cixous ja Luce Irigaray, panevad tihti lõpuks ühte patta naiselikkuse ja naissoolisuse, mõnikord oma paremate kavatsuste kiuste (Cixous), mõnikord täiesti sihikult (Irigaray). Luce Irigaray teosed on huvitavaks näiteks naiselikkusele keskenduva analüüsi tugevatest ja nõrkadest külgedest. Oma sääras patriarhaalse diskursuse kriitikas alates presokraatikutest ja lõpetades Freudiga, raamatus «Teise naise spekulatsioon» (*Spéculation de l'autre femme*; Paris, 1974), väidab Irigaray, et kogu ajaloo jooksul on naiselikkust alla surutud ja Lääne filosoofilisest diskursusest välja jäetud. Tagajärjeks on, et kui naine tahab kõnelda teoreetikuna, siis leiab ta end kõnelemas nagu mees, teisiti öeldes, meeste diskursust jälgendamas. Tema naiselikkusel ei ole lihtsalt kuidagi võimalik valitsevais filosoofilistes diskursustes ise kõnelda: parimal juhul leidub selle jälgi teksti lünkades, tühikutes ja ütlematajätmistes. Meestekeelse diskursuse dekonstruktsioon on Irigaray'l eeskujulik. Ent kui patriarhaalse rõhumise märki kannavad kõik Lääne teooriad, olenemata teoreetiku soost, kuidas saab siis Irigaray enda doktoriväitekirja «*Spéculation*» selle hukutavast mõjust pääseda? Irigaray lähenemisviisi ei võimalda tal teoretiseerida omaenda positsiooni üle: kas ta kõneleb naisena? Ja kui ei, kuidas siis erineb tema diskursus patriarhaalseid tekste jälgendava naise omast? Otseku selle silmatorkava puuduse hüvitamiseks defineerib ja kirjeldab Irigaray seejärel naiselikkust, mida patriarhaalne diskursus alla surub. Eriti raamatus «*Sagun, mis ei ole üks*» (*Ce sexe qui n'est pas un*; Paris, 1977) arendab ta välja teooria

¹⁷ S. Kofman, *L'Énigme de la femme: La femme dans les textes de Freud*. Paris, 1980; U. Prokop, *Weiblichen Lebenszusammenhang. Von der Beschranktheit der Strategien und der Unangemessenheit der Wünsche*. Frankfurt, 1976.

¹⁸ *Female Sexuality*. Ed. J. Chasseguet-Smirgel. Ann Arbor, 1970.

¹⁶ J. Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism*. Harmondsworth, 1974; *Feminine Sexuality*. Jacques Lacan and the École Freudienne. Ed. J. Mitchell, J. Rose. London, 1982.

naiselikkusest — paljukordsest, voolavast ja heterogeensest jõust, mis naiste diskursust märgistab:

«Naine «puudutab end» kogu aeg, ilma et keegi saaks seda talle keelata, sest tema sugu koosneb kahest pidevalt embavast hullest. Nõnda on ta juba iseendas kaks — kuid mitte ühtedeks jaotatav —, kes teineteist ergutavad.»

«Oma seisukohtades — vähemalt siis, kui ta julgeb nad välja öelda — puudutab naine end ikka ja jälle. Ta eraldab endast vaid pisut jutuvada, hüüatuse, pooliku saladuse, õhku rippuma jäänud lause — kui ta selle juurde tagasi tuleb, siis ainult selleks, et teisest naudingu- või valupunktist taas teele asuda.»¹⁹

Naissuguelundie «morfoloogiale» (kujule) rajatuna ilmutab see teooria naisessentsialismi kõiki vigu ja ohte, mida on kenasti kokku võtnud Monique Plaza ühes artiklis Prantsuse ajakirjas «Questions féministes»:

«Iga olemisviis, mida ideoloogia naistele osana Iginaiselikkusest süüks paneb ja mida Luce Irigaray näis hetkeks esitavat kui rõhumise tulemust, on nüüdsest peale naise olemus, naise olemine. Kõik, mis «on» naine, tuleb talle kokkuvõttes tema anatoomilisest soost, mis end kogu aeg puudutab. Vaene naine.»²⁰

Kui Irigaray katset naiselikkust teoreetiliselt käsitleda tuleb pidada nurjunuks, siis mitte ainult sellepärast, et prantsuse keel ei erista naissoolisust ja naiselikkust (mõlema eest peab käima üks sõna — *féminin*) — see tuleb kõigepealt sellest, et ta seda üldse defineerida püüab. Loogiliselt peaksid feministid siis võib-olla lükkama tagasi kõik katsed naiselikkust defineerida: nagu oleme näinud, võtab Julia Kristeva selle vaate omaks ning püüab selle asemel analüüsida naiselikkust kui marginaalsust, kui *positsiooni* selle suhtes, mida igal antud ajal juhtiva korra jaoks põhiliseks peetakse. Selle positsiooni võivad muidugi omaks võtta nii naised kui ka mehed, kuigi naissoolisuse ja naiselikkuse patriarhaalne segiajamine teeb masendavalt tõenäoliseks, et meie ühiskonnas leiab end olevat marginaalse ja vaikima sunnitud palju enam naisi kui mehi.

Ent kui definitsioonideks on piiravad ja essentsialistlikud kategooriad, kuidas võib siis väita, nagu mina siin, et sõnu «naissoost» ja «naiselik» on kasulik ja vajalik

määratleda ja eristada? Siin käib tähtis teoreetiline vaidlus ühelt poolt nende, kes arvad, et definitsioonid, nimed või sildid on feministlikus võitluses vajalikud ja konstruktiivsed relvad, ja teiselt poolt nende vahel, kes väidavad, et need naelutavad meid sellisama patriarhaalse metafüüsika külge, millest me vabaneda tahame. Minu enda seisukoht selles punktis on loodetavasti dialektiline: definitsioonid võivad muidugi olla konstruktiivsed, kuid — ja see on punkt, mida ei märka näiteks paljud angloameerika feministlikud lingvistid — nad võivad olla ka piiravad. Kui paljud prantsuse feministid hülgavad sildid ja nimed, eriti «ismid» — isegi «feminismi» ja «seksismi» —, siis teevad nad seda sellepärast, et nende arvates reedab niisugune nimetamistegevus fallogotsentrilist tungi meie kontseptuaalset universumit stabiliseerida, organiseerida ja ratsionaliseerida. Nad väidavad, et mehelik ratsionaalsus ongi alati eelistanud mõistust, korda, ühtlust ja selgust ja et selleks on ta vaigistanud ja tõrjunud irratsionaalsust, kaost ja killustatust, mis on hakanud esindama naiselikkust. Minu enda arvamuse järgi on niisugused kontseptuaalsed terminid nii poliitiliselt otsustavad kui ka kärmiselt metafüüsilised: on tarvis korraga dekonstrueerida traditsiooniliselt «mehelike» ja traditsiooniliselt «naiselike» väärtuste vastandus ja astuda vastu niisuguste kategooriate kogu poliitilisele jõule ja reaalsusele. Me peame seadma oma sihiks ühiskonna, kus on lakatud loogikat, mõistete loomist ja ratsionaalsust liigitamast «mehelikuks», aga mitte ühiskonna, kust need vourused on «ebanaiselikuna» üldse välja heidetud.

Selle tänapäeva feministliku kirjandusteooria ülevaate kokkuvõtteks võime nüüd määratleda *naissoolise* kirjandusena naiste kirjutatud kirjanduse, pidades meele, et see nimetus ei ütle mitte midagi selle kirjanduse iseloomust; *feministlikuna* kirjanduse, mis asub äratuntavalt patriarhaadi- ja seksismivastasele seisukohale; ja *naiselikuna* kirjanduse, mis näib valitseva ühiskondliku/keelelise korra poolt marginaalsusse tõrjutuna (allasurutuna, vaikima sunnituna). Viimastest ei järeldu (Kristeva kiuste) mingit erilist poliitilist positsiooni (selgepiirilist feminismi), kuigi ta seda ka ei välista. Nõnda on mõned feministid, näiteks Hélène Cixous, püüdnud luua «naiselikkude» kirjandust, ja teised (Simone de Beauvoir) mitte. Nimetus «naiselik» puuduseks on seni olnud tema kalduvus eelistada kirjandusliku modernismi ja avangardismi olemasolevaid vorme ja/või nendega kattuda. See on minu arvates ainult üks viis olla marginaalne valitseva korra suhtes (antud juhul kirjanduse traditsiooni-

¹⁹ Tsit. rmt: New French Feminisms. Ed. E. Marks, I. de Courtivron. Brighton, 1980, lk 100 ja 103.

²⁰ M. Plaza, «Phallographic power» and the psychology of «woman». «Ideology and Consciousness» 1978, nr 4 (autumn), lk 4—36.

liste kujutavate või realistlike vormide suhtes). «Marginaalsus» ei saa ega tohiks olla ainult vormi küsimus.

Kõigest sellest on võib-olla kõige tähtsam mõista, et need kolm «silti» ei ole olemused. Nad on kategooriad, millega me lugejatena või kriitikutena opereerime. *Meie* loome marginaalseid tekste, paigutades neid kindlal viisil valitsevate struktuuride suhtes; meie eelistame lugeda vanu naiste kirjutatud tekste eelfeministlike teostena; meie otsustame töötada «naiste» tekstide kallal. Siin esitatud määratlused on mõeldud vaidluse algatamiseks, mitte selle lõpetamiseks, kuigi nad peavad eeldatavasti ka ütleva midagi maa-ala kohta, millel seda vaidlust viljakalt

lavastada saaks: võtmeküsimuseks on siin nähtavasti poliitika, bioloogia ja marginaalsus. Õnnetuseks ei ole olemas midagi niisugust nagu seesmiselt feministlik tekst: õiges ajaloolises ja ühiskondlikus kontekstis võib kõiki tekste turgutada valitsev võim või omaks tarbeks kohaldada feministlik opositsioon. Nagu võiks väita Julia Kristeva: kõik keele vormid on võitluspaiad. Feministlike kriitikutena on meie ülesandeks takistada patriarhe pääsemast oma tavalise nipiga, opositsiooni vaikima sundides. Meie enda asi on muuta võitlus märgi tähenduse — teksti tähenduse — pärast avalikuks ja vältimatuks sissekandeks kultuuripäevakorras.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Rosin

MEIE INTERVJUU

AIME HANSEN

Intervjuu Piret Viiresele

Igasugune küsimustele vastamine nõuab tegelikult kaunist suurt julgust. Mulle on jäänud mulje, et sa ei taha oma isikut eriti avada. Kas sa kardad? Ja kui kardad, siis mida?

Miks ma peaksin kartma? Kuid mul on üks põhimõte: kõiki asju tuleb õelda õigel ajal, õiges kohas ja õigel viisil. Kui on oht, et sind valesti mõistetakse, on mõnikord parem vaikida. Ning kõiki asju ei saagi sõnadesse panna. *Sinu isik on ehk erikummalisem kui muidu luuletajatel. Sinust ja sinu luuletustest ei saada võib-olla just kergesti aru. Kas sulle on tähtis, mida sinust arvatakse?*

Siis on hull lugu küll, kui ma isegi teiste luuletajate taustal erikummalisusega silma paistan — peetakse ju luuletajaid tavaliselt nagunii «väheke imelikeks». Kuid võib-olla sul on teatud määral õigus. Praegu ma enam ei taju, et mind võõristatakse või et mul oleks raskusi inimestega suhtlemisel. Kuid mingit võõristust enda suhtes ja enda «väljatõukamise» efekti olen tajunud võrdlemisi pikka aega oma elu jooksul, koolist alates ja ülikooliski üsna kaua, hoolimata sellest et ülikoolis ju ometi igasugu kummalisi kujusid ringi liikus. Ju siis mina ületasin lubatud kummalisuse piiri. Kuid ma pole kunagi originaalitseda püüdnud, kuigi seda on minust arvatud. Vastupidi, olen tahtnud olla üks teiste hulgast, tunda ühendust teiste inimestega. Kuid see oli mulle kaua aega raske. Tagantjärele vaadates ja analüüsides olen leidnud sellele vähemalt kolm-neli põhjust. Üks nendest on võib-olla see, et minu sisemine kulg on kulgenud tagurpidi, kui noore inimese puhul tavaline. Mulle näib, et mõned kogemused, millele tavaliselt inimene hakkab avanema umbes 30st eluaastast, olid minul juba 17—18aastaselt ning see, mis peaks tulema vanuses 17—25, hakkab tulema nüüd. Kuidas seda nüüd sõnastadagi. Nimelt, mulle tulid metafüüsilised, müstilised ja eksistentsiaalsed kogemused vist varem kui sotsiaalsed ja psühholoogilised. Võib-olla olid seetõttu ka minu luuletused paljudele raskesti mõistetavad — neis puudus igasugune sotsiaalne suunitlus, polnud tundeid ja seisundeid tavalises mõttes. Polnud ka erootikat ega intellektuaalset sõnademängu. Tegelikult polnud nad ka sürrealism (millega mind on kõige rohkem

seostatud) ega avangard. Ühesõnaga, enamikul inimestest oli raske neid millegagi seostada.

Praegu, tundub mulle, mõistetakse minu luuletusi paremini. Nii mõnedki tuttavad kui ka pooltuttavad on tulnud minuga mu luuletuste üle mõtteid vahetama. See rõõmustab mind, sest siis järelikult olen suutnud väljendada midagi, mida teisedki tajuvad, midagi, «mis on õhus». Ega see pole nüüd enesekiitusena mõeldud. Ma lihtsalt arvan, et ka ajad on muutunud. Mitte ainult poliitilises ja sotsiaalses plaanis. Või õigupoolest — poliitilise ja sotsiaalse elu muutused on ainult kosmiliste protsesside peegeldus meile tajutavasse ja arusaadavasse sfääri. Praegu on justkui avanenud mitmed kaua suletud olnud kosmilised kanalid. Inimesed on rohkem oma koorikutest väljas ja enam avatud maailmakõiksusele. Seetõttu on võib-olla ka seda tüüpi luule, mida ma kirjutan, paremini mõistetav.

Selle intervjuu ilmumise ajaks on arvata-vasti minu kolmas kogu, «Teekond madude saarele», trükitist välja tulnud. Ma ootan huviga, mida sellest arvatakse.

Sinu küsimuse formuleeringust loen välja, et pead mind luuletajaks — umbes nii, et see luuletaja on midagi elukutse taolist või minu lahter sotsiaalsetes kategooriates. Ega ma ei salga, et kirjutan luuletusi ja kui need kord kirjutatud olen, tahan ka avaldada ja mulle meeldiks, kui inimesed mu luuletusi loeksid. See on umbes midagi sellist, et kui oled lapsed ilmale toonud, siis tahad, et neil laias ilmas hästi läheks ja et nad seal oma koha leiaksid. Kuid see sünnitamine ise on sisemine tung, mille puhul sa ei mõtle, mis pärast saab või et, mis see on, mida sa nüüd teed. Nii ei ole ka mina ennast ise kunagi luuletajaks pidanud või luuletajaks saada tahtnud. Sest luuletaja ei saa minu meelest olla kunagi elukutse või amet ega luuletamine teadlik, suunatud tegevus. Luuletused kas on või ei ole — nagu armastuski. Niipea kui hakkad luuletamist elukutseks pidama ja püüad sellega leiba teenida, pagevad tõelised luuletused su juurest. Sa oled vahel uurinud, et kuidas ma luuletan. Ma ei tea seda. Luuletused lihtsalt tulevad. Ma näen neid piltidena või kuulen sõnadena ja kirjutan nad üles. Kui oskaksin paremini joonistada, võib-olla hoopis maaliksin. Jah, muidugi ma töötan nende kallal ja viimistlen, kuid see on juba püüd sisemist kaemust võimalikult adekvaatselt edastada. Mõnikord tuleb korraga ainult

tükk mingist nägemusest, nagu kerkiks vanast sügavast kaevust midagi. Siis istun vaikselt ja ootan, et tuleks ülejäänud ka. Aga alati ei tulegi kõik osad. Sa küsisid ükskord muuhulgas, et miks mu luuletused mõnikord justkui poolikud on. No sellesama pärast. Ja pealegi — eks ole igähele vaid väike kübeke Tõest antud. Nii ka luuletustes — seal on vaid Tõe varjud või katked, niipalju kui mu nõder meel seda suudab tabada.

Ma pole luuletuste kirjutamise pärast kunagi muretsenud. Luuletused sünnivad kokkupuutest eluvooluga, eluvoolu kõrvalproduktina. Et ma niimoodi ütlen, ei tähenda aga, et luuletused mulle olulised pole. Ent kui ma otsustaksin teadlikult, et võtan endale luuletaja rolli, ei tuleks minu juurde enam ükski luuletus. Luuletused tulevad minu juurde sellepärast, et minu kese on kuskil mujal. Aga kus? Või kus ta peaks olema? Seda tahaksin ma ise ka teada.

Sa oled tegelnud palju Idaga. Äkki on sinu kese seal? Kas sa oled budist?

Ma ei nimetaks seda tegelemiseks. See tähendab, Ida religioonid ja vaimne pärand ei ole mulle olnud niisama huvi või harrastuse objektiks. Kuid samas ei ole ma ka süstemaatiline uurija — budo- või hindu- või tibetoloog. Samuti ei ole ma ühegi konkreetse Ida religioosse traditsiooni praktiline järgija. Minu Idale-lähenedamine on pigem puht-intuitiivne. Ma võtan siit ja sealt seda, mis mulle lähedane on, meeldib ja mis mind aitab.

Ida kultuuripärandi poole tõmbab mind eluline vajadus. Mulle näib, et selles on rohkem Inimese, Elu ja Maailmakõiksuse mõistmist kui meieni jõudnud Lääne traditsioonis. Võib-olla on see kõik olemas olnud ka Läänes, kuid pole millegipärast meieni jõudnud, või on varjul või on viimastel sajanditel ära moondunud.

Ma ei näe Ida ja Lääne vahel vastuolu, nagu ka mitte erinevates religioossetes traditsioonides. See on lihtsalt minu sisetunne, et vastuolu ei ole, kuigi ma ei ole kilode ja kilomeetrite kaupa erinevate traditsioonide pühi tekste lugenud ja võrdlevalt analüüsinud. Kõigest on minuni jõudnud vaid killukesed. Ometi tundub mulle, et mingil moel on ka killukese kaudu — intuitsiooni abil — võimalik aimata tervikut. Ma arvan ka, et erinevate religioonide pühi tekste ei saa kunagi mõista ainult intellekti abil, sõnu analüüsid. Neid tuleb lugeda «sisemise silmaga». Piibli lauselauseline tõlgendus võib ainult sohu ja rappa viia, sest loogika seisukohast räägivad Kristuse sõnad üksteisele vastu.

Idas tõmbavad mind nii pühad tekstid, muusika kui ka teater ja tants. Vähem ehk Ida kunst ja arhitektuur. Ma mõtlen siin muidugi iidset kultuuripärandit, sest praeguses Idas on

Lääne kõige pealispidsema, agressiivsema kihi mõjul hävinud ja hävimas paljudi kunagisest mõtte- ja elulaadist. Ometi on iidset pärandit säilinud palju rohkem kui Läänes.

Võin tundide kaupa kuulata Lääne kõrvale kilina, kolina ja pinanana tunduvat Ida muusikat. Armastan väga näiteks Lähis-Ida muusikat, sest sellest justkui «kostavad» läbi muusika lätted. Ida teatri järele olen aga lausa haige. Üht-teist on õnnestunud n-ö naturis näha ja muidugi ka videode ja televiisori vahendusel. Olen videos näinud jaapani no-teatrit, mis mulle väga meeldib ja on mingis mõttes üheks teatriideaaliks. Olen no põhimõtete kohta ka lugenud ja ise teatris näinud üht kabukietendust, kus üks etteaste põhines no-süzeel. Selle esitus oli üsna lähedane, algsele no-le. Samuti meeldib mulle kathakali. Kindlasti meeldiks ka Bali teater, kuid sellest olen vaid vilksamisi aimu saanud.

Kas ma olen budist? Arvan, et ma olen selles elus inimene nimega Aime. Kuid Buddha õpetusest lähtunud mõttevoolud on mulle küll südamelähedased. Tunnen, et budistlikud tekstid — niipaljuke kui neid on minuni jõudnud eesti keele või mõne võõrkeele vahendusel — «kajavad» minus vastu. Need on nagu lained või muusika. Buddha õpetusest on mulle elus palju tuge olnud.

Siit ongi hea minna järgmise küsimuse juurde. Rääkisid, et Ida teater sulle meeldib. Tean, et sa ise oled üpris palju tegelnud eksperimentaalteatriga. Kunagi avaldasid sa isegi «Teatrimanifesti», kus rääkisid sünteetilisest teatrist. Milline on sinu suhe teatriga praegu? Mida ta sinu jaoks tähendab?

Teater tähendab minu jaoks palju. Teater on kõigis minu tegevustes ja otsingutes alati otsapidi sees olnud. Keskkooli lõpetades oli minu unistuseks saada teatrilavastajaks ja näitlejaks. Käisin lavaka sisseastumiseksamitel ja põrusin kohe esimeses ringis läbi. Nutsin seal lavaka ukse taga vist vähemalt kolm taskurätti märjaks ja arvasin, et elu on läbi. Nüüd aga näen, et see oli hea õnn, et ma sisse ei saanud. Sest minu nägemise järgi praeguste akadeemiliste teatrite süsteemis nagunii seda ei ole, mida mina teatrist otsin. Pigem on seda mitmesugustes alternatiivsetes rühmades. Lavaka lõpetanuna oleksin sattunud riiklike teatrite tootmismehhanismi.

Minu jaoks on teater alati olnud midagi püha ja salapärast. Praegused suured teatrid ei ole pühad ega salapärased. Neis ei ole Tõelist Teatrit. Tõeline teater on minu jaoks Maagiline Teater, katarsise-teater, vabastav teater.

Ma ei tea, kui lähedale või kaugemale ma

Aime Hansen.
Foto: Tristan Mann.

ise oma otsingutes olen Tõelisele Teatrile jõudnud. Kuid see otsing on minu sees kogu aeg olnud. Ma ei ole suurema avalikkuse ees kunagi midagi teinud ega seda õieti püüdnudki (nagu tead, olen esinenud peamiselt vaid tuttavate ringis) — sest ma tunnen, et ma pole selleks valmis olnud. Tunnen, et vajaksin teatri alal õpetajat, kuid senini pole ma teda leidnud, olen omal käel kõnдинud ja pusinud. Ju ma pole siis veel valmis, sest öeldakse ju, et «kui õpilane on valmis, ilmub õpetaja». Olen neid oma väikesi etendusi andnud periooditi, mõned väikesed etteasted paari-kolme aasta tagant. Suur osa nendes on olnud tantsuimprovisatsioonidel. Tants on mulle niisama tähtis kui luuletused. Tantsunägemuse viimistlemine on mulle aga palju raskem kui luuletuste oma.

Praeguses eluetapis aga olen keerdteid pidi jälle teatri juurde tagasi jõudnud, ja mulle tundub, et hoopis uuel tasandil. See on nimelt seotud minu töökohaga.

Jah, ma olen mõelnud, et luulet kirjutava ja muude kunstidega tegeleva inimese jaoks töötada sa üpris asise riigitöö peal — «Mainoris». Miks sa seal oled?

Noh, ülalpidamist peab ju kuskil teenima. Aga tegelikult, ma arvan, et mul on «Mainoriga» vedanud. Mul on seal olnud huvitav, kasulik ja õpetlik. «Mainorit» peetakse vist paljude poolt suureks raha kokkulöömise kohaks. Võib-olla see ongi nii. Mina pole seni sealt küll mingit suurt mammonat kokku löönud, see-eest aga elu- ja töökogemuste kapitali. Tänu oma tööle olen kohtunud väga paljude inimestega, saanud uusi sõpru ja tuttavaid. Olen varasemaga võrreldes kiirendatud tempos iseenast tunda õppinud, olen olnud mitmetes «lahingulokordades», kus tuleb kiiresti mõni uus roll omaks võtta ja selles rollis ka läbi lüüa. Eks seegi ole omamoodi teater, kas pole? Mulle küll ei meeldiks olla elevantilutornis istuv kirjaneitsi, kes aegajalt inglitiibu laksutades torniaknast lähimasse kohvikusse lendab. Mulle meeldib olla keset elu ja inimesi ja «Mainoris» on võimalus selleks olemas. Minu üle-eelmises töökohas, katlamajas, oli selles mõttes pisut üksildane.

Kuid tagasi teatri juurde. Olen «Mainoris» uuesti kokku puutunud psühholoogiaga, kuhu ma eesti filoloogia asemel ehk kunagi oleks paberid sisse andnud, kui poleks bioloogia eksamit kartnud. Psühholoogia kaudu jälle olen kokku puutunud psühhoteraapiaga. Olen ise käinud erinevaid psühhoteraapia liike tutvustavatel seminaridel. Need on olnud paari-kolmepäevased, ühe või teise psühhoteraapia haru tutvustamiseks mõeldud praktilise töö rühmad, mida on tavaliselt läbi viinud

teispoolt piiri saabunud spetsialistid. See on nii, et rühma enda peal näidatakse üht või teist meetodit. Nendes rühmades on tavaliselt olnud psühholoogid, kes on tulnud meetodiga tutvuma — Eestis praegu mingit ametlikku psühhoteraapia-alast koolitust ei ole. Mina olen siis ka võimaluse korral end mõnesse rühma poetanud. Ja olen avastanud, et selles, mis juhtub psühhoteraapilises protsessis, on palju ühist minu poolt otsitava algse, arhetüüpse teatri ideega. Et seda aga seletada, mismoodi ma seda tajun, läheks vaja omaette analüüsi või arutlust. See ei mahu ehk siia intervjuusse.

Tahaksin siiski luule juurde tagasi tulla. Mis sa arvad, kus on sinu koht eesti noorema luule kontekstis? Ja eesti luule kontekstis üldse? Või pole sel küsimusel sinu jaoks tähtsust?

On ikka tähtsus. Ma ju viin oma luuletusi kirjastustesse ja ajakirjadesse avaldamiseks. Järelikult ma tahan, et neid loetaks, ja kui ma tahan, et neid loetaks, on mulle ka oluline, mismoodi nad inimestele mõjuvad ja kuidas nad vastu võetakse. Ma olen nimelt mõelnud, et kas seda minu värvilaiku või joonekest on eesti luulesse vaja või on ehk keegi juba kuskil kõik ära öelnud.

Ja ma muidugi tahaksin, et seda minu kriipsu või värvilaiku oleks vaja. Ma tahaks, et mul oleks oma luuletuste kaudu inimestele midagi anda või et nad aitaksid kellelgi milleski selgusele jõuda. Sest nendel hetkedel, kui saad kelleltki tagasiside, et sa oled suutnud midagi anda, tunned, et elul on mõte.

Aga kus see koht seal kontekstis peaks olema? See on tõesti raske küsimus vastata. Sa ütlesid ükskord midagi sellist, et sisu poolest, mida ma väljendan, sarnanen ehk mõne teise noorema luuletajaga, näiteks Ringo Ringvee või ka Tõnu Õnnepaluga, kuid ma olen täiesti omapärane selle poolest, kuidas ma seda sisu väljendan. Et need pildid, milliga ma ennast väljendan, on üpris erinevad tavalistest luulekujunditest. Ma üldiselt saan vist aru, mida sa mõtled. Ma näen ja mõtlen palju piltides, aga ma ei tea, millisesse sfääri need pildid kuuluvad. Neid võiks ju vist peaaegu et sürrealistlikeks pidada, kuid ma ise tunnen, et see ei ole päris sürrealism. Need ei ole ka unenäopildid. Mulle tundub, et suur osa nendest pärineb mingist arhetüüpide maailmast. Ma nimelt tõesti näen pilte ja mõnikord tunnen koldesta puudust sellest, et ma ei valda korralikult maalimise tehnikat. Neis piltides on palju, mida saaks ainult visuaalselt edasi anda. Ja muusika peaks ka juures olema. Ja iga pilt peaks iga vaataja silme ees ennast uuesti ise joonistama. Pintsli puudusel ma maalin siis sõnadega. Mulle

tundub, et mõnedes neist piltidest on mingid koodid või sümbolid. Nendes kaemustes on mingi energia, mida ma püüan luuletuse kaudu edasi anda. Tihtipeale tuleb ka otsese pildi asemel sõna või sõnad, mille semantikas juba iseenesest peitub tugev visuaalsus, pildilisus. Vahel nägemus tuleb ka kuidagi sõnade muusika kaudu. Ah, mina ei tea. See on kole keeruline seletada.

Mida sa arvad meie kõigi praegusest olukorrast? Kas sa teavustad ennast eestlasena?

Jah, teadvustan küll. Kuid alles neli aastat võib-olla. Olen eestlaseks sündinud viimaste aastate jooksul, võib-olla ehk sellest ajast, kui kõik need muutused algasid. Sellest ajast peale on Eestis tõesti palju muutunud. Kuid suure osa oma elust ei ole ma ennast üldse eestlasena tundnud. Mul oli tunne, et olen siia eksikombel sündinud, et see pole minu kodu. Mulle näis, et oma loomu poolest ma kuulusin justkui mõne teise rahva hulka. Elasin mõtetes kogu aeg mingites teistes maades, suurelt osalt Euroopas. Mul oli tunne, et sobiksin näiteks lõunaeurooplaseks. Kui esimest korda Euroopas käisin paaril lühikesel reisel, tuli kõik kangesti tuttav ette. Oli selline tunne, et «ma olen seda ju kogu aeg teadnud». Erinevatel maadel ja maailmajagudel on erinev vaim ja atmosfäär. Mulle tundus Euroopa «õhk» kangesti tuttavana. See ei ole selles mõttes, et parem kui meie oma või et vaimsem. Lihtsalt, et kole tuttav. Aga nüüd ma vist olen selleks eluks eestlaseks sündinud. Ja mõnes järgmises elus ehk elan mõtetes Eestis, kuigi keha asub mujal. Olen Eestit viimaste aastate jooksul armastama hakanud. Peaaegu nagu inimest. Mida viletsamaks ta jääb, seda rohkem leian endas armastust tema vastu.

Mõtlen, et eestlased ei peaks ilmaaegu taga kurtma NSVLi koosseisus veedetud aegu. Tõsi küll, see ei andnud võimalust välja arendada materiaalselt ja kultuurilist hüveolu, kuid selle eest andis suure vaimse kogemuse. Ei ole mõtet energiat raisata ka nende kroonide ja hüvede taganutmisele, mida Eesti oleks võinud teenida ja saada Euroopa osana

olles. Igasugune ebaõnne pärast kurtmine on energia andmine sellesse ebaõnnelukujutelma, selle asemel et seda energiat millessegi positiivsesse, ülesehitavasse suunata. Mida ma aga mõtlen selle vaimse kogemuse all? Nimelt seda, et vaimses plaanis on kannatus üks suurimaid inimese arendajaid. Eestlased on saanud tugeva eksistentsiaalse kogemuse, nad on mõnes mõttes nagu «surma koridorist» läbi tõmmatud. Mulle näib, et selle ju'ma olukorra tõttu, kus eestlased on olnud, kus meid on nagu pikkamööda kägistatud, on meil praegu ehk sügavam elu ja surma mõistmine kui näiteks paljudel nooremapoolsetel inimestel Lääne-Euroopas või Põhjamaades, mis on meie ihaluste objektiks. Sama käib ilmselt teistegi NL-is elanud rahvaste kohta. Mulle näib, et enamus eestlasi siiski ei taju veel, mida nad tegelikult teavad ja kui väärtuslik on nende kogemus. Samuti peaksime püüdma mõista, miks selline kannatus meie peale langenud on. Enne kui hakkame teisi heaks pöörama või nende üle nende kurjuse pärast kohut mõistma, peaksime püüdma enda kurjusest vabane- da.

Mulle tundub, et praegu saadakse sellest aru, et me ei pea mitte vihkamisega vastu panema — kuna sellest midagi head ei tule. Sellele peaks aga juurde lisanduma veel teinegi pool: me ei pea mitte vihkamisega vastu panema, vaid armastusega. Nii iseenast kui oma vaenlast armastades. Siis pöördusid ka armastuse jõud meid kaitsma.

Ma muide ei arva, et Läänemaades oleks parem ja õnnelikum elu kui siin. Minu arust Läänemaad ja NL on lihtsalt ühe mündi kaks eri külge. Kogu tänapäeva maailm on kriisis. Seetõttu ei peaks Eesti püüdma Läänemaid kopeerida, et ühe räästa alt mitte teise alla sattuda. Arvan, et Eestil on tugev esoteeriline potentsiaal. Eestlased peaksid endale täiesti oma teed otsima.

Kuhu sa lähed edasi? Mida sa iseendast loodad? Mida sa pelgad?

Ma tahaksin vabaneeda kurjusest ja rumalusest iseendas. Tahaksin, et suudaksin käia armastuse ja tarkuse teed.

veebruari/märts 1991

VAATENURK

OLEV REMSU

Põlvkonna individuaalpsühholoogiline kroonika

MARI SAAT. VÕLU JA VAIM. Esimene raamat: Loomade ränded. «Õllu», Tallinn, 1990. 142 lk. 25 000 eks. Hind 2.20 rbl.

Pole ma mingi superlatiivide kasutaja, aga nüüd tahaksin seda teha — ma loodan, et autoril pole mu kirjatükki lugedes piinlik.

Mis mulle siis nii kangesti meeldis?

Võibolla enim see, et tegelikult on MS üli-
osav, aga ta on suutnud oma osavust väga osavalt varjata, romaan on loomulik, sealt on kustutatud tehtuse märgid. Teos pole literatuurne, vaid ehtne. Olen ikka mõelnud, et nii nagu maalikunst on võidelnud literatuursuse vastu, nõnda peaks seda tegema kirjanduski, ja vahest maalikunstist sõjakamalt. On ju kirjanduses literatuursuse oht suurem, teadagi, et nende neetud sõnade tõttu. Ometi tuleks sõnu ja ümberjutustusi vältida. Ja jääb mulje, et MSil on see õnnestunud. Tema nagu ei edasta meile sõnu, lauseid ja peatükke (neid professionaalsete kirjaturade lemmikuid), tema toob meieni suhted inimeste vahel. Ja need inimesed polegi tal tegelased, nn kujud või kirjanduslikud kangelased, need on tal Eed, Anton, Salme jt. Küllap pole tal romaanis ainukestki kohta, kus «asjatundja» süda põksataks: ah sa poiss, kui kaunis lause!; oi, kui meisterlikult pandud! jne. Usun, et niisugused literatuursused on ta likvideerinud või oskab ta neist juba esimese kirjutamise juures hoiduda. MSi teksti välised parameetrid on hoopis argised, olen üsna veendunud, et taotluslikult. Tulemusena mängib kogumulje, saavutatud on maagilis-psühholoogiline realism. Lihtsalt ja keerutamata räägitakse suuri asju. (Kuskil keskpäigas mõneks leheküljeks maagilisus siiski kaob, tekst muutub sõnadeks, tegevust, mõtteid ja dialooge refereerivaks.) Mind isiklikult teeb see lausa kadedaks. Võtab aega, enne kui märkame, et tegelikult on süžee ja faabula konstrueeritud filmidramaturgi osavusega ja et meie ees on klassikaline kujunemisromaan, ent seda kõike on varjatud, kuna näputöö ei tohi domineerida. Näiliselt on «Loomade ränded» koguni liigendamata, siiski on teose struktuur sügav. Ja kui kavalalt-nähtamatult veab MS edasi aega! Tema teab täpselt, kunas seda kiiresti edasi kerida, kunas see peatada, situatsiooni

üksikasjalikult valgustada, kunas tegevust üksnes markeerida. Teab sedagi, mida öelda ja mida ütlemata jätta ning kuidas ütlemata jätmisega põnevust üles kruvida.

Ent oma arvustuse esimese poole kokkuvõtteks pean siiski tunnistama: kui keegi mulle ägedalt vastu vaidleks, kui selgitaks, et pole MSi tekstides mingit peidetud tehnikat ja tehnilist peitmist, et MS kirjutab, nagu sulg jookseb, et tal pole aimugi teie, filoloogide termineist ja neid termineid kandvaist vigureist, siis — kui oponent oleks oma jutuga järjekindel ja loogiline — võibolla õnnestuks tal mind lühikeseks ajaks ümber veenda, aga hiljem muudaksin jälle meelt ja naaseksin oma seisukoha juurde. Miks ma laseksin endale augu pähe rääkida, olgugi et mitte igaveseks? Aga sellepärast, et MSi trumpideks on (varjatud) tehnika ja siirus, sellepärast et tavaliselt tehnikat kasvades kirjanikul siirus kaob, sellepärast et siiruse me ühendame ikka loomulikkusega, et me ei kujuta ette, et võib olla kavalat siirust, kunsti nimel ilusti konstrueeritud siirust. Tüütust ümberveenjust vabanenult mõtleksin järele ja leiaksin: võib küll olla hästi ja loomulikult tehtud siirust, see ongi hea kunst.

Nüüd siis siirusest, tähendab sisust, läkitusest, mida MS maailmale kuulutab.

Aga siiski pean ma enne sisugi juurde asumist jälle tehnikat imetlema. MS on valinud endale strateegiliselt hea lähteasendit — romaanis peategelaseks on hermafrodiidikalduvustega neiu hermafrodiitse nimega Eed. Alul pead teda poisiks, hiljem selgub, et tegemist on tüdrukuga — nii peenelt ja jõuliselt avab MS romaani esimestel lehekülgedel põhiteema. (Leian raamatu lugemise ajal tehtud märkuse, et hermafrodiidile sobinuks nimeks paremini kas Maria või Anna, nüüd taban, et olen eksinud: just Maria või Anna oleksid hermafrodiidina kunstlikud-literatuurid, kunstlik-veider Eed aga loomulik.) Hermafrodiidipositsioon on MSil lubanud erapoolelt nii naiste kui meeste olemust paljastada ja seda on ta teinud psühhoanalüütiku loogilisusega, kuid iseenestmõista pole MS kasutanud psühhoanalüütikasõnavara. (See olnuks literatuurne.) Jällegi kerkib küsimus: kas MSi biologism-freudism on kuskilt õpitud või on see julge omafilosofia, mis rajatud isiklikele eluvaatlusandmetele? Meenutame, et Eed armub kasuisasse-naabrimehesse, et tema andro-güünsuski pole juhus — Eed sünnib tüdru-

kuna müstilisse tallu, kus juba teist põlve pole meeshinge olnud, kus meest on oodatud ja vajatud. Neidu-naist paljastades, halastamatult neuoneuroose lahates, jätab MS naise siiski inimeseks kõigi tema individuaalpsühholoogiliste ja füsioloogiliste veidrustega, meest paljastades teeb mehest groteskse, fallosliku monstri. Kõik see on veidi estetistlikult perversnegi, ehkki MS näib kirjutavat vaid asjadest, millega tal on hingeline osadus. Tema tunneb elu neidki tahke, millest filoloogist eesti kirjanikul tavaliselt aimugi pole — vabrikud, töölisühiselamud, kodutalu, internaatkool jne. Üllatabki MSi empaatiavõime, valgustagu ta siis suhtlemisraskuste all vaevleva neiu, ühiselamulitside, meremehe, vanainimeste või filoloogiatudengite hingeelu. Ja nagu ikka on tal kõik poolavakil, hämarolekus — eluski me ju ei tea, kuidas asjalood täpselt on. Enim on ta siiski mõjutatud kristlikust keha ja vaimu lahususe õpetusest, mis on meile ka kultuuripärane. Ja mingil määral on ta feminist, kuid mitte totter ja võitlev. Tema pole pealetükkiv, naiselikkus pole talle ideaaliks. MS ütleb meile, et niisugused need naised on — selmet roosinupuna õide puhkeda, korralikult oodata, mil üks isand suvatseb õie noppida, nemad hoopis tunnevad, mõtlevad ja — kujutage ette häbematumust — koguni valivad.

Juhtumisi olen ma sündinud MSiga ühel ja samal aastal ning mul on tõesti hea meel, et MS jätkab oma kõrgel tasemel meie põlvkonna individuaalpsühholoogilise kroonika kirjutamist.

PAULA SERING Võimetus õunast loobuda

EINE MIHKELSON. VÕIMALUS ÕUNAST LOOBUDA. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 128 lk. 10 000 eks. Hind 1.50 rbl.

Rahulikult, peaaegu julmuseni küündiva kiretusega läbib Mihkelson endapettuste kaitsvat kihti, söövibut sisimasse kui rooste. Et hoida pilku selgena tegelikkuse nägemiseks, tuleb maha panna nii soovkujutlused kui kinnismõtted, loobuda jäikusest: «tõde pole hõbekuul mida/ väsimatult lükata rauda». Paratamatu on paratamatult kohal, ta ei eelda vägivalda ja pingutatust endani jõudmiseks, ta ilmub ise, kui on kõrvaldatud takistused ta teelt, kinniroostetanud riivid vallandunud. See on hetk, kus sissevaade, tagasivaade on võimalik, kus lõpulejõudnud maailm laseb end lindina tagasi rullida.

Mihkelson märkab küll, et talt oodatakse «lootusi ja leebet valet», ent keelele kuuletunu ei saa arvestada väljastpoolt tulevate nõudmistega. Pingsalt kuulatab ta sõnu, järjest sisimat sisekõnet, et tunda ära kõnetajat. Ent «Ammu olematuks kuulutatu on vait», ja too, kes end jumalana manifesteerib («Mina olen mina» — vrd 2 Ms 3, 14), on vaid «vana kasin ajamasin», liigestest lahti, mälutu ja süüdimatu. «Kui keerad ühte ratast/ teadmine ei puudutagi teist.» Küll aga on valvel ja valmis valitsemist üle võtma keegi muu — keegi Kolmas, kes teeb aset, kes «on kolmandaks alati juures/ ükskõik mida palun või seletan». Kas see on toosama, kes «kolmandana trampis jalgu» (vt «Vikerkaar» 1990, nr 2), too, kes «tähti lõpust algusesse loeb»? Ja tema tagant on tulemas terve leegion; elule ärkamas, hambaid lõgistamas, ilmudes kiiskavate silmadega kassina, mürgist ila tilkva koerana või hüppevalmis rottidena.

*Olen mina siis inimilmas
tõesti vaid selleks et kogeda
rottide katselist kontrolli ning
hoiatada hõimlasi läheneva ohu eest,*

kohkub rünnatav. On's tema osa sama, mis Vana Testamendi luuletajatel — prohvetitel, kes pidid nähtavaks tegema oma rahva poolt teenitavad ebajumalad? Kas ta peab laskma end nahka panna, saama ohvriks nende pärast, kes näevad ega kuule, kes usuvad vaid kehaliseks muutund hingi? Kes nõuavad ilmingimata verd ja surma endi lunastamiseks.

Mihkelson solidariseerub ohvriga, tunneb kaasa hulga nimel ohverdatud üksikule:

*on siiski kurb et röövib
surm ühe südame ja see on juba olnud
Siitmaalt siitamaani ja mitte rohkem
Sel hetkel kõva häälega ja mitte rohkem*

Ja ta ei nõustu ükskõikse jumalaga, kes «vaatas pealt ja/ kiitis heaks uut aja-arvamist». Kui too on meie hinge valitseja, ei saa ohvreid iial küllalt, et täita seesmist vaakumit, et hoida püsti võitloomotusi, et lepitada meid meie endaga. Mitte lootustes ripumine, vaid neist lahtilaskmine tooks rahu; mitte endapettus ja eitamine, vaid igatsuse tunnistamine teeks vabaks: «Kiidetud olgu igatsuste kõrb/ täitumislootusetu». Mitte valu tuimestamine ei tervenda, ei tee meid elusaks, vaid valu talumine, valu vältimatuse märkamine: «Kõigel elusal on nahk mis rebeneb».

— Niisugune võiks ju olla raamatu sisukokkuvõte, ja ometi on ta sellisena mõttetu, on vale. Mihkelsoni luules kõneleb erinevaid hääli, ja kõige abitum neist on kindlasti too, kes endast mitmuses räägib,

end «meie'ks» nimetab. «Me kõik moodustame vaid hulga», ohkab too, ta on sisendatav, manipuleeritav, harjutanud võimlates rivis seistes valmisolekut manipuleeritavuseks, harjunud toetuma üksteise illusioonidele, uskuma, et «pole paopaika kellelgi». Mihkelsoni ei saa me koos, kooris kuulata, ei saa ühiselt üheselt mõista. Mihkelson ei kõnele hulkadele, ta kutsub üksikut sisenema teise tõesusse, kus «maa õhetab ja taevas läheb lahti». Ning sisenenuna olen ma jõudnud enda, ja mitte Mihkelsoni sisse. Tema luuletus on kui kumin, võnkumine mingi rea või lausekatke ümber — rea, mis on ka lugeja mälus, millel on seal taga ja ümber oma kumin. Need võnkumised liituvad ja saavad resonants on väga isiklik. Igas mälus valutavad sõnad isemoodi. Võimetus õunast loobuda on mu enda sees.

KAUKSI ÜLLE

Armuraamatust armu andmata

DORIS KAREVA. ARMUAEG. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 256 lk.

Tollõ jaos, et Doris Kareva ao- ja armuraamatust arvustama naada, piass selges tegemä, mis tuu kirändüs, mis tuu eesti ja mis tuu luulõ ja mis tuu eesti kirändüs ültse um.

Ma arva hindä ollõv üte ütškõiksõmba nn eesti luulõ suurstõssõ suhtuja ültse. Sedä arvustust naksi ma kirutama tuuperäst, et mu käest tellit «Beowulfi» läbikatsmine jäi «Vikõrkaaril» saamada. Ma es saa kuigina sise- ja lahesõtu aigu sisse eletüs raamatulõ, kos kõik aig pää veerüse ja veri tsilgus. Mõistva toimõndaja üteli, et võta sis Doris Kareva, tuu um suurõst armastusõst. Nii lubasigi är, et tii muidukina, nädäli jooksul.

Ku seo mu elun tõnõ tutvusõ kaudu saad raamat «Sõnarise» kõrval kätte jõudsõ, sõs edimäne mõtõ oll, et viska käest. Kas eesti luulõ sügäväsikuline ja mitmõtahuline luulõtaja um õkva sääne, et ilmtingimätä piat kaasõ pääl kellukõsõ, kribu-krabu ja palla tissi olõma? Üte raamatu oll Epp Kokamägi joba midägi taolist täüs tsikõrdanu ja no jälleki um säänestmuudu kunstnik leütü. Üts, mis nii hirmsalõ es sekä, oll Vindi tett «Vari ja viiv»; jätse ruumi luulõtustõlv. Siin olõs ka asja nigu õigõ, barokk, taivatähe, idamaie vurhv, aga tuu, mis kokko tulõ, mu silmin ei passi.

Aga muiduki mine tiia mõnõlõ vast miildüs.

Nüüd ma olõ sissejuhatusõs niipallo jahu- nu ja vabandanu nigu Priidu Beier, kelle arvustus oll ka illos lugõda. Doris Kareva kotsilõ arvustusõ ja tää hindä arvustusõ,

näütüses Hirve kotsilõ, tükisegi eräkirüs kätte minemä. Tuu võissi ka sis olla kitüses luulõtajalõ.

Kunagi kümme aastat tagasi, ku olli tulnu «Päävapäildi» ja «Üüpildi», üteli luulõklubin ütõs osaline, Võroost peri nuur näitlejä Kalev Kudu, et eesti naistõrahva, kes umma Dorisõst noorõmpa, ärku mitte mäantselgi juhtumil inämp edesi kirutagu. Doris Kareva um kõik är kirotanu ja tõisil ei olõ inämp midägi üteldä. Midägi säänest um mul meelen ka arutamisest, et kiä tulõ peräst Doris Karevat, määne tuu kül olla või. No um siss Valeria Ränik är nättü ja võissi näid sis kindlusõ mõttõn võrrõlda. Sääne pilt tulõssi silmi ette, et läikvä hõbõkas hallikas must pilt sulas viirtipiten kõllakasverevä rohekasõ pildi sisse. Ku Doris kirutas kõikaig armastusõst, sis Valeria tollõ puudus olõkist. Dorisõ luulõtustõst või saia lohutust ja sirgõrahulik-armast hoiakut, Valeria umadõst kurbtust ja pahamiilt ja hallõt.

Ku mi tast edesi läämi, sis jõuami sinnäni, et piass üle kaema ka tõsõ nn eesti suurõ naisluulõtaja ja eesti kirändüse ja nii edesi.

Eesti luulõga um nii nigu tä um. Regivärsi umma tollõst aost, ku oll maarahvas. Eesti nn kultuur um nii vana ku ameerika kultuuri, tuu tähendäs nii vaivalt paarsada. Tuu paarisaa aastanõ tinakiht um vie tuhandõ aasta kullakihhi pääl. Tollõst um väega rassõ vanna kulda puhastada. Nii nigu indiaanlasõ — veri, sissetungja ja klaas- helme ja reservadi... Eesti luulõtaja umma peräst regivärsist valla ütlemist võtnu alusõs saksa romantilise ja soomõ-ugri rahvastõ jaos päälispindsõ rahvalaulu. Säält ei olõ eesti naistõ luulõ kaugõlõ lännü: Koituda võtsõ esämaa ja kirut saksamiilsid luulõtuisi eesti keelen; Haava hindä vabadusõ, soomõ-ugri substraati leüdüs tsutikõsõ timä jutõn ja kõdavele murrakun luulõtuisin; Under armastusõ, timäl jagus maarahva kultuuri ainõtõlõ, ballaadiainõtõlõ eriti; Alver tarkusõ, timä lähenes maarahvalõ selge mõistusõ ja hää kujundi poolõst; Luik vastapandmise, timä maarahvatunnõtus um miil rahva iseloomu näütämine ja etteaimamine; Kareva loomulikkusõ ja lihtsusõ, timä um nn eesti luulõsuurusist kõgõ tävvüslikumb, tan ei olõ midägi selget, mis näütäs soomõ-ugri rahvide vai maarahva olõmist ja miilt, vast kõgõs tuu et naistõrahvas um tähtsämp ja otsustaja, nigu tuu um ollu. Valeria Ränik võtsõ sugurahva; timä um kiräsõnna kutsnu kõik sugurahva, aga nä umma manatu kohalõ tsuti nigu kuulja, sääne manamine ei olõ helge, inämb sääne must.

Nigu tast nätä um, um ta 19. saandi luulõ. Romantika ja heränemisaig. Aga kaua sa ringutat, kunagi tulõ siski kirutama ka

nakata. Parhilla soositas meil tõesti 19. saandi naistõululõd. Meestele ei olõ auhindu ette nõt. Ainult «Juhan Liiv», aga tuu lät teene-listele. Ei tahetagi mehi luulõtarrõ, kae ku ei istu vaiksõlt ja kõrralikult, ei kullõ jala kõrvuisi, ei kiruta ilustõ toda otsata hallõd, mis Liiv ja naisluulõtaja. Nii ei jääki momendi kõgõ lootusrikkambal andõl, Sven Kivisildnikul, muud tetä, ku tuntus saia mür-geldäjänä, Hirvel oda puhu panda ja võõral maal verevõt veini rüübätä, Sinijärvel Soomõn esinedä ja putel puhu panda, Kaido Toropil J. P. Teinekeses jäää, Hasso Krull um ainukõnõ, kel parembalõ lät, tedä avitas Prantsuskiil, tuu um mõõv rohi. Midägi taolist um ütelnü ka herrä Tiit Hennoste rahvusliku kosmopolitismi seminaril, tä ütël, et egasugumanõ avangardism ja toda kiru-tanu autori umma eesti kirändüsesst välä süllätü.

Selge, et Doris Kareva, kiä um tõesti korgõmba õnnistusõ, ametliku õnnistusõ ja edimädse kotta luulõhuviliste süämin saavu-tanu, um toda kotust ka väärt. Minu silmin um iks luulõtaja nigu šamaan sääne tundja inemine, kelle sisse vaim tulõ. Ant juhul eesti rahva vaim Doris Karevan. Aga Eesti rahvaga um nii, nigu ma kiruti ja nigu Kostabi-selts kirutas.

Lõppsõnan ütle, et Doris Kareva um eestirahva jaos, kiä um 200 aastanõ, tsuti pallo, aga ainult tsuti, tedä siski mõistõtäs hinnata ja mis kõgõ tähtsämp, eesti keeli ütelden armastada. Aga 5000 aastasõ maa-rahva jaos viil luulõtajat ei olõ. Kõnõldas, et ku tsivilisatsioon alla käü, um tähtis naane ja imä, ku sivilisatsioon um vaba ja arõnu, sis um tähtsämpä mehe. Maarahva 5000 aasta vannudsõ kultuuri tipmistõ luulõtajatõ arõnõmises um valja vabadust ja vapa riiki, et luulõtaja ei olõssi peris nälärõtt, et tä Betty Alveri sõnutsi olõsi õnnõlik, vaba ja laisk. Ma pelgä, et kõik ei olõ luulõtajatõ otsustada, näide seen kõnõlas siski vaim, koskotsilt tä peri um ja määne vaim sisse lastas, sääl saat vast veidikese kaia.

MERLE PAJULA

Ühel pool aeda ehk

Üheksa juhust inimeste muutmiseks ilma neid solvavata ja pahameelt äratamata

ILONA TOMINGA. USTE TAGA. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 192 lk. (Romaani-võistlus '90.)

Üks esimene vasikas käib ringi mõõda uinuvat eesti kirjandustanumat. Teda pannakse tähele ning patsutatakse turjale. Tore loom. Kaen minagi väiksekest lähemalt. Pahanduse

vältimiseks sean roosad prillidki ette. Ent oh häda — ei saa korrapealt selgust, ons tegemist punast või musta-valget kirja tege-lasega. Kuid küllap me veidra võõraga kuidagi kaubale saame. Lõõn õpiku õige koha pealt lahti ja loen (sorry, Dale!):

1. Alustage kiitusega ja siiraste lugupidamisavaldustega.

Ilona Tominga esikteos «Uste taga» on mõnuga kirjutatud raamat. Vähemasti alguses on seda väga huvitav lugeda. Lõppki on üleval kui koera saba. Paljudele lugejatele pakutakse ainulaadset võimalust kas või kaudselt kokku puutuda huvitavate olukordade ning inimestega. Õeldakse ju, et iga inimese elust saaks romaani kirjutada, kuid paraku näiteks minu tuttavate hulgas nõnda pealehakkajaid pole.

2. Juhtige inimeste eksimustele tähelepanu kaudselt.

Tjah. Ehk oleks mõningane filosoofiline ahtrus teosele kasuks tulnud? Kahtlemata on poolharitlastest noorkirjanike arutlused sisutihedad ning prohvetlikud. (Väga täpselt on ette aimatud II rahvusliku ärkamisajaga kaasnenuid pseudokirjanduslik vohamine ning muude eesti rahvuse inetuimate omaduste ilmumine, no ühesõnaga kõik.) Kuid tulutu on pärleid sigade ette pilduda... Võib-olla on autoril tõesti põhjust ja stagna-aegset kõrgharidust põlata — pikk ning sündmusterohke elu on kahtlemata parim mõtlemisharjumuse ja järeldamisvilumuse kujundaja. Omaleiutatud jalgratas on parim jalgratas.

3. Kõnelge oma vigadest enne, kui hakate teist isikut kritiseerima. Selle koha ja isikut jätame vahele.

4. Esitage otseste käskude asemel küsimusi.

Kas polnuks heä mõte «Uste taga» materjal kolme kenasse hunnikusse jagada ning eesti rahvast näiteks menuka naisteromaani, kaugveristliku moraalthrilleri ning pseudo-süüvapsühholoogilise kujunemislooga üllatada? Materjali maht ning assortiment võimaldanuks seda lahedasti. Ehk olnuks kõigi asjaosaliste rõõm siis vähemasti kolmekordne?

On veel üks delikaatne küsimus — kas on ikka mõtet sünnitada rohkem, kui kant-seldada jaksad? Osa Ilona Tominga kõrvaltegelastest (näiteks Maie) on küll üsna üksi ilma peale jäetud. Teisalt — annad Maiele võimaluse, tahavad äkki ema ja Antski inimesteks saada! See pole naljaasi.

5. Ärge haavake teiste inimeste tundeid. Püüan.

6. Kiitke pisimatki edusammu, kiitke iga edusammu! Olge helde «tunnustamise ning kiitusega».

Autoril on olnud ohtralt head tahet. See peaks vist küll iga mõtte ja teo puhul peamine olema. Mis neist pisiasjust siis ikka kiita!

7. Omistage inimesele häid omadusi, et ta võiks neid tõestada.

Juba Piret Viires on juhtinud tähelepanu olulisele faktile, et meil on korraliku naistekirjandusega kitsas käes. I. Tomingal on häid eeldusi sel okkalisel põllul sügavaid vagusid künda. Muidugi eeldusel, et ta järgnevat jänehäälset mõnitamist kartma ei löö. Eks ole kesksoine kirjandus igati kergem (julgem) kirjutada, avaldada ning mäluda. Ometi on Eestis olemas Arve-Jommi-fenomen. Selle naisvastet oleks ääretult naljakas näha.

8. Julgustage! Toimige nii, et viga, mida soovite parandada, tunduks kerge parandada; toimige nii, et asi, mida soovite teist tegema

panna, näiks lihtne olevat.

Olgu, proovin: lihtne on olulist ebaolulisest eristada, väga lihtne on oma vaimusunnitised kolmandik välja visata. Tõesti, tuleb ainult proovida! Näiteks vaata punkti 5.

9. Toimige nii, et teine inimene oleks õnnelik seda tehes, mida teie teda tegema panete.

Ses osas olen ma jõuetu. Oleksin ma kirjastaja... või järgmise romaanivõistluse žürii liige... Aga ei, praegu jõud üle ei käi.

Nõndaks. Tundub, et sedapuhku jäi vask terveks (tänu hr. Carnegie'le, tõlkija kirjaviisi muutmata). Hundi kõht on küll ausalt öeldes tühi, kuid meie tingimustes pole see suurem õnnetus. Võib ju minna ning riulilt lohutuks eelmise romaanivõistluse säravaima naisdebütandi Jüri Ööbiku «Armastusromaan» võtta. Lõpuks oleme ju kõik nüükiinii ühel pool aeda. Valel pool nimelt.

KALEIDOSKOOP

BARBI PILVRE

Soome mahe ja visa feminism

Möödunud aastal raputas Soome avalikku elu vahejuhtum nn Tupolevi kaardiga. Rühm kõrgeid riigiametnike eesotsas Jorma Reiniga saatis röövedasisulise kaardi tuntud naisõiguslasele Marianne Laxénile. Kaardil oli kujutatud naisakt, kes harkisjalu ja rinnahoidjat langevarjuna kasutades meestejõugu kohal maandub, ning tekst: keskenduda olulisele. Adressaadil ei piisanud huumorimeelt ja ta tõlgendas pilti isikliku solvamisena ning märgina Soome ühiskonna lootusetust seksismist. Vahejuhtum põhjustas elava arutelu naisküsümusest. Nüüdseks on uuritud ka aja-kirjanduse reaktsiooni ja järeldused kinnitavat Laxéni väidet, et tegelikult olevat naised Soomes tõrjutud seisundis.

Eestlase pilgule paistab Soome naise ühiskondlik seisund igati austusväärse. Soome naise õigused on tagatud ka juriidiliselt: muu hulgas on vastu võetud seadused meeste ja naiste õigusest võrdselt palgale sama töö eest ning sugupoolest sõltumatule kutsevalikule, üldisest võrdõiguslikkusest ja isegi õigusest töötada luterliku kiriku vaimulikuna. Seadused on seadused, aga ka argielus on naise olukord Soomes üks paremaid maa-

ilmas. Seaduspärasus — mida rohkem on, seda rohkem tahetakse — kehtib siiski ka siin. Andes endale täiesti aru sellest, et naisel on Soomes hea elada, ei pea naisõiguslased siiski põhjendatuks võrdlust teiste Euroopa riikidega, kus naistel on hoopis halvem seisund, vaid leiavad, et positsiooni peab veelgi kindlustama. Ühiskonna varjamatut ja varjatud patriarhaalsust tuleb pidevalt paljastada ja olla valvel ennetamaks katseid naised alistada. Mõnes mõttes on niisugune hoiak ühiskonnas, kus võitlus käib hea ja veel parema vahel, igati põhjendatud. Ega kõrvalseisja ei peagi mõistma, miks Soome naised on viimasel ajal hakanud nõudma, et sõjaväeteenistus oleks naistele kättesaadav samadel alustel kui meestele. Igähel on õigus vabalt oma elustiili valida, ja kui igapäevane elu teravaid elamusi ei paku, miks mitte proovida siis sõjaväge!

Et asjast õigesti aru saada, tuleb teha vahet naisliikumise ja feministliku liikumise vahel. Naisliikumine on traditsiooniline liikumine naiste võrdsete õiguste eest meeste ühiskonnas ja sai alguse möödunud sajandil, Soomes täpsemalt 1884, kui loodi *Suomen Naisyhdistys*. Naisliikumisel ei ole oma erilist ideoloogiat, ta huvikeskmes on naiste emantsipatsioon ja põhiliselt palgatööga seo-

tud küsimused. Soome ühiskond on naiste nõudmistele üsna leplikult järele andnud. 1901 said naised õiguse õppida ülikoolis võrdsetel alustel meestega, 1906 üldise hääleõiguse, 1920ndail õiguse sõlmida töölepingut ilma mehe nõusolekuta ja olla riigiametis. 1892 loodi teine naisorganisatsioon *Naisasiainliitto Unioni* ja 1907 kolmas, *Suomalainen Naisliitto*. Need vanad organisatsioonid on muutunud kujul olemas siiaamaani. 1970ndail põhjalikult uuenenud *Unioni* on olnud üks olulisemaid naisõiguslaste organisatsioone kahel viimasel aastakümnel.

Aastaid 1909—1966 loetakse Soome naisliikumises taandumisperiodiks. Kuueteistkümnendatel hakkas üldise ühiskondliku elavnemise raames uuel tasemel arenema ka naisliikumine. See taassünd oli seotud vasakpoolsete ideede levikuga kogu maailmas. Soomes formeerusid uued naisõiguslased 1966 organisatsiooniks *Yhdistys 9*. Selle peainitsiaatoriks oli Kati Peltola, teoreetilisi tugipunkte saadi rootslase Eva Mobergi raamatutest, Simone de Beauvoiri «Teisest soost» ja Betty Friedani «Naiselikust müstikast». Naisküsimust hakati vaatlema uue nurga alt. Uue ühingu poolt arendatud poleemikas muutus keskseks rolli küsimus. Uuriti sugupoolte erinevaid rolle ühiskonnas, nõuti jäiga rollijaotuse leevendamist. Naiste mitmete õiguste juriidilised tagatised saadi just tänu *Yhdistys 9* tegevusele. Organisatsiooni kuulub umbes 500 liiget, muu hulgas ka mehi, mis on Soome naisliikumises tavaline. *Yhdistys 9* tööst on muide osa võtnud ka praeguse presidendi abikaasa Tellervo Koivisto. Põhisuundumuselt oli *Yhdistys 9* siiski liberaalne ja reformistlik, esindades seega rohkem traditsioonilist naisliikumist, ega jõudnud meeste ühiskonna feministliku analüüsimiseni.

Feministliku liikumise kõrgeag maailmas langes 1960. ja 1970. aastate vahetusse. Soomes algas naisliikumise feministlik ajajärk mõni aasta hiljem: esimesed rühmad tekkisid 1973. a. Feminismil ei ole Soomes kunagi olnud nii laia ühiskondlikku kandepinda kui Lääne-Euroopas või Ameerikas. Õigupoolest pole feministlik liikumine kusagil maailmas jõudnud laiadesse rahvahulkadesse, vaid on kõikjal jäänud pisut elitärseks, ennekõike akadeemiliste naiste harrastuseks, mis nn normaalse inimese seisukohalt tundub naljakas või isegi haiglane. Soomeski sai feminism alguse rootsikeelsetest haritud ringkondadest, niisiis mõjutas ka sotsiaalne taust. Esimesed feministlikud ideed tulid Soome välismaal, ennekõike Taanis elanud soomerootsi naiste kaudu. Taani on teatavasti võrreldes teiste Põhjamaadega vaimsalt tunduvat vabam, ta kuulub oma mõttelaadilt Euroopasse, ehkki on Põhjamaa. Feminism

nagu muugi naisliikumine on olnud seotud poliitilise vasakpoolsusega. On isegi arvatud, et üheks oluliseks feminismi tekkepõhjuseks oli seik, et 1960ndate vasakpoolsed (meeste juhitud) liikumised ei võtnud radikaalseid naisi tõsiselt. Niisiis räägivad vasakpoolsusest ka esimeste Soome feministlike organisatsioonide nimed — *Marxist-feministerna* ja *Rödkäringarna* («puna-akat»). Tähtsamatest juhtidest olgu nimetatud Carita Nyström, Birgitta Boucht*, Gerd Söderholm, Mariella Lindén jt. 1975 korraldati feminismitemaalne loengusari *Arbetarinstitut*'is. Väiksematest feministlikest rühmadest, mida oli 1970ndate keskel umbes 20 (liikmeid 200), moodustus 1976 koordineeriv keskus *Feministerna*, mis kogunes kord kuus. Nagu nimest võib järeldada, oli rühmitus põhiliselt rootsikeelne. Soome traditsioonilisest naisliikumisest tuttav *Unioni* uuenes ja noorenes 1970ndail põhjalikult. Ehkki *Feministerna* ei pidanud *Unioni* piisavalt feministlikuks, võib Soome feminismi puhul ikkagi rääkida neist kui kahest põhilisest organisatsioonist. Organiseerunud liikmeid oli 80ndatel umbes 1500, sealhulgas ka mehi. Huvilisi ja toetajaid leidis muidugi ka väljaspool registreeritud liikmeskonda. Organiseerumine oli põhimõtteliselt isegi vastuolus feministide hulgas levinud individualismiga, mille kohaselt mis tahes ühinguid peeti isiksust kammitsevaks. Nii laia kõlapinda kui mujal Euroopas ja Ameerikas pole feminism Soomes leidnud ehk seetõttu, et kultuur on noor ja haritlaskonna sotsiaalne taust enamasti talupoeglik, seega traditsiooniline perekond. Uurimuste põhjal on nimelt tuvastatud, et feministid on põhiliselt pärit akadeemilisest kodust, kus vähemalt isa, aga sageli ka ema on kõrgema haridusega. Ilmselt on just rollikrambist vaba kodune kasvatus põhjustanud seda, et noored haritud naised ei mahu enam patriarhaalse ühiskonna raamidesse ja on seadnud kahtluse alla kogu n-õ meheliiku ühiskonnakorralduse.

Kui kuuekümnendate vasakpoolsed ei olnud rahul kapitalistliku ühiskonnakorraldusega, siis feministid läksid veelgi kaugeemale. Nad nägid igasuguse siiani kehtinud ühiskonnakorralduse taga meeste üldisemat püüdu säilitada võim ja olemasolevad hierarhiad, mis garanteerivad naiste kõrvale-

* Tõlkeproov B. Bouchti loomingust, keda peetakse ka üheks feministliku suuna algatajaks soomerootsi ilukirjanduses, leidub «Vikerkaares» 1988, nr. 4. Ulatuslikumat tutvust selle kirjandussuunaga võimaldab Märta Tikkase poemi «Sajandi armastuslugu» eestindus ««Loomingu» Raamatukogus» 1986, nr 3/4 (vt ka Mati Undi suuresti teose feministlikkusele keskenduvat eessõna). *Toim.*

tõrjumise ja alistamise. Feministid seadsid eesmärgiks paljastada naiste allutamise mehhanism kõigil tasandil alates otsestest avalikest võimustruktuuridest ja lõpetades varjatud nähtustega, millel meeste ühiskond püsib, nagu näiteks meestevaheline solidaarsus.

Loomulikult ei ole feministlik liikumine ühtne. Nagu juba märgitud, feministid ei ole seadnudki ühtsust eesmärgiks, sest individualismi rõhutatud ideoloogia asetab üksikisiku kõrgemale igasugusest kollektiivist. Radikaalsemate rühmade kõrval, mis seadsid eesmärgiks isegi bioloogiliste erinevuste kaotamise, et võrdsustada mees ja naine «ühiskondlikus taastootmises», k. a laste sünnitamine, rõhutab uusfeminism elualade jaotust soo järgi. Siin ollakse lähedal konservatiivsetele liikumistele, aga soerinevusi tõlgendatakse teisiti, lühidalt öeldes: naiste kasuks. Uusfeminism ei rõhuta enam niivõrd naiste alistamist ega emantsipatsiooni meeste ühiskonnas, vaid on huvikeskmesse seadnud ühiskonnast sõltumatud inimsuhted. Uusfeminismi märksõnaks on «autonoomne inimene», naine kui indiviid. Senine feminism oli naist käsitletud ja uurinud ennekõike rollisuhetes, abikaasana, emana, ühesõnaga perekonnakeskselt. Uusfeminism on püüdnud avardada naisekäsitust, võttes vaatluse alla ka ebatraditsioonilised paarsuhted, näiteks lesbid. Inimsuhete tasandil uuritakse naise alistamist traditsioonilises abielus, kritiseeritakse abielu kui sotsiaalset sundi, milles mees ootab naiselt teatud käitumist ja mis piirab naist kui indiviidi. Selles osas on feminism Soome ühiskonda päris tuntavalt mõjutanud: traditsioonilise paarsuhte kõrval sallitakse ka teisi elamisviise, üksielamist ei peeta hälbeks jne. Vallaliste naiste kohta on käibel isegi termin *poikamiestyttö*, millel puudub *vanhapiika* negatiivne varjund.

Uusfeminism on niisiis saundunud ühiskonna analüüsilt eraelu valdkonda. Uuel tasemel on võetud vaatluse alla näiteks seksuaalsus, mida nähakse hoopis laiemalt: mitte ainult mehe—naise, vaid ka ema—lapse suhetes ja kui eraelu määravat printsiipi üldse. Uusfeminismiga on seotud oma naisekeha väärtustamine, terved elukombed, feministlik psühhoteraapia ja alternatiivgünekoologia. Uurimisobjektiks on abielu, vabaabielu, emadus, isadus, kodutöö, lahusus, prostitutsioon, vaimne ja füüsiline vägivald naise kalla, pornograafia. Feministliku liikumise üheks vormiks on viimasel ajal kujunenud arutlusringid, kus räägitakse vägivaldast perekonnas ja töökohas. Saadud analüüsi tulemused üldistatakse ja püütakse välja töötada käitumisstrateegiaid. Nüüdseks on need nn teadvustamiserühmad arenenud feministliku radikaalteraapia (FRT) rühmadeks, mis kasutavad inimsuhete analüüsimiseks nn

psühhodraamat, psühhoteraapiamenetlust, kus traumat tekitanud olukord mägitakse ja analüüsitakse uuesti läbi. FRT on saavutamas suurt populaarsust, ilmselt on nii mõnelgi pärast ravi kergem hakanud.

Kui kuuekümnendate naisliikumine pidas tähtsaks emantsipatsiooniga seotud palgatööküsimusi, siis uusfeminism seab esikohale indiviidi vabaduse. Instituutidesse pääsemise asemel väärtustatakse alternatiivsust, isegi marginaalsust, mis tagab sõltumatuse, mitte aga karjääri. Moes on olla vabakutseline, elada kas või majanduslikult kehvemini, aga mitte siduda end meeste ühiskonna hierarhiatega. Vabakutselisel (*free-lance*) on muidugi võimalik ainult teatud aladel, aga nagu juba öeldud, ongi feministid põhiliselt vaimutööga tegelevad naised. Feminism ei ole seega enam seotud traditsioonilise poliitikaga, mille põhiküsimus on võimuvõitlus, vaid on ennekõike üldisem maailmavaade. Uusfeministlik naiselike eluväärtuste rõhutamise isegi takistab karjääritegemist ega soodusta emantsipatsiooni. Tundub, et viimane on Soome ühiskonnas juba saavutatud ja läbitud etapp.

Feministide uuemaid seisukohti on nimetatud uussubjektivistlikeks ja isegi nartsistlikeks. Kogu liikumist iseloomustab tõepoolest avalik eneseimetlemine. Naise bioloogilistest erinevustest on tehtud omaette väärtus ja uusfeminism ongi tegelikult naisenaolemise ülistus. Uusfeministlik iidol, ja seda laiemalt kui feministide hulgas, on näiteks rocktäht Madonna, väljakutsuvalt erootiline ja naiselik, aga sisemiselt raudne daam. Ei ole liialdus väita, et uusfeministid peavad naist lihtsalt mehest paremaks ega tahagi olla mehega võrdsed. Niisugune seisukoht lähtub ilmselt meeste ühiskonna globaalsest kriisist, nn kõvade väärtuste kriisist, mille tunnuseks on keskonnakatastroofid ja sõjad. Tänapäeva feminism on tihedalt seotud rahu- ja rohelise liikumisega, kus räägib kaasa ka «arukam» osa meestest.

Feminismi teoreetiliseks toeks on 1960-ndaal alguse saanud nn naisuurimus (*naistutkimus*), teadustevaheline uurimistö, mille sihiks on käsitada teadust seostes sugupoolega. Naisuurimus püüab kummutada arusaama mehelikust maailmanägemisest kui normist ja on mehelikule kogemuse üldinimlikustamise vastu. Naisuurimus on kohati läinud isegi niikaugele, et vaidlustab üldse objektiivsuse kriteeriumi teaduses, kuna see objektiivsus olevat üksnes meeste nägemus objektiivsusest. Radikaalsemad on kuulutanud teaduse oma normatiivsuses lootusetult mehelikuks alaks, kuhu naistel polegi asja. Nn naisvaatenurka võib siis mõista kui alternatiivset, üldtõdesid kahtluse alla asetavat. Ja muide, naisel ei pea alati olema naisvaate-

nurka ja samas võib seda omada mees. Naisvaatenurga absoluutsuse on kahtluse alla seadnud küll ka naised ise, aga kuna teadus on ikkagi seotud ühiskonnaga, milles ta eksisteerib, siis võib eelkõige ühiskonnateaduste alal tehtav naisuurimus huvitavaid tulemusi anda.

Esimene teadustevahelise naisuurimuse üksus loodi Soomes 1986 Åbo Akademies juures, 1990 loodi teine samasugune Tampere ühiskonnateaduste osakonna juurde. Naisuurimusega saab tegelda ka Helsingi, Jyväskylä, Oulu ja Turu ülikooli juures. Naisuurimus on võetud Soome Akadeemia ametlikuks uurimisalaks. 1988 loodi naisuurijaid ühendav *Suomen Naistutkimuksen Seura*, mis annab välja ajakirja «Naistutkimus». Loomisel on ka Kristiina Instituut Helsingi Ülikooli juures, millest peab samuti tulema naisuurimuse keskus. Soomes on valminud või valmimas 150 sellealast väitekirja. Uuritakse naiste ja meeste keelekasutuse erinevusi, seksismi ühiskonnas ja teaduses, naisi teadusloos, rakendatakse feministlikke teooriaid kirjandusuurimises. Nimedest olgu märgitud keeleteadlane Auli Hakulinen*, sotsioloogid Liisa Rantalaiho, Riitta Jallinoja jt. Naisuurimus ei ole otseselt välja kasvanud feminismist, vaid teadustöö keskonnast ja on arenenud feministliku liikumisega paralleelselt. Naisuurijad on veendunud, et igasugune teisitimõtlemine, mis tuleb teadusele ainult kasuks, pärineb marginaalsusest, mitte võimukesksusest. Ja et naisuurimisel on just selle marginaalsuse tõttu mõtet.

Kas feminism sobiks Eesti ühiskonda, kus uued mehelikud võimustruktuurid on alles loomisel? On iseloomulik, et Eestis alles tõstetakse ausse traditsioonilisi meheliku võimu ja normatiivsuse kandjaid: vaimulikke ja poliitseid. Ka tundub Lääne demokraatia vasakpoolne kriitika, mida feminism kõigest hoolimata esindab, siinmail praegu kohatu. Niisiis võib arvata, et feminismil ei ole Eestis hetkel tekkepinnast. Areng toimub pigem konservatiivsuse suunas, sest naised on sundühiskonnastamisest väsinud. Samal ajal on Eesti ühiskonnas naise psüühilist ja füüsilist ahistamist tänu üldisele jõhkrulesele tunduvalt rohkem kui leebes Lääne demokraatias. Kas on Eesti naine tänu nõukogude perioodile arenenud eriti vastupidavaks ja annab endale aru, et praegu on tegelda tähtsamagagi kui feminismiga? Feministlikud mängud kuuluvad siiski ühiskonda, kus võib endale lubada ka normi piiridest väljuvat luksust.

* Vt ka A. Hakulise ülevaadet «Feminismist Skandinaavias ja mujal» «Loomingus» 1984, nr 1, mis on ilmselt esimesi tänapäeva feminismi ja naisuurimuse sel üldistustasemel tutvustusi eesti keeles üldse. *Toim.*

Meie aja kultuuri kriisi sümptomeid peaks olema juba seegi, et enam ei jätku nimesid, tähistusi. Vist mehhiklane Octavio Paz on teravapilguliselt märganud: kui kõik varasemad kultuuriepohhid ja -voolud ikka leidsid endale mõne nime, millega oma uudsust iseloomustada, siis moodsale ajastule pole jäänud üle muud, kui oma sildiks riputada uudsus (moodsus) ise. Pealegi tähendab see maitsetust: silt korrutab nii kaua kauba headust, kui publik teisisi ei saagi, kui kahelda, kas talle jänese pähe kassi ei müüda, nagu ütleks hispaania vanasõna.

Hispaaniakeelse kultuuris algas tähistuste kriis tegelikult varemgi kui mujal Läänes: kui Euroopa kirjanduses kõneleme sümبولismist, siis hispaanlastele ja hispano-ameeriklastele oli selle vasteks sajandivahtusel modernism — termin, mis Lääne kultuuris tervikuna läks käiku hiljem, hakates märkima peajasjalikult kahe ilmasõja vahel tekkinud uusi suundi. Sellepärast pole ka «postmodernismi» mõistel, mida Lääs oma XX sajandi viimase veerandi kultuuri üldiseks märgiks püüab seada, Hispaanias päris üksmeelset omaksvõttu. Neile oleks ilmselt selgem «postavangardism» — aga kohmakas on muidugi nii üks kui teine, ja et hispaania keel ise õige hõlpsasti mis tahes filosoofiliste abstraktsioonide järele keerdub, siis pole ime, et juba 1970ndate hakul tuldi välja terminiga *novísimos* («uusimad») — mõeldes selle all luuletajate nooremad põlvkonda, kes alates 1960ndate lõpust pöördus uudse poeetika poole. Kõik «uusimad» kirjutavad praegu edasi, aga neile on ka juba hakatud vastandama veel nooremad, 1980ndatel debüteerinud põlvkonda, kes on niisiis *posnovísimos* — «uusimuusimad» ehk «järeluusimad». Millega märgistatakse verisuliseid 1990ndail munastkoorujaid, näidaku aeg.

Veel kindral Franco eluajal, 1960ndate keskpaigaks, ammandas sotsiaalne realism end Hispaanias enam-vähem täielikult. Poliitilises mõttes oli diktatuuri viimane järk juba igati pehmeloomuline-seniilne, takistamata ei «maise heaolu» sissetungi ega hispaanlaste endi väljatungi, sealhulgas kultuurilist lävimist muu maailmaga. Mujal aga läks moodi strukturalism, hakates tasapisi tagaplaanile tõrjuma eksistentsialismi. Nõnda siis ka Hispaanias avaldas tollal 21aastane barcelonalane Pere Gimferrer 1966. aastal luulekogu «*Arde el mar*» («Põleb meri»), milles ta üsna silmatorkavalt esitas väljakutse senise luule avatult sotsiaalsele (või

ka moraalsetele) laadile: tema luule tekstid olid mänglevad, «kergemad» kui tavaliselt, kasutasid ohtrasti tsitaate, kollaažtehnikat, tõi sisse detaile oma põlvkonna «euroopastuvast» välimusest ja maitsest, kus tähtsal kohal olid muidugi popmuusika ja -kunst, moodne kino, rõivad jm. Peamise erinevusega olid need tekstid aga üles ehitatud mitte niivõrd elu kui kultuuri materjalist: ei olnudki katset kultuurist väljuda sotsiaalsete, filosoofiliste või moraalsete tõdede juurde, vaid selle asemel asetus rõhk iseenda väljendamisele — siit ka mõisted «kulturalism» ja «usmanerism», millega Gimferreri, Guillermo Carnero (s 1947) ja nende arvukate järglaste luulet hakati iseloomustama. (Gimferrer muide on kakskeelne luuletaja; 1966 sai ta muidugi avaldada vaid hispaania keeles, sest katalaanikeelsed trükised olid keelatud; hiljem on ta aga luulet avaldanud vaheldumisi hispaania ja katalaani keeles.) Vanematest luuletajatest tunnustas Gimferreri kõhklemata Vicente Aleixandre, hilisem Nobeli laureaat, samuti hindas seda uut algust hispaania luules kohe Octavio Paz (kes omakorda oligi Gimferreri üks mõjutajaid; lisaks on Gimferrer oma lemmiklektüüri seas maininud Góngorat, Rubén Daríot, Elioti ja 1927. a. põlvkonna luuletajaid).

Loomulikult polnud see «uus» hispaania pikas luuletraditsioonis midagi lausa uut. Kordus tegelikult seesama, mis oli toimunud juba XVII sajandi hakul barokis ja samuti meie sajandi alguses: mingi osa luulet hakkas jõuliselt keskenduma kujundile, see viis mängulikkusele ja tõelus mänguna ei saanud muidugi nii «raskelt» mõjuda kui tõelus valuna. Saavutati kergus. Siiski lisas õige kohe uue luule alguste mängulikkusele ekspresionistlikku närvilisust Leopoldo María Panero (kes selles ehk meenutab veidi meie Paul-Eerik Rummot).

Niisiis, Pere Gimferrer, Guillermo Carnero ja veidi eriline Leopoldo María Panero ees, levis uus luulelaine juba arvukate adeptide loomingu näol läbi 1970ndate, põni-joonteks kulturalism, eemalepöördumine ühiskonnast, tegelemine iseendaga, avatus moodsale vaimule. Kuidas seda võrrelda eesti luulega? Kui juba 1970ndail ilmunuks meil korraka välja kümme noort Hasso Krulli, kõik peened ja haritud, Pariisi semiootika ja dekonstruktivismi virgad õpilased, siis küll. Kuid tegelikult ei ilmunud ju veel ühtegi — tähendab, võrrelda ei saa.

«Uusimaid» ühendab seegi, et suurem jagu neist tegutseb professionaalsete kirjandusuurijatena ja -õppejõududena. Seega vastavalt kasvab enasteaduvustav (ja -jäädvustav) metatekstide korpus. Muidugi leidub alati skeptikuid, kes ülepea kahtlevad selle

kaalus, mida «uusimatel» öelda on, oletades muuseas nende «kerguse» kokkusulamist moodsa massiühiskonna üldise «kergusega», seega kultuurilist kaalutust. Nii nagu Quedo barokis salvas Góngora kultistlikku luulet kui «tarka teadust, millest laibalehk ei lahku», on ka praegune vanema põlve luuletaja Angel González 1977. aastal noortele kulturalistidele pühendanud sarkastilise luuletuse «Ood noortele bardidele». Tõlgin selle algusotsa, sest «uusimate» juhtivaid teoreetilooluuletajaid Jaime Siles (s 1951) on ühes oma kirjutises seda tervikuna tsiteerinud.

*Neile on ülimalt tähtis luule.
Ülimalt tihti räägivad nad luulest
ja, nagu libud rinnahoidjaid, passivad
endale metafoore
ovaalpeegli ees, milles nende sugulassuud
toovad kuuldavale oma lihvitud oo'd.*

*Nad on armunud intiimsusesse, nende
sisemused sünnitavad neis äkkorgasme:
nad paotavad oma siiddekolteed,
sõlmivad lahti paelad ja võõd
ja salapäraselt, mõistatuslike
märkide abil, millest põnevus müüdi teeb,
ahvatavad oma jüngerid:*

— Kae, kae ...

(- - -)

Siles mõnab Gonzálezle hinnangute ekkikkust, ent tunnustab luuletust kui adekvaatset interpreteerivat teksti, sest igasugune teaduslikum seletus ei kõlbavat «uusimate» luule puhul hoopistükki.

«Uusimad» näitavad oma järglaste «uusimuusimate» suhtes esialgu reserveeritust, seades eraldusjooneks «uudsuse», milliga noorimatel polevat enam võimalust välja tulla. 1980ndate debütantide luulet peavad nad iseendaga võrreldes konservatiivsemaks, mingite juba varasemate laadide külge liibuvaks (seda kinnitavat «uusimuusimate» ka sage tagasimine k traditsioonilise riimvärssi juurde).

Võib leida ka katseid kogu viimase paarikümne aasta nooremast luulet tüpiseerida, näiteks ühe taolise liigituse järgi on peasuunad: 1) neoromantiline intimism (tohtu hulk esindajaid), 2) eepilis-sümbolistlik luule (César Antonio Molina, Blanca Andreu — too viimane juba «uusimuusimate» seast), 3) metafüüsilis-kontseptualistlik luule (Jaime Siles, kanaarlane Andrés Sánchez Robayna — eelkäijaks siin ka juba vanemast, Angel Gonzálezle põlvkonnast José Angel Valente), 4) hedonistlik-barokne luule (Luis Antonio de Villena, Ana Rossetti — too on kõmu põhjustanud oma avatud erootilisuse-

ga). Paistab aga, et päris uuel luulel hakkab «kultuuritoidust» isu kergelt täis saama ja ihatakse taas midagi värskemat-raskemat, elulisemat. Seda kinnitab sotsiaalse aktsendi taastärkamine sellistel luuletajatel nagu Jon Juaristi (1951), Luis García Montero (1958) ja Jorge Riechmann (1962) — ja nii jätkab luulespiraal oma sajandite tiguteed «elu» ja «kultuuri» vahel küllap lõputult.

Hispaania uuemas proosas räägitakse «postmodernismist» või «postavangardismist» veelgi ettevaatlikumalt kui luules, sest ega neid tiitleid ikka eriti ei anna kohaldada proosale, mis 1970ndate keskpaigast alates on silmanähtavalt taltumas lihtsamatesse, suurele lugejaskonnale suupärasematesse vormidesse (eks üldine raamatüäri Läänes mängi siin oma osa: romaan ainsana võib kirjanikku toita — kuid sel juhul peab tiraaž olema parajalt suur; luuletajaist seevastu ei loodagi keegi oma loomingust elatuda). Ühtset nime seega uusimale proosale ei leidu. Kriitikut mõõnavad proosa suurt mitmekesisust alates juba 1960ndate keskpaigast (kui sotsiaalne realism end ammendas ja algasid vormiekspriimentid) ning samas ka üleminekuperioodi kestmist, ilma et oleks moodustunud mingeid kindlamapiirilisi liikumisi (niisiis erinevalt luulest). Elavad, kirjutavad edasi ja võidavad auhindu needsamad, kes olid suured ja tuntud juba vähemalt kaksikümne-kolmkümne aastat tagasi: Cela, García Hortelano, Benet, Delibes, Torrente Ballester, Juan ja Luis Goytisolo. Neist on Celal nüüd Nobeli preemia, Torrente Ballesteril Cervantese preemia. Lihtsam-lamedam sotsiaalne realism on muidugi ammu kadunud, ent nähtavasti romaan juba žanrina tingib seda, et mingeid külgi pidi ühiskond end ikkagi romaanides ilmutab — isegi kui fookuse peaplaani hõivab indiviidi teadvus.

Aastas ilmub Hispaanias romaane 150 ringis. Selle põhimass ei kaalu kriitika arvates palju: massikultuuri «kergus» ahvatab enamiku autoreid «kergemale» teele. Ent tunnistatakse siiski kirjutamise üldise taseme tõusu. Kodusõjast ja sõjajärgsest ajast lähtuvas proosas ei püütagi niivõrd näidata sündmusi ennast, kuivõrd mõtestada selle ajastu mitmesuguseid müüte (Luis Mateo Diez, Julio Llamazares). Realistliku faktiproosa arenguvõimalusi on siiski tõestanud Juan Eduardo Zúñiga oma jutukogus «*La tierra será un paraíso*» («Maast saab paradisi», 1989). Isikuriisi ühtesulamist põlvkonnakriisiga nähakse Vicente Molina Foixi ja Félix de Azúa 1980ndate teise poole romaanides. Sellele lähedast nn mäluromaan

esindavad uusimas proosas Lourdes Ortiz, José María Guelbenzu ja juba ülal mainitud Luis Mateo Diez. Ajaloolises žanris hinnatakse kõige enam (1987. aastal surnud) Raúl Ruizi romaane ja erootilises žanris mõnevõrra vanemate meeste Leopoldo Azancoti ja Miguel Espinosa teoseid.

Et proosat ka alati luulest rohkem tõlgitakse, siis erinevalt «uusimatest» luuletajatest võivad mõnedki samal ajal esile tõusnud nooremad romaanikirjanikud oma teoste juba üsna laiale tõlkegeograafia le viidata. Näiteks Eduardo Mendoza (s 1943), kes sai 1975. aastal tuntuks romaaniga «*La verdad sobre el caso Savolta*» («Tõde Savolta juhtumi kohta») ning on oma rahvusvahelist mainet seejärel tõhusalt toetanud seikluslik-pikareskse, peenelt iroonilise, pisut ka García Márqueze laadis maagilise, aga samas vägagi faktiliku romaaniga «*La ciudad de los milagros*» («Imede linn», 1986), kus kahe (1888. ja 1929. a) maailmanäituse vahel modernistlik-romantilisest *fin de siècle*'ist sirutub XX sajandi kosmopoliitlike rüümlinn poole Hispaania ja Kataloonia suurlinn Barcelona. Julio A. Llamazares (s 1955) seevastu näib nii Hispaanias kui ka välismaal kõitvat just oma lüürilis-nostalgilise vastuseisuga sellesama massitsivilisatsiooni kosmopoliitilis-tasandavale ja võõrandavale anastustööle. Kuuludes muide ka luuletajana kuhugi «uusimate» ja «uusimusiimate» vahele, paistab ta silma eelkõige siiski kahe värske romaaniga: «*La lluvia amarilla*» («Kollane vihm», 1988) ja «*El río del olvido*» («Unustuse jõgi», 1990).

Me ootame siin Eestis aina võrdlusi, aga võrrelda oskaksin ma ainult uut hispaania ja eesti kriitikat. Muidugi, neid seal on märksa rohkem ja nad on rohkem Lääne kultuuri kui terviku sees; nad jõuavad rohkem, neid toetab kriitika sajandite tagant jne — selge see. Aga ka meie oleme teinud tööd, saanud haridust, lihvinud keelt, me oskame mängida kujunditega ja vaimukad olla. Mul on tunne, et me võimetes õieti maha ei jää. Jääme vaid kriitiku selles kriitilises punktis, kus tema kohus ei ole üle olla niivõrd teosest/nähtusest/kirjandusest, mida ta uurib, kuivõrd iseendast. Eesti noor kriitik peaks vist ennast natuke rohkem ohverdama — st muidugi mitte iseendale, vaid teosele/nähtusele/kirjandusele (või tegelikult kokkuvõttes ka iseendale, aga siis juba pärast neid — teost/nähtust/kirjandust — ja nende kaudu). Hispaanlaste loomujooneks loetakse küll vaimu kärsitust, aga siin näivad nad mulle mu pikameelseks peetud kaasmaalastest tõesti kannatlikumad.

AIN KAALEP

Veel veidi admiral Pitka viimasest võitlusest

Järgnevad märkused tahavad veidi täiendada Kaupo Deemanti «Vikerkaares» 1991, nr 5 ilmunud artiklit: on mõned mälestused, mis tervikpildi loomisel kaasa võiksid aidata.

Olin Soome sõjaväe eesti rügemendis ja mäletan hästi suhtumist admiral Pitka otsusesse sõita Eestisse aprillis 1944: üldine hoiak eesti sõdalaste hulgas oli täiesti eitav, kõneldi isegi «vanast lollpeast», kes nõustub Saksa okupatsioonivõimudega koos töötama — kuigi teisalt oli ärevus Nõukogude armee ofensiivi pärast meiegi hulgas suur. (Ja kuigi lõpuks meigi Saksa okupatsiooni viimasel kuul tagasi tulime...)

Saksa okupatsiooni viimastel päevadel — seda kõneles mulle üks sõber — püüdsid noored Soomes ohvitseriks saanud eestlased luua kontakti admiraliga tema Tallinnas Narva maanteel paiknevas staabis, et ette valmistada sakslastelt võimu ülevõtmist: selle mõtte laitis admiral aga kohe maha.

Mina sattusin mitmesuguste asjaolude tõttu 21. septembril Kiviloo mõisasse, kus asuva Pitka üksuste kompanii ülemaks oli leitnant Karutoom. Päeva ja õhtu kasutasime retkeks Kehrase, kust hankisime veoautotäie relvastust taganevate Saksa üksuste järelt: tegime tühjaks ühe lao ja üritasime üht-teist saada ka jaamas seisvast rongist. Öösel nägime Tallinna pommitamise kuma. Hommikul anti korraldus jalgsimarsiks Kosele. Pika korratu roduna jõudsime mõne tunniga sinna; ida poolt oli kuulda tankide mürinat. Saime veidi puhata koolimajas; olemas oli ka väliköök, kust meestele suppi jagati. Seisin just supisabas, kui koolimaja ette jõudis lahtine maastikuauto, milles istus erariides admiral Pitka. Meelde on jäänud üks veidravõitu episood: kokk, kes suppi jagas, hakkas admiralile kaebama, et temalt on midagi varastatud. Admiral suhtus asjasse tõsiselt, ütles umbes nii: «Mina soovitan teile teha nii, nagu tehti Vabadussõja ajal — võtke varas kinni, laske tal püksid maha ja andke rihmadega hea keretäis!» Sealsamas puhkes ärevus: toodi teade, et Väike tankid sõidavad ka mööda läänepoolset maanteed Tallinna poole. Admiral istus autosse, mis suundus mööda väiksemat teed otse lõunasse. See on ainus kord, mil ma teda oma ihusilmaga olen näinud.

Siinkohal hakkavadki minu mälestused erinema K. Deemanti tsiteeritud R. Kreemi omadest. Kosel hargnes lahing. Leitnant

Karutoom saatis 6—7 meest (või rohkem? aga lõpuks jäi neid nii palju) veskisse, et kaitsta lääne poole viivat silda. Mööda teed, mis Kose-Ristilt Kosele tuleb, jõudis varsti silla taha tank; teed mööda sõitis ka üks auto, mis varsti silmist kadus. Koolimaja poole hakkas hüpetega tulema jalaväge, keda koolimajast eraldas ainult madal jõgi. Meie salgake veskis tulistas ründajaid küljelt; tuli polnud efektiivne, sest vastane oli liiga kaugel, relvastuseks olid aga ainult püssid. Üks tankirusikas oli meil siiski ka!

Situatsioon, mis kestis vahest pool tundi, sarnanes mõnes suhtes Manfred Gregori romaanis «Sild» kirjeldatuga. Erinevad olid aga sõdurid. Need 6—7 meest olid peaaegu kõik lennuväe allohvitserid, eraelus Tallinna Tehnikaülikooli õppejõud. Jalaväelahingutest ei teadnud nad midagi. Kujunes nii, et Soome allohvitserikooli hiljuti lõpetanud 18aastane poiss pidi komando oma kätte võtma. Saatsin ühe mehe sidet looma koolimajja jäänud sõduritega; kui ta naasis teatega, et seal pole enam kedagi, ei andnud ma sugugi tegelikult mõeldavat ja ka teostatavat korraldust tanki hävitamiseks, vaid hoopis kõigiti targa taganemiskäsu. Olime juba kirikust möödas metsas, kui kuulsime tanki Kosele sisse sõitmas. Manfred Gregori romaani tegelaste tragöödia seisnes selles, olen ma vahel mõelnud, et nende seas polnud ühtegi Soome allohvitserikooli lõpetanut...

Õhtuks jõudsime jala Kohilas. Tee peal sõitis mööda auto kapten Paul Laamanniga, Pitka staabiülemaga, kes oli purjus ja midagi olulist ei öelnud. Järgnes pikk rännak mööda metsi lääne poole, ja kui see suund juba mõttetuks muutus, siis ida poole tagasi, kuni lõpuks siit-sealt hangitud erariideis Tallinnasse jõudsime, igaüks omaette, relvad maha maetud kuhugi Aruküla kanti. See kõik kokku on omasuguse memuaarilise jutustuse aine, sest vahest kõige huvitavam on selle väga erinevaist karaktereid koosneva meestesalga psüühiline areng paari väga raske nädala jooksul, ehtsas piirsituatsioonis. Ja ikka jälle sõندان ma öelda: inimesed on palju suutelisemad säilitama meelekindlust, kui seda nii sageli kiputakse arvama.

Järeloold kuuluvad ka asja juurde. 1945. a veebruarist 1946. a märtsini olin arreteeritud ja kohtasin nii Tartu julgeoleku ja Pagari tänava asutuse keldris kui ka Patarei vanglas väga mitmesuguseid inimesi. Üks põhiline küsimus näis tollal ülekuulajaid huvitava: kus on admiral Pitka praegu? Nimelt

küstiti andmeid tema kohta peaaegu igalt vangilt, muuhulgas ka minult. Muidugi ei kõnelnud ma eespool kirjeldatud väikesest kohtamisest sõnagi, ja õnneks ei olnud ülekuulajail mu Pitka üksustes olemisest aimugi. Vanglas kohtasin ka leitnant Karutõome, kes mind ära ei tundnud — ega teinud minagi teda tundma. Oli muide mõnus mees ja kuidagimoodi sugulane Nikolai Karotammega (sama nime eri variandid), kellele nägupidigi veidi sarnanes. Ühe päeva olin koos vana kapten (Eesti mereväe kaptenleitnant) Korega, kes usaldava informatsiooni järgi pärast surnuks peksti: ilmselt peeti võimalikuks, et ta teab admiralit oletatavat redupaika. Kord tapikambris kohtasin ka kapten Laamanni. Ta näitas oma sodikslõhutud tagapoolt ja heitis sealjuures nukrat nalja. Hiljem kuulsin, et ta oli kaasvangide hulgas silma paistnud erakordse enesedistsipliiniga, näiteks jagades oma päevase leivaannuse alati kolmeks ja süües seda kindlatel aegadel, kuigi ta kuskilt pakki ei saanud ja oli poolnäljas. Üht suhtumist temasse väljendas hästi kaasvangist Eesti ohvitser: poliitikas lurjus, aga mehise mehena eeskujulik. Esimest poolt sellest hinnangust aitas kinnitada üks vana vabadussõjalane, organisatsiooni keskjuhatuse liige, samuti kaasvang: suhted Saksa natsidega, millest kaugelgi kiideti juhtivadki eesti vapsid teadlikud polevat olnud, olid olnud just tema hooliks. Ilmselt mõisteti ta surma.

Lõpetuseks üks väike mõtisklus. Ma arvan, et tervest maailmaajaloost vaevalt ühtegi silmapaistvat isikut leiame, kes alati oleks olnud eksimatu ja laitmatu. See aga ei tohiks sugugi kahandada meie austust ja tänu selle eest, mis nad on saavutanud. Oleks väga meeldiv, kui me oma Eesti suurmehi käsitledes meeles peaksime, et kõik nad on ikkagi olnud inimesed, ja inimene on juba loomu poolest ekslik.

REIN VEIDEMANN

Viis aastat «Vikerkaart»

1986. aasta kevadeks oli ajamärkide seis kujunenud selliseks, et Impeeriumi alamad võisid üle hulga aja taas selga sirutada ja üksteisele kinnitada: uus sulaaeg on kätte jõudnud. Veidra kõlaga, kuid ahvatlevad sõnad *perestroika*, *uskorenije* ja *glasnost* sisenesid nende vaimuelli, esialgu üksnes markeerides uue ajastu algust, ent ajapikku täitudes ka tegelikkuse sisuga. Nüüdseks, nagu võime kogeda, on nad taas vaid sõnakõlksudeks muu-

tunud. Perestroika-ideoloogia eesmärgiks oli anda impeeriumile inimlikum pale, kohendada ta majandus ja muuta viimse poorini militariseeritud riigikeha vastuvõetavamaks Lääne demokraatiaks, kuid paratamatult Impeeriumi lagunemist see ei suutnud peatada.

Eesti oli esimeste seas, kus tähtede soodsat seisut ära kasutama rutati. Valmistumine hüpeks vabaduse riiki oli aastakümneid kujundanud Eesti vaimuelu. Ja 1980. aastate keskpaigast peale sai seni varjus kühsetatud ideoloogias avalik väljakutse.

Juulis 1986 ilmuma hakanud «Vikerkaar» ja selle venekeelne kaksikõde «Raduga» olid üheks selle väljakutse kandjaks. Ajakiri «käivitati» ülalt, partei võimukoridore labürindist ja selgelt oli mõista antud, et see peab teenima *Homo soveticus*'e vormimist ning lugejaskonna internatsionaliseerimist, mille all tegelikult mõisteti venestamist.

Agas läks teisiti, läks koguni vastupidi. Toimetuse püüdis hoida end esimesest numbrist peale valla vabale mõtteviisile, julgustas esinema seni tabuks olnud teemadel. Seetõttu pühendas toonane eesti vaimueliit nähtavalt oma tähelepanu uustulnukale ja «Vikerkaare» tee juba omakstunnistatud vabameelsete väljaannete («Looming», «Sirp ja Vasar») hulka osutus lühikeseks ja kiireks.

Esimese numbriga saatesõnas julgusin püstitada ajakirja eesmärgina «olla tõe ja kujutluse päevik». Esimesel kolmel aastal domineeris tõe pool. Me avastasime oma ajalugu. Omal viisil püüdsime äratada kuhtunud või uinunud rahvuspoliitilist eneseteadvust, olime intellektuaalse opositsiooni tribüüniks. «Vikerkaarest» algas Edgar Savisaare tähelend, Mati Hindi kakskeelsust käsitlevad venestamisvastased artiklid «kollitasid» Moskva nomenklatuurakadeemikuid ja parteiideolooge. Mäletan päeva, mil avaldasime Johan Laidoneri viimse läkituse, kuidas inimesed hakkasid massiliselt toimetusse helistama, tänades hetke eest, kus nad said kirja vahendusel silmitsi seista oma rahva südametunnistusega. Jah, olla tol ajal toimetaja tähendas võimalust ka ise hingeliselt puhastuda. Sellele, et «Vikerkaar» leidis rahva ootustes mingi eriti tundliku punkti, et ta kõlas kokku ühiskonna seesmistest tungjoontega, osutab tiraaži järsk kasv. Alustanud 20 tuhandega, jõudis ajakiri 1989. aastaks 53 000 eksemplarini. Kirjandust, kunsti ja ühiskonnaelu käsitleva ajakirja kohta oli see tiraaž uskumatult suur. Aga nii see oli.

Viimasel kahel aastal on «kujutluse» osa suurenenud. Õigupoolest on seda suurendanud lugeja ise, sest endiselt on «Vikerkaargi» poliitiliselt erk, aga ta ei saa enam nii vahetult osaleda ühiskonnasiseses dialoogis kui aastate eest. Nagu oletada võis, on haka-

nud ajakiri täitma seda tüüpi kirjandusmaitse ootusi, mis on orienteeritud avangardile, irriteerivale, ehk isegi epateerivale ollusele. Ta põhitoon on nüüd keskendunud, millesse aeg-ajalt «löikuvad» kas kirjanduslikud või mõtteelulised eksklusiivsused. Kas nii peakski jääma, ma ei tea, kuid üks on selge: kui majanduslik laos, see valulik ja puhuti võimatunagi näiv üleminek riigisotsialismist vabasse ühiskonda, peaks kägistama «Vikerkaare», oleks sellest kahju nii eesti ühiskonnale kui ka kultuurile.

Ma pean veel küsima, mida andsid mulle need «Vikerkaares» oldud aastad.

Puhastumisele juba viitasin. Aga nad kinnitasid mulle seda, et kui midagi väga tahtakse ja kui seda tahet suudetakse levitada sõprade, kaasatundjate hulgas ja kui antakse

inimestele võimalus tunda end kaasloojana, siis võib ka kitsastes tingimustes teha midagi niisugust, millest tunned, et sellel on tähendus.

Kui palju kahtlusi, pessimismi, käegalõmisi oli enne «Vikerkaare» tulekut! Ah milleks! Pole vaja! Kas ikka suudad ofitsiaalsele ideoloogiale vastu seista — need olid tavalised reageeringud. Seda suurem oli rõõm ja rahuldus, kui juulis 1986 pärast ajakirja esimese numbril ilmumist sain kusagilt kaugelt puhkusele viibivalt kriitikust kolleegilt kaardi tervitusega Bernard Shaw'd parafraseerides «You did it!»

Nüüd on sellest viis aastat. Minu jaoks on see üks osa minu elumüüdist, rahva jaoks osake kultuurist ja ajaloo. Ja on vist nii, et nii selle kui teiseta oleks inimlapse elu vaene ja mõttetu.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Marika Mikli** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 14—16 tel 31 373). Üldinformatsioon **Olev Remsu** 60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin Mürk** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Hantadze** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», 200 001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 06. 05. 1991. Trükkida antud 28. 06. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,71. Tiraaž 10 300. Tellimise nr. 1983.

EKP KK Kirjastuse trükikoda.

Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 7. juuli 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

Hind rbl. 1.20
78245